

INKLIUZINIS UGDYMAS IR KOMANDINĖ PAGALBA MOKINIUI

Metodinės rekomendacijos
mokytojams, švietimo pagalbos teikėjams

Leidinyi parengtas ir išleistas įgyvendinant projektą
„Specialiųjų poreikių asmenų ugdymo(si) formų plėtra“

**Projektas finansuojamas Europos socialinio fondo ir Lietuvos Respublikos
biudžeto lėšomis pagal Bendrojo programavimo dokumento 2.4 priemonę
„Mokymosi visą gyvenimą sąlygų plėtra“**

Vienas iš projekto uždavinių – tobulinti specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių
mokinių ugdymo kokybę ir veiksmingumą

Projektą vykdo SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS CENTRAS

Leidinio rengėjai:

Auksė Mažylienė, Rima Gutauskienė, Ritonė Tumelienė, Rita Špokienė

Metodiniai konsultantai:

Renata Dudzinskienė, Rita Kišonienė

TURINYS

Išvadas 5

INKLIUZINIO UGDYMO ORGANIZAVIMAS BENDROJO UGDYMO MOKYKLOJE (Auksė Mažylienė)	7
Inkliuzinio ugdymo organizavimo prielaidos	8
Inkliuzinio ugdymo organizavimas mokyklos lygmeniu	10
Inkliuzinio ugdymo organizavimas klasės lygmeniu	17
Inkliuziniam ugdymui taikytinos strategijos	20
Specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių vertinimas	25
Vertinimas, informuojantis apie mokymą ir mokymąsi	27
Vertinimas remiantis Bendrosiose programose ar mokiniui pritaikomoje ugdymo programoje numatytais pasiekimais	28
Literatūra	31
 SPECIALIŲJŲ UGDYMO SI POREIKIŲ TURINČIŲ MOKINIŲ MOKYMO(SI) ĮGŪDŽIŲ FORMAVIMAS, MOTYVACIJOS MOKYTIS IR AKTYVUMO SKATINIMAS MOKYMO SI PROCES E ĮTRAUKIANT JUOS Į BENDRAAMŽIŲ GRUPES (Rima Gutauskienė)	33
Pagrindinės sąvokos, susijusios su mokymusi	33
Metapažinimo samprata, mąstymo gebėjimai ir socialinis bendravimas....	35
Mokymosi motyvacija	37
Mokymosi motyvacijos ir įsitraukimo į pamoką trukdžiai	39
Mokymosi motyvacijos ir įsitraukimo į pamoką trukdžių įveikimo strategijos	41
Literatūra	53
 KOMPLEK SINĖS PAGALBOS ORGANIZAVIMAS MOKYKLOJE (Ritonė Tumelienė)	55
Švietimo pagalbos samprata	56
Pagalbos teikimo institucijos ir teikėjai	59
Pagalbos veiksmingumo sėkmės garantai	59
Vadovavimas teikiant pagalbą	75
Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, ugdymas	80
Priedai	89
Literatūra	95

BENDRADARBIAVIMAS SU MOKINIO ŠEIMA IR JO ŠEIMOS NARIŲ ĮTRAUKIMAS Į KOMPLEKSNĖS PAGALBOS

TEIKIMĄ (Rita Špokienė) 97

Bendradarbiavimo samprata	98
Bendradarbiavimo su mokinio šeima principai	99
Bendradarbiavimo įtaka ugdymo(si) proceso dalyviams	99
Bendradarbiavimą sunkinantys veiksniai	99
Tėvų vaidmuo vaiko ugdymo procese	100
Ugdytinio vaidmuo ugdymosi procese	101
Bendradarbiavimą su šeimomis skatinančių santykių kūrimas	102
Mokytojų ir specialistų bendravimo įgūdžių tobulinimas	103
Bendradarbiavimo su šeima formos	104
Individualus mokyklos ir šeimos bendradarbiavimas	110
Grupinis mokyklos ir šeimos bendradarbiavimas	111
Mokinio šeimos įtraukimas į kompleksinės pagalbos teikimą	116
Priedai	124
Literatūra	137

IKIPROFESINIS / PROFESINIS SPECIALIŲJŲ UGDYMO SI POREIKIŲ TURINČIŲ MOKINIŲ RENGIMAS: GALIMYBĖS, KRYPTYS,

PERSPEKTYVOS (Aukšė Mažyliienė) 139

Sąvokų apibrėžimai	140
Lietuvoje esamos situacijos ir teisinės bazės analizė	140
Ikiprofesinis mokymas	140
Profesinis mokymas	141
Profesinė rehabilitacija	142
Neįgaliųjų profesinio mokymo patirtis	143
Profesinis mokymas Lietuvoje	143
Profesinis mokymas užsienyje	144
Lietuvos ir užsienio šalių profesinio mokymo patirties apibendrinimas	148
Specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių asmenų perėjimo iš mokyklos į darbinę veiklą sistemos siekiamybė	150
Siūlymai	152
Priedai	153
Literatūra	169

Išvadas

Kuriant mokyklą, tinkančią skirtingų gebėjimų, poreikių ir interesų turintiems mokiniams ugdytis, ugdymo proceso dalyviams svarbu kūrybiškai mąstyti, nuolat mokytis, ieškoti žinių ir kvalifikuotos specialistų pagalbos. Mokiniai mokydami įgyja ne tik žinių, gebėjimų, įgūdžių, bet ir visa tai pritaiko bei plėtoja toliau. Besimokydami jie išmoksta pažinti savo jausmus, formuoja požiūrį į save ir kitus, tuo pačiu ir į patį mokymąsi. Inkliuzinėje mokykloje ugdomi mokiniai, kurių asmeninė patirtis, emocijos, intelektiniai gebėjimai, valia, įsitikinimai, mokymosi lūkesčiai, interesai ir kultūra labai skiriasi. Vienas iš svarbiausių ugdančios komandos uždavinių – panaudoti mokinių žinias, individualius gebėjimus ir kurti vaiko poreikius atitinkantį ugdymo kontekstą. Siekiant įgyvendinti šiuos tikslus būtina kurti veiklas, skatinančias mokinių bendravimą, diskusijas ir bendradarbiavimą. Mokymasis yra tiek pažintinis, tiek socialinis, tiek emocinis procesas ir visos šios sudėtinės dalys vienodai svarbios. Kaip mokiniai jausis pamokoje, kaip jie vertins save, priklausys nuo juos mokančių mokytojų, švietimo pagalbos specialistų, vadovų.

Santykiai su bendraamžiais daro poveikį vaikų mokymuisi. Mokiniais svarbi bendraamžių grupės kultūra, leidžianti tiek džiaugtis mokyklos gyvenimu, tiek prie jo prisitaikyti. Vaikai konstruoja bendraamžių kultūros supratimą tokį, kokį jie patiria mokykloje. Vieniems tai gali sietis su teigiamu požiūriu į mokymąsi, kitiems – tik su minimaliais lūkesčiais pamokoje, trečiams – net su priešiškomis nuostatomis. Kartais vaikų kultūros supratimas gali būti kitoks, nei siekia mokytojai. Daug kas priklauso nuo mokytojo, jo vidinės kultūros ir profesionalumo.

Svarbu prisiminti ir tai, kad klasė mokykloje yra žmonių komanda, kurios nariams reikia vieniems kitų, kad pasiektų bendrą tikslą – ugdytų mokinių gebėjimus bei formuotų kompetencijas. Į mokyklos komandos sudėtį turėtų įeiti ir tie žmonės, kurie tiesiogiai nėra suvokiami kaip komandos nariai: tai įvairių mokymo priemonių rengėjai, mokyklos administracija, tėvai ir kt. Vis dėlto komandos pagrindą turėtų sudaryti mokytojas ir mokiniai, o jų tarpusavio sąveika yra labai svarbi. Mokytojas turėtų tapti pagrindiniu kelrodžiu, nurodančiu mokiniams kryptį. Tai, kas vyksta klasėje, daro poveikį visiems joje esantiems mokiniams. Vienas svarbiausių uždavinių pamokose – sudaryti sąlygas mokiniams pasireikšti, išbandyti savo idėjas, rodyti iniciatyvas, tyrinėti kartu su bendraamžiais.

Pokyčiai mokykloje, klasėje ir kokybiška pagalba mokiniui priklauso nuo visos mokyklos komandos pažiūrų, nuolatinio jos mokymosi, bendradarbiavimo ir problemų sprendimų ieškojimo kartu. Mokyklų bendruomenės turėtų stengtis į problemų sprendimą įtraukti visus ugdymo proceso dalyvius – administraciją, mokytojus, mokinius, specialistus, pagalbinių personalą, tėvus. Šių dalyvių bendradarbiavimas subrandintų nuolat besimokančią komandą, siekiančią padėti mokiniams realizuoti savo potencines galias. Bendradarbiaujančios komandos nariai turi būti pasiryžę mąstyti ir veikti drauge. Tačiau tai dar nereiškia, kad komandos nariai turėtų galvoti panašiai. Mokyklos komanda turėtų nuolat praktikuotis ir mokytis veiksmingai dirbti. Komandinis mokymasis vyksta kasdien dėl vieno ir to paties tikslo – užtikrinto kokybiško ugdymo, orientuoto į visus mokinius (ne tik turinčius specialiųjų ugdymosi poreikių, nemotyvuotus, esančius rizikos grupėje, prastos sveikatos, bet ir gabius, motyvuotus ir pan.). Svarbu, kad šis procesas taptų vienu iš pagrindinių mokyklos bendruomenės, kaip besimokančios komandos, darbo tikslų.

Tik besimokanti ir bendro tikslo siekianti komanda gali tikslingai ir kryptingai planuoti laiko sąnaudas bei tikėtis savitarpio supratimo. Bendrų veiksmų derinimas turėtų prasidėti nuo gebėjimo matyti ir gerbti kitą, nuo dialogų ir kvietimų dalyvauti visiems kartu, nesvarbu, ar tai būtų mokytojai savo komandoje, ar mokiniai klasėse, ar mokinių tėvai. Norėdami veiksmingai veikti turėtume mokytis kartu ir vieni iš kitų.

Šiose rekomendacijose pateikiami patarimai ir siūlymai turėtų padėti mokytojams spręsti specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių ugdymo problemas bendrojo ugdymo mokykloje. Patarimai gali būti naudingi ieškant būdų, kaip motyvuoti mokinius, kaip skatinti jų aktyvų dalyvavimą pamokoje, kaip mokyti juos būti savarankiškais ir t. t. Besimokančiai mokyklos komandai vertėtų paanalizuoti bendradarbiavimo galimybių aspektus, būdus, kaip įtraukti šeimos narius sprendžiant mokinio ugdymosi problemas, taip pat numatant specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių iki profesinio ir profesinio mokymo perspektyvas.

Tikimės, kad šios rekomendacijos padės mokyklos komandos nariams ieškoti bendrų veiklos krypčių, veiksmingų problemų sprendimo būdų bei skatins sutelktai „kelti“ nelengvais „mokyklinio gyvenimo labirintais“.

Dėkojame tiems, kurie jau žengia inkliuzinio ugdymo kryptimi, kurie yra išleidę puikių rekomendacijų, kaip tobulinti ir kryptingai organizuoti specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių ugdymo procesą. Jūsų žinios ir patirtis buvo labai vertingos rengiant šias rekomendacijas.

INKLIUZINIO UGDYMO ORGANIZAVIMAS BENDROJO UGDYMO MOKYKLOJE

A u k s ė M a ž y l i e n ė

Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, ugdymas bendrojo ugdymo mokykloje yra sudėtingas procesas. Daugiausia problemų susiję su inkliuzinio ugdymo organizavimu, mokykline veikla, mobilumu, mokinių raidos sutrikimais ir pan. Neretai ugdymo procesą apsunkina mokiniams keliama pernelyg aukšti reikalavimai, orientuoti į akademinį pasiekimų svarbą, todėl skirtingų gebėjimų mokiniams adaptavimosi procesas tampa dar sudėtingesnis. Vis labiau mokyklose ryškėjantis „rinkos mąstymas“, kai ugdymo kokybė vertinama tik pagal mokymosi pasiekimus, ypač pavojingas silpniau besimokantiems mokiniams. Mokinių tėvai dažnai elgiasi kaip „klientai“, kurie apie mokyklas sprendžia pagal mokymo rezultatus. Kitaip tariant, mokyklos noras siekti aukštesnių rezultatų ir tuo pačiu integruotai ugdyti specialiųjų ugdymosi poreikių turinčius mokinius tampa tarpusavyje nesuderinami.

Iš tikro galimas ir kitoks mokymo organizavimo būdas. Mokykla, įgyvendinanti inkliuzinį ugdymą, turėtų keisti požiūrį tiek į bendrojo ugdymo tikslus, tiek į specialiųjų poreikių turinčių mokinių ugdymą. Besikeičianti mokykla turėtų puoselėti tarpusavio paramos atmosferą, mokyklos administracijos, mokytojų, kitų darbuotojų bei mokinių santykius, vadovautis bendrai priimtomis vertybėmis, lojalumo, lankstumo, atsakomybės ir bendradarbiavimo principais. Viena iš svarbiausių problemų yra nepakankama mokytojų kvalifikacija specialiojo ugdymo srityje ir lėta požiūrio į specialiųjų ugdymosi poreikių turinčius mokinius kaita. Būtent *mokytojų požiūris yra vienas iš svarbiausių veiksnių įgyvendinant inkliuzinį ugdymą*. Be abejo, darbas su specialiųjų ugdymosi poreikių turinčiais mokiniiais reikalauja pasiaukojimo, jautrumo, kantrybės, atsižvelgimo į mokinių individualius poreikius. Vis dažniau kalbama apie tai, kad *inkliuzinis ugdymas priklauso nuo mokytojų veiklos klasėje, nuo jų kompetencijų (žinių, įgūdžių), motyvacijos, patirties, įsitikinimų ir kt.* Tačiau negalima pamiršti ir kitų veiksnių: mokyklos komandos narių požiūrio, vietinės valdžios paramos, tarpinstitucinio bendradarbiavimo, finansavimo šaltinių, pagalbos mokiniui, mokytojui ir mokyklai tarnybų veiklos.

Neretai mokymosi problemų atsiranda ne vien dėl mokinių ugdymosi sunkumų, bet ir dėl netinkamo ugdymo proceso organizavimo. Inkliuzinis ugdymas reikalauja vidinių permainų mokykloje, požiūrio į specialiųjų ugdymosi poreikių turintį asmenį kaitos, neretai ir žeminančių terminų „atsiliekančys vaikai“, „speciukai“ ir pan. atsisakymo, ugdymo programos turinio pritaikymo bei jo pateikimo būdų tobulinimo.

Padėti gerinti inkliuzinio ugdymo organizavimą ir įveikti aukščiau išvardintas problemas gali keletas mokyklos pasirinktų strategijų. Didžiausias iššūkis siekiant plėtoti inkliuzinio ugdymo politiką mokykloje tenka klasės **mokytojui**. Esminiai jam kylantys klausimai: kaip pažinti mokinių individualius gebėjimus, kaip dirbti su skirtingų poreikių ir gebėjimų vaikais, kokių sąlygų reikia klasėje, kad darbas būtų sėkmingai organizuojamas.

Toliau aptarsime pagrindinius ugdymo organizavimo ypatumus, galimas ugdymo strategijas dirbant su įvairių gebėjimų ir ugdymosi poreikių mokiniais, būtinas sąlygas šioms strategijoms įgyvendinti ir kt.

Inkliuzinio ugdymo organizavimo prielaidos

Inkliuzinio ugdymo organizavimas bendrojo ugdymo mokykloje turėtų remtis specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių dalyvavimu klasės ir mokyklos veikloje bei mokyklos bendruomenės kūrimu.

Mokymasis yra procesas, kurio metu įgyjama žinių, gebėjimų, plėtojamos sąvokos, formuojamos pažiūros ir visa tai pritaikoma bei gilinama toliau (Pollard A., 2002). Mokydamiesi vaikai atranda savo jausmus, išmoksta pažinti save ir kitus bei suvokti mokymosi esmę. Ugdymas, orientuotas į mokinių pasiekimus bei jų pasitikėjimo savimi formavimą, lemia sėkmingą mokymąsi, skatina pasitenkinimo ir pergalės pojūtį, o nuolatinė nesėkmė gali suformuoti prastą mokinių savivertę, abejingumą, vengimą ar agresiją.

Mokytojams svarbu žinoti, kaip kiekvienas vaikas suvokia save ir savo gebėjimus, „mokinio tapatybę“.

Įgyvendinant inkliuzinio ugdymo politiką mokykloje vertėtų atkreipti dėmesį į svarbiausius aspektus, kurie ir padėtų organizuoti sėkmingo ugdymo procesą (pagal *Specialiųjų poreikių asmenų ugdymo(si) įvairovės tyrimas. I dalis. Specialiųjų poreikių mokinių ugdymo partitis Europos šalyse* (2010) // Ališauskas A., Ališauskienė S., Gerulaitis D., Melienė R., Miltenienė L.).

Mokyklos lygmeniu tai:

- specialiosios pagalbos teikimo struktūra;
- ugdymo organizavimas;
- mokyklos, kaip visumos, požiūris į mokymąsi ir problemų sprendimą;
- komandinis mokymasis ir bendradarbiavimas;
- pagalbos mokiniui, mokytojui ir mokyklai tarnybų vaidmuo;
- bendradarbiavimas su kitomis mokyklomis ir paramos tarnybomis.

Klasės lygmeniu:

- mokytojų nuostatos ir jų pasirengimas (žinios, supratimas, gebėjimai, jautrumas);
- mokytojų veikla klasėje;
- ištekliai ir jų prieinamumas.

Ištekliais laikomi ne tik mokymo metodai, mokomoji medžiaga, bet ir laiko, kurio reikia užduotims parengti, sąnaudos, mokytojo kompetencijos, specialistų, konsultantų, mokytojo padėjėjų darbas ir pan.

Visi klasėje esantys mokiniai yra unikalūs ir skirtingi. Turime kurti tokią mokyklą, kurioje būtų puoselėjamas kiekvieno vaiko orumas, visi vaikai jaustųsi vertingi ir naudingi. Šių dienų pagrindinis mokyklos tikslas turėtų būti *siekis* tapti besimokančia bendruomene – vieta, kur mokytojai įgyja naujų žinių ir jas taiko praktiškai, kur mokiniai nuolat mokosi vieni iš kitų.

Labai svarbu mokiniams ugdyti gebėjimą dirbti grupėje, atliekant panašias, bet skirtingo sudėtingumo užduotis, pvz., *pamokoje visi gali mokytis ilgųjų balsių rašybos, tačiau gali rašyti skirtingo sudėtingumo žodžius arba įrašyti žodžiuose praleistas ilgąsias ar trumpąsias balse ir pan.* Pamokose galima sukurti skirtingas mokymosi zonas pagal mokinių mokymosi stilius, drauge su kitais mokiniiais rengti projektus ir kt. Svarbu leisti vaikams pajusti, kad dirbti nei-prastai yra smagiau ir įdomiau.

Mokytojų požiūriui į šiuolaikinį mokymą(si) gali turėti įtakos ir intelekto sampratos kai-ta. Daugelio mokslininkų pateikiama intelekto sampratos istorija yra labai įvairi, ilga ir kin-tanti. Jau gana seniai pripažįstama, kad intelekto lygiai yra skirtingi ir tam turi įtakos ne tik smegenų funkciniai pakitimai, bet ir žmogaus socialinis kontekstas. Šiuos samprotavi-mus ypač išplėtojo Gardneris (1985), atskleidęs intelektų įvairovę. Mokslininko atlikta anali-zė buvo žingsnis į priekį paneigiant teiginius, kad kiekvienas žmogus pasižymi vieninteliais ir nekintamais intelektiniais gebėjimais. Tai turėjo tiesioginės įtakos mokytojams, kurie siek-dami sėkmingo ugdymo pradėjo rengti skirtingas mokymo užduotis, atitinkančias įvairius mokinių gebėjimus ir intelektines galias. Šias mintis įdomiai pratęsė ir išplėtojo Golemanas (1996, 1998), akcentuodamas „emocinio intelekto“ sąvoką, kai ypatingas dėmesys kreipia-mas į jausmus, dažnai siejamus su mokymusi, bendravimu, veikimu socialiniame kontekste.

Daug mokslininkų, taip pat ir gydytojų neurologų tvirtina, kad smegenys yra „plastiškos“ ir dėl naujų potyrių ar galimybių gali keistis jų veikla. Tai galėtų iliustruoti buvusių ir esamų mokinių pasakojimai ar teiginiai apie jų gebėjimus tikėjusius ar tikinčius mokytojus, pvz., *mokytojas, kuris pakeitė mano gyvenimą.* Gebėjimai yra lavinami ir „praktikuojami“, jie yra įgyjami „treniruojantis“ ir veikiant praktiškai. Svarbu įvertinti mokinių galimybes ir sutelkti dėmesį į jų gebėjimus. „Mokant būtina atkreipti dėmesį į konkrečius darbo būdus, metodus, veiksmus, kurie padėtų mokytis ir išmokti, o ne pateikti juos kaip receptą ar instrukciją, kurių būtinai reikia laikytis“ (Senge P., 2008). Mokytojai dažniau turėtų kalbėti apie savo mokinius, kaip apie gebančius kažką atlikti, o ne peikti juos. Svarbu stengtis patenkinti skirtingus porei-kius: labiau pažengusiems duoti papildomų užduočių ir suteikti pagalbą tiems, kuriems jos reikia. Būtina ieškoti naujų būdų, kaip geriau organizuoti darbą pamokoje, nes mokins, ku-riam nesiseka matematika, neturėtų manyti, jog jis nėra protingas ir nieko negebantis. Jei lei-džiama vaikams taip jaustis, prarandama daug galimybių.

Kai akcentuojama, jog asmeniniai mokinio *gabumai yra fiksuoti ir nekintami*, kai mano-ma, kad neišmanoma sėkmingai atliepti į naujus iššūkius, gali pasireikšti „išmoktas beįėjėiškumas“ ar *priklausomybė nuo kitų*, o tai labai būdinga mokymosi negalių turintiems moki-niams. Pažangūs mokytojai laikosi mokinių „augimo teorijos“ ir, kaip teigia A. Pollard (2002), jie mano, kad visi vaikai gali mokytis, išmokti ir tobulėti. Paprastai šių mokytojų motyvacija yra stipri, jie labiau įsitraukia, nebijo rizikuoti, yra lankstūs ir elgiasi savarankiškai.

A. Pollard (2002) pateikia keletą paprastų teiginių apie „intelektą“ ir mokymąsi:

- apibendrinti terminai (intelektas, gabumai ir t. t.) yra netikslūs ir nepatikimi, bet daž-nai vartojami retoriškai;
- yra įvairių gabumų, ir mokytojams kyla sunkus uždavinys padaryti mokinių gyvenimą turtingesnę įvardijant, ugdant ir iškeliant įvairias kiekvieno jų savybes;
- kad ir kokie būtų mokinių gabumai, mokytojai *gali* paveikti jų mokymosi patirties koky-bę ir šitaip sustiprinti būsimą intelektinį pajėgumą.

Žvelgiant kitaip į asmens gabumus, kinta ir požiūris į mokymosi negalių patiriantį mokinį. Kai bandoma klijuoti etiketes, jų potekstėje dažnai slypi mintis, kad *kažkas vaikui yra negerai, jį reikėtų „diagnozuoti“ ir gydyti*. Kartais mokytojai mano, kad neverta gaišti laiko ir dėti daug pastangų, jeigu klasėje yra mokinys, turintis „mokymosi negalią“ ar „mokymosi sutrikimą“, kadangi jis neturi galimybių išmokyti. *Daugeliui vaikų sunku mokyklose ne todėl, kad jie „neįgalūs“, o todėl, kad jų mokymo(si) būdas neatitinka jų galimybių*. Kaip teigia P. M. Senge, N. H. Cambron-McCabe, T. Lucas ir kt., taip pat pagal D. Daton ir A. Kleinerį, „prilipdome etiketę, nes vaikai neranda vietos tame mechanizme, kurį patys sukūrėme, o po to nestokojame arogancijos pareikšti, kad tai – mokinių problema“. Dauguma mokymosi negalių iš tiesų yra mokymo (mokyklos) negalios. *Mokytojo pareiga – pritaikyti ugdymo programą, parinkti tinkamą diferencijuotą veiklą, atpažinti tinkamą mokymosi būdą, interesus, pomėgius, stiprybes, sudaryti sąlygas aktyviam mokinių mokymuisi*. Kiekvienais metais mokymų vadovai ir mokytojai mokslo metus pradeda žinodami, kad visiems mokiniams turi būti sudarytos vienodos galimybės siekti kokybiško ugdymo. Mokytojai nori padėti mokytis visiems ugdytiniais, bet neretai vaikai padalijami į „geruosius“ ir „problemiškus“, tokiu būdu atsiranda mokinių, kurie patenka į užburtą nesėkmių ratą, trukdantį žengti į priekį. Mokytojams trūksta laiko ir energijos, kad galėtų padėti tiems vaikams, kuriems mokytis sunku, todėl dalis jų neretai „nurašomi“, t. y. pamokų metu į juos mažai kreipiama dėmesio. Kuo anksčiau mokinys pasirodo esąs „nesėkmingas“, tuo mažiau išteklių jam tenka, ir taip greičiau suskasi jo „nesėkmių“ ratas. Didžiąjai daliai mokytojų rūpi, kaip padėti šioms mokiniams būti „sėkmingiems“. Galima būtų pasiūlyti kelias mokinio situacijos gerinimo strategijas (pagal P. M. Senge, N. H. Cambron-McCabe, T. Lucas ir kt., 2008):

1) prisitaikymo strategija; reikėtų sutelkti pastangas į tai, kad mokinys patirtų sėkmę, taikant metodus, inovatyvius darbo būdus, kuriant atvirus bendravimo ir bendradarbiavimo santykius stengtis atskleisti mokinių *galėjimą*;

2) „taisyklių laužymas“; kad „nesėkmingųjų“ veikla sulauktų „sėkmingųjų“ pripažinimo mokantis, būtina padėti atrasti ir atpažinti savo privalumus ir talentus bei sukūrus bendruomenę, kurios nariai vieni kitiems padeda, išbandyti savo gebėjimus ir toliau mokytis jau remiantis savo jėgomis ir individualiomis galimybėmis;

3) geriau suvokti sistemos, kaip visumos, dinamiką ir kelti klausimus, ar daug žmonių nukenčia dėl mokykloje vyraujančio modelio, ar mokyklos sistema, kaip visuma, iš tikrųjų siekia teisingų rezultatų.

Šių strategijų taikymas gali padėti pagerinti mokinio situaciją klasėje ir mokykloje.

Inkliuzinio ugdymo organizavimas mokyklos lygmeniu

Inkliuzinio ugdymo organizavimas bendrojo ugdymo mokykloje turėtų prasidėti nuo reikalavimų, keliamų specialiajam ugdymui, keitimo bei siekio juos įgyvendinti. Kokybiško mokinių ugdymo galima siekti tik mąstant apie kiekvieną mokykloje esantį mokinį. Individualaus ugdymo esmė yra ta, kad jis turi atitikti kiekvieno mokinio poreikius, interesus, turi skatinti jo galias ir gebėjimus. Ugdimoji aplinka turėtų skatinti tikslingą mokinių ir mokytojų tarpusavio sąveiką bei mokyklos vadovų ir visos mokyklos bendruomenės sutelktumą. Būtent mokykla turi būti atsakinga už palankios socialinės aplinkos kūrimą joje, už bendradarbiavimo, tarpusavio ryšių skatinimą ir pan.

Esminiai dalykai siekiant įgyvendinti inkliuzinį ugdymą bendrojo ugdymo mokykloje aptariami 1 lentelėje (pagal *Specialiųjų poreikių asmenų ugdymo(si) įvairovės tyrimas. I dalis. Specialiųjų poreikių mokinių ugdymo patirtis Europos šalyse* (2010) // Ališauskas A., Ališauskienė S., Gerulaitis D., Melienė R., Miltenienė L.).

1 lentelė

Sieti bendrojo ir specialiojo ugdymo sistemas	Padėti įveikti mokiniams mokymosi ir dalyvavimo mokymesi kliūtis	Spręsti mokyklos, kaip sistemos, problemas
Laikytis interakcinio požiūrio į negalią	Diferencijuoti ugdymą	Kurti paramos mokiniams sistemą
Ugdyti mokinių orientuojantis ne į „normą“	Vertinti mokykloje teikiamos pagalbos kokybę kaip mokinio „pridėtinę vertę“, o ne tik mokinių ugdymosi pasiekimus	Tobulinti mokytojų kompetencijas
Pritaikyti ir veiksmingai realizuoti ugdymo programas	Gerinti mokyklos bendruomenės narių ir išorės tarnybų bei organizacijų bendradarbiavimą	Racionaliai panaudoti išteklius

Mokykloje mokinių specialieji ugdymosi poreikiai ir jų ugdymas dažnai aptariami atskirai nuo bendrojo ugdymo sistemos. Inkliuzinė aplinka reikalauja nuolat siekti tai, kas vyksta klasėje, ir tai, kas deklaruojama specialiaame ugdyme. Svarbu, kad bendrasis ugdymas atitiktų mokinio galimybes ir specialiuosius ugdymosi poreikius. Mokyklų komandoms vertėtų iš pradžių gerai suplanuoti bendrąjį ugdymą, kuris sudarytų sąlygas mokiniams ugdytis plėtojant jų gebėjimus, gerbiant jų pomėgius, interesus, mokymosi stilius, didžiuojantis jų privalumais, sudarant galimybę bendradarbiauti, kurti, pristatyti, aktyviai veikti ir gauti mokymąsi skatinantį atsaką. Klasėje ne taip svarbus individualus mokinio, kuriam nesiseka, mokymas siekiant „normos“, kaip sąlygų sudarymas ugdyti mokinio gebėjimus ir padėti jam pažinti supantį pasaulį bendradarbiaujant su bendraamžiais. Svarbu planuoti ne tik individualaus mokinio mokymo procesą, bet ir įvertinti kontekstą bei sąlygas pačioje klasėje. Bendrojo ir specialiojo ugdymo sistemų susiejimas padeda pripažinti mokinių skirtumus, bendradarbiauti ir mokytis pasitikėjimą skatinančioje aplinkoje.

Sieti bendrojo
ir specialiojo
ugdymo
sistemas

Laikytis
interakcinio
požiūrio į negalią

Interakcinis požiūris padeda suprasti, kad negalią turinčių asmenų gyvenimas priklauso nuo to, kaip „įgalūs“ žmonės elgiasi, siekdami įveikti neįgaliesiems iškilusias kliūtis.

Daug svarbių negalios elementų yra sukurta visuomenės. Šiuo atveju žmogaus neįgalumas priklauso ne tik nuo jo, pavyzdžiui, negalėjimo vaikščioti, bet ir nuo visuomenės, projektuojančios ir statančios namus, į kuriuos negali patekti žmogus, esantis vežimėlyje. Vaikas, turintis *regos* negalią, yra neįgalus ne dėl to, kad nemato, o todėl, kad tradicinės mokyklos nėra pasirengusios mokyti Brailio rašto ar diegti kitas pagalbines priemones. Vaikas, turintis *klausos* sutrikimą, blogai jaučiasi ne dėl to, kad negali girdėti garsų, o dėl nepakankamo aprūpinimo girdėti padedančiomis priemonėmis ir garsinėmis sistemomis klasėje. Dažnai mokykloje negalia suprantama kaip vaiko, o ne kaip aplinkos problema. Mokyklų bendruomenės turėtų tobulėti padėdamos specialiųjų poreikių turintiems mokiniams įveikti mokymosi procese ir mokyklos fizinėje aplinkoje iškilusias kliūtis.

Ugdyti mokinį,
orientuojantis ne į
„normą“
Padėti mokiniams
įveikti mokymosi
ir dalyvavimo
mokymesi kliūtis

Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, mokymas neturėtų būti konstruojamas siekiant „pataisyti sugedusį mechanizmą“.

Didžiausią dėmesį vertėtų skirti mokymo aplinkoje (klasėje, mokykloje) esančioms kliūtims įveikti. Mokykloje periodiškai turėtų būti aptariama: kas trukdo mokiniui siekti geresnių rezultatų, kaip jam padėti, kaip mokiniui geriau pažinti pasaulį, kaip užtikrinti dalyvavimą mokymosi veiklose kartu su bendraamžiais, ko ir kaip mokyti mokinius, kad būtų ugdomi jų savarankiško gyvenimo įgūdžiai, socialinės, komunikacinės ir kitos kompetencijos, kaip mokyklos pedagogai galėtų padėti mokiniams įveikti mokymosi ir dalyvavimo mokymesi kliūtis.

Mokykla, gerbdama mokinio prigimtines galias, turėtų siekti „priartinti“ ugdymo turinį prie mokinio asmeninių savybių, jo mokymosi įgūdžių, patirties, poreikių, gebėjimų, interesų ir pomėgių. Ugdymo programų pritaikymas mokinių poreikiams ir gebėjimams yra svarbi mokytojų ir mokyklos vadovų atsakomybės sritis.

Mokykla turėtų užtikrinti ugdymo programų įgyvendinimo pamokose strategijas, sutelktai spręsti mokinių mokymosi realizuojant ugdymo programas problemas, priimti bendrus sprendimus, įtraukti tėvus, kitus specialistus, darbuotojus į paramos sistemą, numatyti priemones, mokymosi šaltinius, informacines ir komunikacines technologijas, taikyti kitus inovatyvius metodus, apgalvoti vertinimo sistemą ir pan. Mokykloje ugdymo programos ir ugdymo procesas turi būti lankstūs.

Pritaikyti ir
veiksmingai
realizuoti
ugdymo
programas

Ugdymo diferencijavimas padeda prisitaikyti prie skirtingų mokinių poreikių, galimybių ir gebėjimų įvairovės. Šis procesas grindžiamas darbo būdų, metodų, mokomosios medžiagos, darbo tempo keitimu, ugdymo turinio pritaikymu mokinių gebėjimams, ugdymosi galimybėms bei jų individualiesiems poreikiams tenkinti. Tai sudaro efektyvaus ugdymo pagrindą ne tik specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems, bet ir visiems klasėje esantiems mokiniams. Diferencijuotas ugdymas apima visos klasės mokymo metodus, specialiai pritaikytus taip, kad aktyviai dalyvautų ir silpnesnieji, ir mokymosi motyvacijos stokoiantys, ir gabūs mokiniai. Taikomų būdų, metodų ir priemonių visuma turėtų sudaryti sąlygas aktyviam mokinių mokymuisi, bendradarbiavimui, įsitraukimui į bendrą klasės darbą. Mokiniai turėtų tobulėti struktūruotose situacijose, kuriose atsižvelgiant į jų individualius poreikius sudaroma galimybė jaustis visaverčiu bendraamžių grupės nariu.

Ugdymo diferencijavimas yra būtinas siekiant nustatyti ir patenkinti kiekvieno mokinio ugdymosi poreikius klasėje. Šių poreikių patenkinimas yra visų mokytojų atsakomybė.

Diferencijuoti
ugdymą

Spręsti mokyklos, kaip sistemos, problemas

Mokykla dažnai stokoja *sisteminio požiūrio* į pagalbos teikimo tobulinimą. Dažniausiai mokytojai, specialistai, mokytojo padėjėjai orientuojasi į individualias mokinio problemas neįvardydami ir nebandydami įveikti mokyklos ar klasės aplinkoje esančių kliūčių. Mokyklos nariai turėtų dirbti kartu, nuolat bendradarbiaudami ir diskutuodami apie tai, ką reikėtų keisti mokykloje ir klasėje, kad mokinio situacija pagerėtų. Skatinant mokyklos narių (mokytojų, specialistų, vadovų, tėvų, bendraamžių) partnerystę didinamos mokyklos galimybės garantuoti kokybišką ugdymą skirtingų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams.

Vertinti mokykloje teikiamos
pagalbos kokybę kaip mokinio
„pridėtinę vertę“, o ne tik
mokinių ugdymosi pasiekimus

Gerinti mokyklos
bendruomenės narių ir išorės
tarnybų bei organizacijų
bendradarbiavimą

Mokykloje teikiamą pagalbą galima vertinti stebint ir fiksuojant mokinių daromą pažangą. Specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių ir kitų mokinių pažangą galima stebėti taikant inovatyvius mokytis skatinančius vertinimo metodus. Šių mokinių asmeninė pažanga atsispindės ne tiek vertinant jų ugdymosi pasiekimus, kiek analizuojant teiktą paramą mokantis ir kitų asmenų pagalbą padedant siekti pažangos.

Pagalbos efektyvumas gali būti vertinamas pagal mokinio pasiektus rezultatus ir ugdymo programoje numatytus tikslus. Palyginti ir analizuoti ugdymo rezultatus ir tikslus gali padėti klausimai: kaip buvo anksčiau ir kaip yra dabar? Ar pastebimas pasikeitimas? Jei taip, tai koks? Nuo ko tai priklausė? Taip pat reikia įvertinti, ar darbas sąlygojo suplanuotą pasikeitimą (nesuspėjo – suspėjo, supranta – nesupranta, geba pasinaudoti pagalbomis priemonėmis ir pan.), ar priemonės ir pagalba buvo gerai suplanuotos, ar įvyko pokyčių. Ar buvo dirbta kitokiu būdu nei nutarta? Ar visi pagalbos teikėjai, taip pat ir tėvai, vykdė savo įsipareigojimus? Pagalbos teikimo kokybė vertinama mokyklos komandoje, vaiko gerovės komisijoje sudarant galimybes kiekvienam išsakyti savo nuomonę, pateikti alternatyvas, numatyti tolesnius veiksmus.

Tenkinant specialiuosius mokinio ugdymosi poreikius būtinas kooperuotas ir komandinis bendradarbiavimas su specialistais, mokytojais, vadovais, mokytojų padėjėjais, tėvais, mokiniais, kitomis žinybomis. Bendradarbiavimas padeda turėti aiškius tikslus, numatyti kiekvieno komandos nario atsakomybės sritis, įsipareigojimų įgyvendinimo terminus padedant mokiniui siekti pažangos ir mokymo(si) kokybės. Kurdama paramos mokiniams sistemą mokykla numato, kaip bus padedama silpniau ir lėčiau besimokantiems, dažniau sergantiems ar kitų poreikių turintiems mokiniams. Mokyklos komanda aptaria, kaip bus ieškoma išteklių (žmogiškųjų, materialųjų) ir kaip jie bus skirstomi.

Kurti paramos
mokiniam
sistemą

Mokyklos bendruomenė numato savo profesinio pasirengimo ir tobulėjimo kryptis, būdus ir formas, dalijasi patirtimi, skirdama dėmesį palankiam požiūriui į specialiųjų poreikių turinčių mokinių ugdymą bendrojoje klasėje. Mokyklos komanda nuolat diskutuoja apie kvalifikacijos prioritetus, atsižvelgdama į švietimo sistemos kryptis, mokytojų motyvaciją ir atsakomybę, apie paramą vienas kitam, apie inovatyvius būdus, gerinančius mokinių ugdymosi rezultatus.

Tobulinti
mokytojų
kompetencijas

Norint tinkamai parengti mokiniams užduotis, mokymą medžiagą, numatyti veiklas ir gerai pasirengti pamokai mokytojui reikia įvairių išteklių: laiko, priemonių, taip pat kompetencijų, specialistų konsultantų, mokytojo padėjėjų, įvairių priemonių ir būdų, padedančių diferencijuoti ugdymą. Mokyklos komanda aptaria ir nusprendžia, kaip paskirstyti išteklius, kad jie duotų kuo daugiau naudos.

Racionaliai
panaudoti
išteklius

Aptarti inkliuzinio ugdymo aspektai padeda gerinti bendrąjį ugdymą. Būtent bendrojo ugdymo mokykla ir turėtų imtis iniciatyvos sudaryti sąlygas visiems mokiniams veiksmingai mokytis. Kaip jau minėta anksčiau, tokioje aplinkoje didžiausia atsakomybė už mokinių ugdymosi poreikių tenkinimą tenka mokyklai ir mokytojui.

Siekiant įtraukti visus mokinius į aktyvų mokymąsi bendrasis ugdymas turėtų būti grindžiamas geru mokinio pažinimu, kai apibūdinamas jo gebėjimų turinys, ir tikslu trukdžių / kliūčių įvardijimu bei jų įveikimu (pagal R. Kišonienę ir R. Dudzinskię, 2007):

- parengiant ir numatant skirtingus ugdymo tikslus priklausomai nuo mokinių, esančių toje pačioje klasėje, gebėjimų;
- dirbant bendrųjų ugdymo programų pagrindu, jas pritaikant mokinio gebėjimams ir poreikiams;
- lanksčiai organizuojant darbą klasėje, naudojant inovatyvius mokymo(si) metodus, mokymosi strategijas;
- pritaikant mokinių darbų vertinimą;
- naudojant kuo įvairesnes šiuolaikines mokymo priemones, tarp jų ir kompiuterines technologijas;
- užtikrinant lygias galimybes ir pagarbą individualumui bei interakcijas.

Šios sąlygos yra pagrindas ugdant specialiųjų poreikių turinčius mokinius bendrojoje klasėje. Prie jų dar galima numatyti ir kitus specialiosios pedagoginės pagalbos teikimo būdus (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Grupinės pratybos specialisto kabinete (pamokų ir ne pamokų metu)	Pogrupinės pratybos specialisto kabinete (pamokų ir ne pamokų metu)	Individualios pratybos specialisto kabinete (pamokų ir ne pamokų metu)
Specialioji pedagoginė pagalba grupei bendroje klasėje	Individuali pedagoginė pagalba bendroje klasėje	Konsultavimas Bendradarbiavimas
Mokymas(is) bendradarbiaujant	Komandinė (kompleksinė pagalba)	Ugdymo diferencijavimas ir individualizavimas

Grupinės, pogrupinės, individualios pratybos specialisto kabinete (pamokų ir ne pamokų metu) – tai mokykloje dirbančio specialisto tiesioginis darbas su mokiniu, padedant jam suformuoti naujus įgūdžius ar tobulinti turimus siekiant pritaikytos ugdymo programos tikslų. Specialistų teikiama pagalba remiasi bendradarbiavimu su mokytojais ir tėvais, nes taip padedama geriau pažinti mokinio situaciją mokykloje ir priimti sprendimus.

Specialioji pedagoginė pagalba grupei bendroje klasėje, individuali pedagoginė pagalba bendroje klasėje – mokykloje dirbantis specialistas padeda mokytojui pamokoje dirbdamas su tam tikra mokinių grupe ar atskiru mokiniu.

Mokymas(is) bendradarbiaujant – tai bendradarbiavimo metodų taikymas bendrojoje klasėje, diferencijuojant ir individualizuojant ugdymą skirtingiems mokiniams.

Komandinė (kompleksinė pagalba), konsultavimas, bendradarbiavimas – tai visų mokyklos narių tarimasis, kaip pažinti ir tenkinti specialiuosius mokinio poreikius, netiesioginė specialistų pagalba konsultuojant mokytojus, mokyklų vadovus.

Bendrojo ugdymo mokykloje visi mokytojai laikomi specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių mokytojais. Specialiojo ugdymo organizavimo tvarka priklauso nuo mokyklos pasirinkimo ir išteklių. Mokykla gali numatyti tokius pagalbos teikimo būdus:

1. Grupės, skyriai mokiniams, patiriantiems tam tikro pobūdžio sunkumų (pvz., mobili grupė). Tai gali būti grupė, kurioje mokinsys praleidžia dalį laiko ir joje mokosi tam tikrų kompetencijų ar funkcinių įgūdžių;
2. Specialioji (atskira) klasė bendrojo ugdymo mokykloje, kurioje gali mokytis didelių ar labai didelių specialiųjų ugdymosi poreikių turintys mokiniai;
3. Bendroji klasė, skiriant mokytojo padėjėjo, specialiojo pedagogo ar dviejų mokytojų pagalbą. Mokyklos nusprendžia, kurį būdą pasirenks, įvertina veiksmingumą, tobulina mokymo būdus keisdamos mokymosi aplinką, kad ji būtų palanki visiems mokiniams.

Mokyklos teikiamų pagalbos būdų veiksmingumas priklauso nuo jų praktinio realizavimo kokybės. Pasirinkus bet kurį pagalbos teikimo būdą svarbiausia yra mokinio ugdymosi poreikių identifikavimas, jų tenkinimo strategijų numatymas, bendrų mokinio pasiekimų (akademinų, elgesio, socialinių) vertinimas bei tėvų teikiamos informacijos panaudojimas pritaikant ugdymo programą mokiniui.

Inkliuzinio ugdymo organizavimas klasės lygmeniu

Darbas su skirtingų gebėjimų, poreikių, interesų mokiniiais tampa vienu iš didžiausių iššūkių mokyklai. Pagrindinis dėmesys inkliuzinėje mokykloje – mokytojo veikla klasėje.

Inkliuzinis ugdymas gali būti organizuojamas keliais būdais ir skirtingais lygiais, bet iš esmės daugiausia darbo tenka mokytojų komandai, kuri turi reaguoti į augančius mokinių poreikius klasėje ir pritaikyti arba parengti ugdymo programą taip, kad ji atitiktų visų mokinių – turinčių ir neturinčių specialiųjų ugdymosi poreikių – poreikius. Skirstymas į kategorijas padeda žmonėms susivokti gyvenime. Šis procesas natūralus ir būtinas. Tai „įgalina“ mus suprasti, apmąstyti, įgyvendinti savo žmogiškumą „protingais“ būdais. Kyla problema, kai toks mąstymas įtvirtina visuomenę padalijančią nelygybę arba kai trukdo pastangoms stiprinti socialinę teisingumą. Vaikai perima požiūrius, kurie gali būti prieštaringi. Jeigu bendruomenė į neįgalius žmones visada žvelgia kaip į reikalingus pagalbos, tikriausiai taip manys ir vaikai. Mokytojo pasirinktos mokymo organizavimo strategijos ir veiklos aspektai *turėtų būti paremti bendradarbiavimu ir suderinti su ugdymo bendruomene, remtis įvairiais šaltiniais ir ugdymo praktika.*

Pagrindiniai inkliuzinio ugdymo organizavimo *klasėje* ypatumai:

- programos pritaikomos mokinių lygiui;
- mokinio darbas pamokoje turi būti susijęs su ankstesne jo patirtimi;

- klasėje esančių mokinių mokymosi rezultatai bus skirtingi;
- skirsis mokinių darbo atlikimo greitis;
- mokiniai turėtų atlikti to paties didelio darbo skirtingas užduotis;
- turi būti numatytos įvairios darbo formos;
- svarbu kaitalioti mokymo stilius;
- panaudoti visas prieinamas mokymo priemones;
- numatyti papildomą pagalbą kai kuriems mokiniams įgūdžių, mokymo priemonių, mokomosios medžiagos prasme;
- tam tikrų grupių vaikams skirti nevienodai laiko pakartoti ar išmoktiems dalykams įtvirtinti; taikyti skirtingus mokymosi būdus, individualias užduotis ir apgalvoti mokinių grupavimą;
- numatyti papildomą veiklą, reikalingą kai kurioms besimokančiųjų grupėms / individualiems mokiniams. Tai gali būti veikla ir gabiems mokiniams;
- numatyti būdus, kurie garantuos supratimą.

Kaip įtraukti skirtingus mokinius į bendradarbiaujančią klasės komandą

(pagal A. Pollard, 2002; G. Petty, 2006)

Planuokite ugdymo
turinį,
kad visiems mokiniams
padėtų dalyvauti

Ugdymo turinys – tai ko mokoma ir ko mokomasi. Dalyvavimas bendrose veiklose stiprina pasitikėjimą. Mokytojai ugdymo turinio reikalavimus priderina prie mokinių gebėjimų, interesų, poreikių. Visa tai realizuojama diferencijuojant ugdymo turinį. Ugdymo turinys specialiųjų poreikių turintiems mokiniams turėtų būti: struktūruotas; daugiau orientuotas į konkrečius dėsnius; mokomasi iš skirtingų šaltinių, atitinkančių mokinių skaitymo lygį; orientuotas tam tikroms žinioms ir įgūdžiams suformuoti ar tobulinti; labiau susijęs su vienu dalyku; atitinkantis mokinių asmeninę patirtį.

Vadovaukite
klasei, kad ją
suburtumėte

Tai praktinės ir veiksmingos klasės sistemos, taisyklės ir strategijos, kaip vadovauti ir palaikyti tvarką. Tai vadovavimas vaikų būriui ir jų organizavimas. Parengiamos įvairios grupavimo sistemos, apdovanojimo ir nuobaudų procedūros, mokyklos pietų, pertraukų tvarka, aptariamų klasių taisyklės. Žinoma, vieniems vaikams jos tikrai tinka labiau negu kitiems, tad jie skirtingai ir reaguoja – nuo prisitaikymo iki derybų ir nukrypimų nuo normos. Mokytojų pareiga ir uždavinys – nepakenkti vaikų pasitikėjimui savimi ir galimybėms tų, kurių padėtis mokykloje nėra palankiausia.

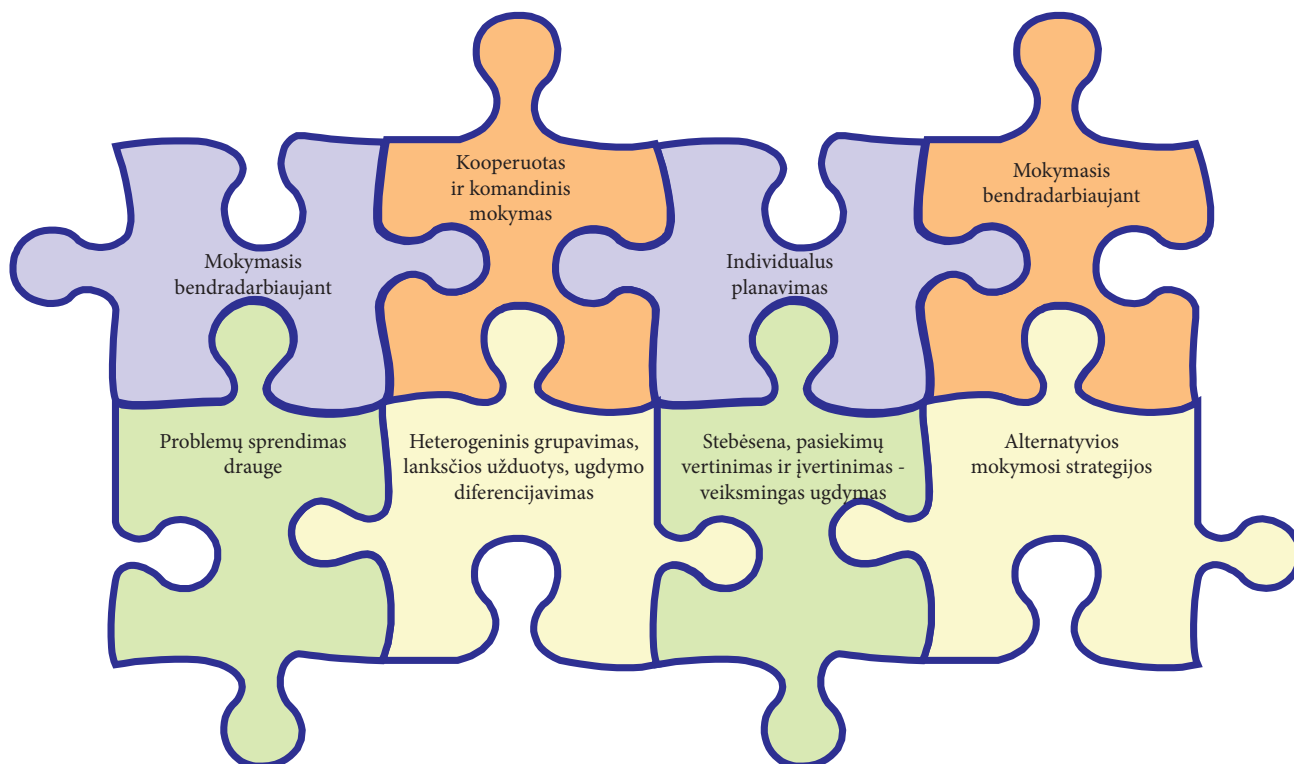
Kalbėkite pagarbiai	Kalba yra svarbiausia socialinės sąveikos ir mokymosi priemonė. Kiekvienoje klasėje yra vaikų, kurių kalbėjimo, klausymo, skaitymo ir rašymo lygis labai skiriasi. Daugelio dalykų mokymasis ir pasiekimai glaudžiai susiję su šiais gebėjimais. Mokytojai turi stebėti ir kontroliuoti, kaip klasėje vartojama kalbos forma padeda arba trukdo kiekvienam mokiniui atskleisti ir plėtoti kalbėjimo, klausymo, skaitymo ir rašymo įgūdžius.
Kurkite asmeninius santykius, būkite teisingi, supratingi ir įdomūs	Mokytojams patariama kartu su vaikais bendrai pasitarus priimti „susitarimą dėl veiklos“, kas klasėje yra priimtina. Tai vienas iš „sugyvenimo“ būdų. Būtent iš jo kyla įvairios numanomos elgesio taisyklės bei supratimas, kas teisinga ar neteisinga. Mokytojams reikia būti teisingiems ir suteikti galimybę įdomiai mokytis. Dominuojant geriems tarpusavio santykiams, pagarbai vaikų individualumui, pritaikant ugdymo turinį pagerėja mokinių elgesys ir jų dalyvavimas mokymosi veiklose. Priešingu atveju, jei tarpusavio santykiai prasti, o ugdymo turinys neatitinka poreikių, interesų ir gebėjimų, padaugėja netinkamo elgesio atvejų, blogėja mokymasis ir kyla nepasitenkinimas mokykla, sustiprėja socialinė diferenciacija ir atskirtis, nes mokytojai turi daugiau dėmesio skirti nepaklusniems ir tvarką griaunantiems vaikams, kuriems vėliau ir prilimpa atitinkama „etiketė“.
Turėkite didelius lūkesčius, sustiprinkite visų vaikų pasitikėjimą	Lūkesčiai, siejami su ugdomais vaikais, turi įtakos jų laimėjimams mokykloje. Mokytojai sieja nevienodus lūkesčius su skirtingų socialinių klasių vaikais. Reikėtų didinti savo lūkesčius ir ieškoti teigiamų galimos savo mokinių raidos momentų, nes neigiami lūkesčiai yra pavojingi. Stenkimės, kad atskiros mokinių grupės būtų suvokiamos vienodai, jog netyčia netaptų kai kurie mokiniai palankesni.
Vertinkite mokinius mažindami atskirties riziką	Mokyklą mokiniai lanko tam, kad mokytųsi. Vertinimas yra būtinas klasės ir mokyklos gyvenime. Šis procesas gali kelti vaikams didžiulę įtampą ir daryti neigiamą poveikį jų savivokai bei tam, kaip juos supranta bendraamžiai. Svarbu skatinti mokinius įsitraukti į <i>tikslių formulavimą ir savęs vertinimą</i>, kiekvienam konstruktyviai padedant suprasti, ko reikia jo tolesnei raidai, <i>taip pat pripažinti savo galimybes</i>. Sudarant galimybę kiekvienam mokiniui vertinti save pasiekiamą, kad mokinys pats kontroliuoja ir supranta naujus uždavinius.

Nesusiaurinkite mokinių
galimybių ir teisių
„paslėptu“ ugdymo
turiniu

Mokytojų veiksmų rezultatai matyti vaikų, kuriuos mokome, požiūriuose, nuostatose ir elgesyje. Iš tiesų, kaip teigia A. Pollard (2002), „socializuoti“ vaikus „visuomenės vertybėmis“ neretai laikoma mokytojo vaidmens dalimi. Tai dažnai vyksta nesąmoningai. Be to, reikia pagalvoti apie visuomenės, į kurią vaikai socializuojami, prigimtį. Svarbu, kad mokyklas lankantys vaikai taptų savikritiški, lankstūs ir nusiteikę mokytis visą gyvenimą. Oficialioje ugdymo programoje aiškiai išdėstyta pagarba kiekvieno individualumui, savarankiškumo įgūdžiams, atsakomybei, paramai vienas kitam, tolerancijai, pasitikėjimui, kiekvieno galių pripažinimui ir plėtotei, tačiau gali atsitikti taip, kad „paslėptas“ ugdymo turinys kai kuriems mokiniams padeda suvokti, kad būsima jų padėtis visuomenėje yra ta, kuri „atitinka“ jų gebėjimus, išsivystymą, rasę ir t. t.

Inkliuziniam ugdymui taikytinos strategijos

1 pav.

Kaip matyti 1 paveikslėlyje, galima išskirti šias esmines veiksmingo inkluzinio ugdymo strategijas (*Specialusis ugdymas Europoje. 2 tomas. Švietimo paslaugų teikimo ypatumai. Tė-*

minė publikacija, 2006): mokymas bendradarbiaujant, kooperuotas ir komandinis mokymas, individualus planavimas, mokymasis bendradarbiaujant, problemų sprendimas drauge, heterogeninis grupavimas, lanksčios užduotys, ugdymo diferencijavimas, stebėseną, pasiekimų vertinimas ir įvertinimas, alternatyvios mokymosi strategijos. Aptarsime kiekvieną jų atskirai.

Mokymas bendradarbiaujant

Mokytojams svarbu bendradarbiauti ir gauti praktinę bei lanksčią kolegų paramą. Tai darbuotojų diskusijos, bendradarbiavimas sprendžiant problemas ir asmeninės patirties sklaida. Kartais specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams reikia pagalbos, kurios mokytojas negali suteikti kasdienių pamokų metu. Tokiu atveju į pagalbą gali ateiti kiti mokytojai ir padedantys darbuotojai, sunkias situacijas įveikdami lankstumu, kokybišku planavimu, bendradarbiavimu ir komandiniu darbu. Reikėtų mokytojams apgalvoti:

- kokius specialistus ir kodėl kviestis į pagalbą;
- ko galima tikėtis iš įvairių specialistų (mokytojo padėjėjo, specialiojo pedagogo, psichologo, logopedo, medicinos darbuotojo ir kt.). Dažnai kviečiant į pagalbą specialistus gali atsirasti „prisirišimas“. Palaipsniui prie to priprantama, taip ir neišmokus problemų spręsti savarankiškai. Tai nėra tik atsakomybės perkėlimas kitam. Įgyvendinti ir išsaugoti esminius pokyčius, reikalingus problemai išspręsti, dažniau gali mokykloje dirbantys žmonės nei kviesiniai specialistai;
- kaip kokybiškai planuoti komandinį mokymą ir inkliuzinį ugdymą, kaip padalyti atsakomybę (kas ir už ką atsakingas);
- kaip pasiekti, kad komandinis darbas būtų paremtas bendradarbiavimu (sunkumų įveikimo būdai).

Bendradarbiavimas su kolegomis ir specialistais gali turėti naudingos patirties, praturtintos praktiniais pavyzdžiais ir asmeniniais problemų sprendimo įgūdžiais.

Kooperuotas ir komandinis mokymas

Tai toks mokyklos komandos mokymasis, kai tenkinant specialiuosius mokinio ugdymosi poreikius dalyvauja mokytojas, specialusis pedagogas, kiti mokytojai ir specialistai, mokyklos vadovai. Šis veiklos būdas efektyvus tiek socialiniams, tiek akademiniais mokinio gebėjimams formuoti. Be abejo, papildoma pagalba turi būti gerai suplanuota ir koordinuota.

Individualus planavimas

Tai mokiniui padeda daryti pažangą, nes jo veikla nuolat stebima, planuojama, pritaikoma, vertinama. Specialiųjų ugdymosi poreikių turintys mokiniai gauna naudos, kai:

- individualiai vertinami jų turimi įgūdžiai ir gebėjimai, jie turi individualų mokymosi planą ir mokosi to, ko tikrai prireiks kasdieniame gyvenime;

- mokymas vyksta apgalvotai ir intensyviai, dėmesį skiriant labai aiškiems tikslams. Netiesa, kad šiems mokiniams reikia tik rūpinimosi ir saugojimo.

Siekiant ugdymo turinį pritaikyti mokinių gebėjimams, numatyti laukiamus mokinių pasiekimus tobulinant specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių kompetencijas reikėtų:

- nustatyti mokymosi intensyvumą, atsižvelgiant į individualius mokinio poreikius;
- numatyti paprastesnius (įgyvendinamus) tikslus ir siekius;
- siekti nuoseklaus planų įgyvendinimo;
- darbus planuoti pasinaudojant mokinių komunikavimo bei įvairiapusio bendradarbiavimo galimybėmis;
- planuojant atsižvelgti į visų asmenų, suinteresuotų vaiko ugdymu, nuomones (tėvų, paties vaiko, mokytojų, mokytojų padėjėjų, specialiųjų pedagogų ir kt.);
- numatyti mokinio individualių ugdymosi poreikių realizavimo galimybes;
- parengti tinkamas mokymo strategijas;
- planuoti susitikimus su ugdymo proceso dalyviais galimybėmis įvertinti ir lūkesčiams numatyti;
- fiksuoti mokinio pažangą;
- diferencijuoti ugdymo turinį, procesą, laukiamus mokymosi rezultatus ir vertinimą.

Išvardytų krypčių realizavimas turi prasidėti nuo mokinio pažinimo. Pažinti specialiųjų ugdymosi poreikių turintį mokinį – tai suvokti ne tik skirtumus, bet ir panašumus. Tai kitokie nei „vidutiniai“ mokiniai. Šie mokiniai gali turėti mąstymo, regos, klausos, judėjimo ir kitų problemų, jiems būdingas tam tikrų ypatingų gebėjimų ir negalių derinys (tai, ką jie gali atlikti, padaryti, ir tai, ko negali atlikti – kokios mokymosi kliūtys, sunkumai). Tačiau šie vaikai daug kuo ir panašūs į savo bendraamžius. Jie net daugiau turi bendrų savybių, mokymosi būdų ir poreikių panašumų su savo bendraamžiais nei skirtumų. Mokytojo vertinamos sritys turėtų padėti gerai pažinti jų gebėjimus, poreikius, interesus, tinkamus mokymosi būdus, asmenines savybes.

Veiksmingas visų mokinių ugdymo planavimas – sudėtinga ir daug kūrybingumo reikalaujanti užduotis. Ugdymo planas, programos tenkinant įvairius klasės ar grupės mokinių poreikius yra pagrindinis mokytojo profesionalumo požymis. Daugelis mokytojų šį planavimo procesą atlieka beveik intuityviai, tačiau išsamaus ugdymo plano, programos parengimas bei įgyvendinimas reikalauja profesinių įgūdžių ir asmeninio įsitraukimo.

Individualaus ugdymo plane turėtų būti apibrėžiami veiksmai, kurių reikia papildomai imtis kasdien diferencijuojant darbą klasėje, kad vaikas galėtų sėkmingai dalyvauti ugdymo procese ir pasiektų pažangos. Individualūs planai turi būti darbo dokumentai (o ne formaliai parodyti), išdalyti visiems darbuotojams ir visada laikomi po ranka. Juose numatyti (pasiekiami, tinkami ir pamatuojami, numatant pasiekimo laiką) 2–3 uždaviniai, susiję su komunikacijos, raštingumo, skaičiavimo, elgesio ir socialinių įgūdžių sritimis.

Mokytojai, jų padėjėjai, tėvai ir mokiniai turi skaityti pritaikomas ugdymo programas, planą, nagrinėti ir periodiškai peržiūrėti bei patikslinti.

Mokymasis bendradarbiaujant

Tai efektyvus veiksnys mokinio mokymuisi bei pažintiniam, socialiniam ir emociniam vystymuisi. Šis metodas veiksmingas ugdant mokinių kompetencijas, skatina socializaciją, bendraamžių tarpusavio bendravimą. Jis naudingas visiems: mokinys, kuris padeda savo draugui, geriau ir ilgiau išlaiko atmintyje informaciją, o jo draugo poreikiai yra geriau tenkinami, kai jam medžiagą paaiškina bendraamžis, kurio supratimas šiek tiek geresnis. Nėra jokių požymių, kad tokiose situacijose nukenčia gabesni mokiniai. Mokymas bendradarbiaujant – tai specialūs mokymo metodai, kurie taip struktūruoti, kad turėtų specialių bruožų, padedančių mokytis. Taikant šiuos mokymo metodus mokiniai besimokydami bendradarbiauja vienas su kitu. Pamoka struktūruojama taip, kad mokiniai teisėtai domisi vienas kito ir savo mokymusi ir yra atsakingi už tai, ką padarė ir ko išmoko. „Mokymasis bendradarbiaujant veikia mokantis bet kokio dalyko bet koku akademinio lygiu – nuo ikimokyklinukų iki studentų ir su bet kokios klasės ar socialinio sluoksnio mokiniais“ (Petty G., 2006). Dėl šių metodų gerėja ne tik mokinių pasiekimai, bet ir elgesys, savigarbą, o dar svarbiau – jų požiūris į kitą. Troškimas būti įtrauktam, gerbiamam, priimtam ir mėgstamam už tai, kas ir koks esi, yra būtinas visiškam psichologiniam funkcionavimui.

Problemų sprendimas drauge

Tai sistemingas nepageidaujamo elgesio klasėje nagrinėjimas. Mokytojai drauge su mokiniais turėtų sukurti aiškias elgesio klasėje taisykles ir paskatinimų ar nuobaudų už tam tikrą elgesį sistemą. Patirtis ir literatūros analizė rodo, kad aiškos klasės taisyklės ir susitarimai su vaikais mažina įtampą bei trukdžius klasėje ir tai gali būti efektyvi ugdymo priemonė.

Heterogeninis grupavimas, lanksčios užduotys, ugdymo diferencijavimas

Svarbu vengti atrankos ir gerbti natūraliai skirtingų gebėjimų turinčius mokinius, įtraukiant juos į bendrai atliekamas tikslingas veiklas, kuriamus mokymosi produktus. Visose šalyse heterogeninis grupavimas buvo labai svarbus atradimas dirbant su skirtingais mokiniais klasėje. Toks grupavimas yra būtina sąlyga taikant mokymosi bendradarbiaujant metodus. Pagrindinis uždavinys mokykloms – įgyvendinti ugdymo proceso diferencijavimą, kuris ir atspindi pagarbą gebėjimų ir poreikių įvairovei klasėse, taip pat sudaro prielaidas diegti inkluzinį ugdymą.

Kaip teigia A. Pollard (2002), diferenciacijos terminas čia vartojamas nurodant socialinius procesus, kurie didina vaikų skirtumus ir iš esmės priklauso nuo mokytojo valios. Klasėje, kaip teigia autorius, diferenciacija atsiranda dėl tokių praktikų, kaip grupavimas pagal gabumus, pusiausvyros nebuvimas rodant vaikų darbus, „žvaigždžių“ sistemos taikymas apdovanojant už gerą elgesį ir t. t. Pastaraisiais metais kuriamos naujos skirstymo į grupes formos. Šiokia tokia diferenciacija siekiant ugdymo tikslų yra neišvengiama. Akcentuojant mokymosi užduočių ir kiekvieno vaiko poreikių atitiktį tokios diferenciacijos elementai yra būtini, jeigu mokytojai nori padėti kiekvienam vaikui. Tačiau diferencijuojant ugdymo tikslais taip pat

atsiranda socialinių padarinių. Tai gali tiesiogiai paveikti vaikų savigarbą ir socialinį statusą bei daryti poveikį pasitikėjimui savimi ir mokinio tapatybei. Vėliau tai gali turėti įtakos mokinių dalyvavimui ir įsitraukimui imantis naujų mokymosi uždavinių. Galiausiai tai gali paveikti patį mokinio mokymąsi. Refleksyvūs mokytojai turi būti socialiai sąmoningi, stengtis kuo labiau sumažinti žalą ir padidinti galimybes visiems savo ugdomiems mokiniams. Čia svarbios *grupavimo užduotys*. Mokiniai grupuojami pagal pasirengimą, gebėjimus, poreikius, interesus tam, kad mokytojai galėtų pritaikyti instruktavimo ypatumus. Svarbu užtikrinti grupių lankstumą, kad diferenciacija turėtų kuo mažesnę socialinę atskirtį. Taip pat būtina keisti grupių sudėtį. Nederėtų tose pačiose grupėse dirbti 1 savaitę ar mėnesį. Grupių sudėties keitimas yra dar svarbiau nei bendruomenės kūrimas – *grupė priima silpnesnį vaiką, kai keičiami tikslai ir grupės sudėtis*. Todėl nuolat reikėtų keisti ratelių sudėtį. Jeigu tai daroma nuo mažens, vaikai įpranta prie tokio darbo stiliaus ir tampa tolerantiškesni bei atsparesni. Ilgą laiką buvęs homogeninėje grupėje mokinys jaučiasi taip, kaip toje grupėje jis buvo vadinamas. Mokytojas privalo užtikrinti grupės lankstumą, kurti *klasėje bendrumo atmosferą ir atsisakyti konkuruojančių* santykių. Tai yra mokytojo socialinė atsakomybė.

Stebėseną, pasiekimų vertinimas ir įvertinimas bei dideli lūkesčiai – veiksmingas ugdymas

Inkliuzinėje mokykloje bendrojo ugdymo programa pritaikoma ne tik mokiniams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių, bet ir kitų mokinių mokymosi poreikiams. Jeigu reikia, rengiama individuali ugdymo programa ar individualus ugdymo planas. Daugelis Europos šalių ugdymo programą naudoja kaip pagrindą, greta įvesdamos tam tikrų modifikacijų, nes tai sudaro sąlygas mokiniams dalyvauti bendroje mokymosi veikloje. Inkluziją galima garantuoti užtikrinant visų mokinių dalyvavimą klasės veikloje diferencijuojant ugdymą, mokinio specialiesiems ugdymosi poreikiams pritaikant mokomąją medžiagą, ugdymo programą, metodus ir vertinimą.

Mokymasis yra tiek individualus, tiek ir socialinis procesas, todėl ugdymo turinio bei vertinimo centre turi būti besimokantysis. Mokiniai mokosi įvairiais būdais ir stiliais, įvairiais lygiais, todėl siekiant tobulinti mokinių pasiekimus ir jų norą mokytis būtina mokymo(si) procese nuolat rinkti informaciją apie jų mokymąsi. Tai padeda pastebėti, kas mokiniui sekasi, kur spragos, kaip įveikti sunkumus, kokie yra mokinio poreikiai. Sistemingas grįžtamasis mokinio ir mokytojo ryšys vadinamas nuolatiniu vertinimu. Vertinimas yra surinkta informacija apie mokinio mokymąsi. Inkluzinė aplinka reikalauja rinkti informaciją apie besimokančiuosius ir ja remiantis priimti sprendimus dėl kokybiškesnio jų mokymo(si). Ši informacija turi padėti stiprinti sėkmingą visų mokinių, kartu ir turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, dalyvavimą, turi padėti atpažinti jų gebėjimus ir ugdymosi poreikius bei padėti jiems mokytis.

Alternatyvios mokymosi strategijos

1. Specialiųjų ugdymosi poreikių turintys mokiniai stokoja mokymosi mokytis kompetencijų, todėl juos ugdant dėmesio centre turėtų būti mokymosi strategijos. Tikslas – *išmokyti mokinius mokytis ir spręsti problemas, jausti atsakomybę už savo mokymąsi*. Tai inkliuzinio ugdymo sėkmės pagrindas, kai mokiniai tobulina savo mokymosi įgūdžius suteikdami kartu didesnę atsakomybę savo mokymuisi. Mokiniai planuoja savo darbo laiką, kelia tikslus, nustato lygius ir būdus, kaip tuos tikslus įgyvendinti, ir t. t. Taip gerinami jų pačių mokymosi proceso vadovavimo įgūdžiai, skatinami būti savarankiški ir atsakingi už savo mokymąsi. Atsakomybės suteikimas skatina mokinius klausti ir prašyti pagalbos, tokiu būdu gerėja mokinių pagalbos prašymo įgūdžiai (*Mokinių specialiųjų poreikių, pasiekimų ir pažangos vertinimas inkliuzinėje aplinkoje. Pagrindiniai strategijos ir praktikos klausimai*. Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra, 2007).

Apibūdintos inkliuzinio ugdymo strategijos padeda realizuoti inkliuzinį ugdymą, kurio esmė – dalyvaujant visiems bendruomenės nariams suteikti kiekvienam mokiniui galimybę įsisavinti ugdymo programą, atsižvelgiant į asmeninį patyrimą, gebėjimus, poreikius ir interesus.

Specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių vertinimas

Mokinių specialiųjų poreikių, pasiekimų ir pažangos vertinimą inkliuzinėje aplinkoje analizavo G. Petty (2006), A. Pollard (2002) ir kt. Teigiama, jog vertinimo paskirtis – stebėti mokinių mokymąsi individualizuojant grįžtamąją informaciją, parodyti mokymosi sėkmę ir spragas, padėti mokiniams siekti daugiau. Inkliuzinėje mokykloje siekiama nustatyti visus mokinių ugdymosi poreikius, nes vertinimas šioje aplinkoje reikalauja (*Mokinių specialiųjų poreikių, pasiekimų ir pažangos vertinimas inkliuzinėje aplinkoje. Pagrindiniai strategijos ir praktikos klausimai*. Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra, 2007):

- padėti visiems mokiniams aktyviai dalyvauti ugdymo procese ir siekti individualios pažangos, didinti visų mokinių, taip pat ir turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, pasiekimus;
- suteikti „pridėtinės vertės informaciją“, t. y. informaciją apie mokinio mokymosi pažangą ir pasiekimus, kuria remiantis būtų priimami sprendimai, gerinantys individualių mokinių ir (ar) mokinių grupių mokymąsi ateityje;
- turi turėti teigiamos įtakos individualiam mokiniui;
- suteikti teisę patiems mokiniams dalyvauti vertinimo procedūrose;
- suteikti teisę bendraklasiams, tėvams, specialistams ir kitiems asmenims dalyvauti vertinimo procedūrose;
- remtis įvairiomis vertinimo procedūromis ir metodais, papildančiais vienas kitą ir išsamiai informuojančiais;
- skatinti nuolatinį mokymosi vertinimą mokytojo lygmeniu. Tai reiškia, kad mokytojas turėtų nuolat rinkti informaciją apie mokinių mokymąsi ir išmokimą pačiame ugdymosi procese ir remdamasis įvairiomis vertinimo procedūromis bei metodais fiksuoti visų mokinių,

kartu ir specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių, mokymosi pažangą ir pasiekimus. Atsižvelgdamas į šią informaciją mokytojas kelia tolesnius mokymosi tikslus, pritaiko ugdymo turinį, mokymosi metodus, priemones, ugdymo aplinką, teikia pagalbą. Vadinasi, mokytojas, vertindamas specialiųjų ugdymosi poreikių turinčius mokinius, dėmesį kreipia į pačią mokymosi erdvę, t. y. ten, kur mokinys mokosi. Tai padeda mokytojui susikonsoliduoti į mokinio mokymosi gerinimą ir atsiboti nuo jo turimo „sutrikimo“ ar „diagnozės“;

- suteikti mokytojams ir mokykloms atsakomybę vertinti visų mokinių, tarp jų ir turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, mokymąsi tada, kai jie dar mokosi – pačiame procese, ne tik fiksuoti kaip ugdymo rezultata. Toks vertinimas padeda laiku nustatyti mokinių ugdymosi poreikius ir iškart į juos reaguoti.

Nėra atskiros specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių pasiekimų ir pažangos vertinimo tvarkos, susitarimų, todėl vertinant šių mokinių pasiekimus ir pažangą taikomi tie patys pasiekimų ir pažangos vertinimo kriterijai. Inkluzinis vertinimas turi padėti modeliuoti sėkmingą mokymąsi visiems mokiniams.

Sėkmingą inkluzinį vertinimą lemia šie veiksniai (*Mokinių specialiųjų poreikių, pasiekimų ir pažangos vertinimas inkluzinėje aplinkoje. Pagrindiniai strategijos ir praktikos klausimai*. Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra, 2007):

- įvairios vertinimo procedūros, metodai ir priemonės, derančios su vertinimo tikslais (tikslai gali sietis su apibendrinamuoju vertinimu, pirminiu specialiųjų ugdymosi poreikių vertinimu ar vertinimu pagal Bendrąsias ugdymo programas). Pasirinktos vertinimo procedūros, metodai, priemonės turi būti informatyvūs ugdymo procesui ir padėti mokytojams jų darbe. Taip pat turi teikti informacijos mokiniams, jų tėvams, mokyklos administracijai ir kitiems suinteresuotiems asmenims apie mokinio mokymąsi, jo sėkmes, patiriamus mokymosi sunkumus ir taikytus metodus, priemones sunkumams įveikti. Visos vertinimo procedūros turėtų teikti informaciją mokymosi procesui ir padėti geriau mokyti ir mokytis;

- įtraukta ne tik mokinio akademinė dalykų aprėptis, bet ir jo *elgesio, socialinių gebėjimų, tarpusavio santykių* ir kitos veiklos sritys;

- vertinimo informacija turi padėti mokiniui *atskleisti jo gebėjimus*, sėkmės pojūtį ir sudaryti galimybę džiaugtis galėjimu ką nors atlikti, turi motyvuoti jį ir skatinti tolesnį mokymąsi;

- vertinimas turėtų būti susijęs su įrodymais (įvairiais šaltiniais ir veiksmiais) apie mokinio mokymąsi *per tam tikrą laikotarpį*, t. y. kaip mokiniui sekėsi mokytis, ką jis išmoko daryti per tam tikrą laikotarpį, ne tik momentinis fiksavimas, ką geba ar negeba padaryti. Tai yra nuolatinis ir sistemingas informacijos rinkimas mokiniui mokantis, ne tik galutinis mokinio mokymosi rezultatų įvertinimas;

- vertinimo informacija turėtų būti suderinta su konkrečia mokinio situacija ir ugdymo aplinka, t. y. ugdymo aplinka turėtų būti pritaikyta mokinio poreikiams ir vertinant į tai atsižvelgta. Pavyzdžiui, jeigu mokinys prastai mato, jam pritaikoma ugdymo aplinka – padidinama ir paryškina ugdymo medžiaga, suolas matiniu paviršiumi, paruošiami tinkami testai, lapai užrašams ir pan. Priešingu atveju bus gaunama netiksli vertinimo informacija, kuri susijusi ne tiek su mokinio gebėjimų stoka, kiek su ugdymosi aplinkos pritaikymo problema. Vertinant turėtų būti atsižvelgta į mokinio namų aplinkos faktorius, kurie gali turėti įtakos mokinio mokymuisi;

- vertinimas inkliuzinėje mokykloje turėtų padėti priimti sprendimus, susijusius su mokyklos, klasės administravimu ir pagalba;

- inkliuzinio vertinimo procedūros, metodai, priemonės turėtų būti informatyvios mokytojams, mokiniams, jų tėvams, specialistams, mokyklos administracijai ir padėti jų darbe.

Į inkliuzinį vertinimą turėtų būti įtraukti mokiniai, tėvai, bendraklasiai. Tinkamos vertinimo procedūros ir strategijos suteikia mokiniams galių, tampa motyvacijos šaltiniu, skatina dalyvavimą ir įvairių asmenų bendradarbiavimą.

Vertinimas – abipusis procesas, kuris sudaro galimybę rinkti duomenis, diskutuoti ir tartis, kaip mokiniui pasiekti geresnių rezultatų. Jis skatina mokytoją kalbėtis su mokiniu, kartu ieškoti išmokimą gerinančių metodų, diskutuoti apie tai, kas mokiniui patinka pamokoje, kaip jis jaučiasi įvairiose veiklose, kas jam nepatinka, ko norėtų išmokti, ar yra kokių nepatogumų jam pamokoje (pavyzdžiui, skaityti garsiai klasėje), ar reikėtų pagalbos, kokios ir pan.

Nuoširdūs santykiai, pasitikėjimu ir kiekvieno mokinio pripažinimu grįsta mokymo ir mokymosi aplinka skatina mokinius būti atsakingus už savo mokymąsi, siekti geresnių mokymosi rezultatų, o mokytojus – realizuoti savo profesinius tikslus.

Vertinimas, informuojantis apie mokymą ir mokymąsi

Vertinimo, informuojančio apie mokymą ir mokymąsi, paskirtis – padėti individualiam mokiniui tobulinti mokymąsi ir priimti sprendimus dėl tolesnių mokymosi žingsnių (Pollard A., 2002). Tai informacija, kuri padeda nustatyti mokymosi pažangą: ar jau pasiekti ugdymo tikslai, ar mokinys sužinojo tai, kas buvo numatyta, kaip jis išmoko, kokių yra galimybių siekti daugiau, ar liko mokymosi spragų, kur reikia daugiau pastangų ir pan. Šiuo vertinimu gerinami mokinio rezultatai, nes tai yra grįžtamasis ryšys, kuris gaunamas dar tada, kai mokomasi tam tikros temos. Tai susiję su ugdymo tikslu ir tiesiogiai siejama su mokymosi uždaviniais, keliamais tam tikram mokiniui. Mokytojas su mokiniais išsiaiškina ugdymo uždavinius, vertinimo kriterijus ir vertina tai, kas numatyta uždaviniuose. Ugdant specialiųjų ugdymosi poreikių turinčius mokinius svarbu, kad mokinių pirminio vertinimo duomenys būtų susieti su bendrųjų ugdymo programų tikslais, o šie – su mokiniui pritaikoma ugdymo programa ar kitomis tikslui siekti skirtomis priemonėmis. Todėl ir vertinimo metodai turėtų būti adaptuojami ar modifikuojami (atsižvelgiant į mokinio pirminio vertinimo duomenis ir tikslus, kurių siekiame). Mokytojas, numatydamas tolesnio ugdymo uždavinius, remiasi mokinio ar mokinių grupės pasiekimais, polinkiais, interesais bei poreikiais. Visa tai skatina mokymosi motyvaciją – kelia mokinių pasitikėjimą savo jėgomis ir norą siekti daugiau.

Formuojamasis vertinimas – tai iš mokytojo, paties mokinio, kitų draugų gauta informacija apie mokinio rašinius, užduotis, praktinius ir namų darbus ir t. t. Tai informatyvus vertinimas apie tai, kokie yra ugdymo tikslai, ką mokinys turi žinoti, ką padaryti bei suprasti ir kaip tai padaryti (pvz., skirtingiems mokiniams gali tekti pateikti skirtingas užduoties atlikimo instrukcijas, nes vieni mokiniai supras instrukcijoje pavartotas sąvokas „įvertinkite“, „išanalizuokite“ ir pan., o kai kuriems gali prireikti konkrečios struktūros ir etapų, suvokiant šias sąvokas). Mokytojas turi atsižvelgti ir į mokinių poreikius – daugeliui mokinių žodinė informacija apie tai, kaip pagerinti darbą, nebus tokia efektyvi, kaip vaizdu pateikta struktūra ar užduoties atlikimo etapai. Mokiniai dirba sutelkčiau ir darbą atlieka geriau, kai žino, į kokius da-

lykus vertintojas kreipia dėmesį, kokius kriterijus naudoja, t. y. kai supranta gero darbo ir vertinimo kriterijus (Petty G., 2006).

Vertinimas yra sudedamoji mokymo ir mokymosi proceso dalis, kuri teikia mokytojui vertingos informacijos apie mokinio daromos pažangos (ar patiriamos mokymosi nesėkmės) ryšį su ugdymo programos efektyvumu. Būtent vertinimas leidžia mokytojui daryti esminius sprendimus apie ugdymo programos pritaikymo, tinkamų metodų ir priemonių parinkimo specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams ypatumus. Vertinimo būdu mokytojas išsiaiškina mokinio gebėjimus, poreikius ir kliūtis, kurias reikia padėti įveikti. Mokytojas, remdamasis vertinimo informacija, turėtų numatyti konkrečius žingsnelius, kurie padėtų mokiniui įveikti sunkumus. Taigi vertinimas yra vienas svarbiausių dalykų, padedantis suderinti mokinio mokymąsi su ugdymo programos reikalavimais.

Dažniausiai formuojamasis vertinimas yra neformalus, t. y. nedaromi (ir nefiksuojami) jokie galutiniai sprendimai, vertinama nuolat, remiamasi mokytojo patyrimu. Gali būti fiksuojamas mokytojo pasirinkta forma (individualūs užrašai, simboliai) ir susidėti iš mokytojo stebėjimų, pokalbių su mokiniiais, pačių mokinių savo sėkmės ir nesėkmės vertinimo, bendraamžių vertinimo. Formuojamasis vertinimas neturėtų būti siejamas su pažymiu (Petty G., 2006).

Specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių ugdymo pažangą ir pasiekimus dažniausiai parodo formuojamasis vertinimas, o ne momentinis – kriterinis ar norminis, todėl pastebėjimus apie mokinių mokymąsi derėtų tiksliai užrašyti. Kokią informacijos fiksavimo formą mokytojui pasirinkti? Pats mokytojas nusprendžia, *ką* ir *kaip* fiksuoti, tačiau tai turi sietis su mokinio mokymusi ir tų duomenų naudojimu.

Vertinimas remiantis Bendrosiose programose ar mokiniui pritaikomoje ugdymo programoje numatytais pasiekimais

Tai kriterinis vertinimas, kai mokiniai dalyvauja išoriškai parengtame vertinime, kuris rengiamas atsižvelgiant į valstybinius tikslus. Šis vertinimas, kaip anksčiau minėta, vyksta kurso ar mokslo metų pabaigoje. Kriterinio vertinimo pagrindas – tam tikri kriterijai, pagal kuriuos lyginami mokinio ugdymosi rezultatai. Šio vertinimo tikslas – susumuoti, ką mokinys moka daryti (remiantis kriterijais) ir nustatyti, kaip mokinys yra pasiekęs Bendrosiose ugdymo programose numatytus reikalavimus. Kriteriniam vertinimui galima pasitelkti tam tikrų įgūdžių ar kompetencijų sąrašą, numatytą pasiekimuose.

Orientuodamasis į Bendrųjų programų tikslus ir numatytus ugdymo pasiekimus mokytojas planuoja savo darbą ir numato, ko, kiek ir kaip bus mokomas mokinys. Atsižvelgdamas į pirminį mokinių specialiųjų ugdymosi poreikių vertinimą mokytojas turėtų „priartinti“ programinius reikalavimus prie mokino gebėjimų, mokymosi ypatumų ir poreikių. Skirtingi mokiniai nutolę nuo programinių reikalavimų nevienodai. Skirtumui sumažinti sudaromas individualus planas, ugdymo programa priderinama prie mokinio gebėjimų, interesų, prioritetų, poreikių, taip pat derinamas ir mokymosi būdas. Moky-

mas turi derėti su ugdymo programos ilgalaikiais ir trumpalaikiais tikslais, tačiau reikalavimai skirtingiems mokiniams bus nevienodi.

Vertinant specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių poreikius privalu, kad mokinio pirminio vertinimo duomenys būtų susieti su Bendrųjų ugdymo programų tikslais ir jose numatytais pasiekimais siekiant tikslingai pritaikyti ugdymo programas individualiems mokinių poreikiams. Vertinimo procedūros privalo sietis su ugdymo programų tikslais ir Bendrųjų ugdymo programų arba mokiniui pritaikomos ugdymo programos pasiekimais.

Mokytojas tampa ugdytoju, kuris taikydamas įvairius vertinimo metodus, priemones ir būdus stebi ir fiksuoja mokinio daromą pažangą bei pasiekimus ir, remdamasis šia informacija, planuoja tolesnį mokinio mokymą. Vertinimo metodai, priemonės ir būdai turi atitikti mokinių specialiuosius ugdymosi poreikius (pavyzdžiui, jeigu mokinys turi klausos problemą ar skaitymo sutrikimą, jo pažangą ir pasiekimus stebėsime ir fiksuosime mokinio poreikiams pritaikomais metodais, t. y. naudosime tuos metodus, kaip ir ugdydami mokinių).

Informuojant mokinius ir tėvus apie apibendrinamojo vertinimo rezultatus reikėtų bendrai nurodyti, kuriuos iš Bendrosiose programose numatytų ugdymo tikslų ir lūkesčių mokinsys jau yra pasiekęs, kurių dar reikia siekti toliau.

Mokykloje vertinimui pravartu skirti daug laiko, pastangų, energijos, galbūt net pinigų, nes tai lemia, kaip mokiniai mokysis. Svarbu pasirinkti priimtinausią informacijos apie mokinio mokymąsi rinkimo būdą atsižvelgiant į laiko sąnaudas, informacijos veiksmingumą ir tinkamumą panaudoti tolesnėse mokymosi pakopose. Mokiniai geriau mokysis tada, kai mokymosi informacija bus ne tik renkama, bet ir naudojama mokymuisi gerinti. Rinkdami informaciją visada (pagal G. Petty, 2006):

- vertinkite tai, kas susiję su mokymo tikslu, uždaviniais, numatytais pasiekimais;
- pasitelkite diagnostinius testus, kurie parodo, kas prasčiau išmokta ir su kokiomis kliūtimis susiduria mokiniai;
- vertinimu skatinkite mokinius geriau išmokti prasčiau suprastus dalykus;
- leiskite mokiniams pataisyti darbus ir nurodykite, kaip tai padaryti;
- įvertinkite ir mokinių pastangas mokantis, ypač silpnesniųjų;
- pastebėkite ir apdovanokite mokinius už svarbias savybes, už pastangas, už darbus.

Inkliuzinėje aplinkoje vertinimas suteikia informacijos mokymo ir mokymosi procesui ir turi būti skirtas kiekvieno vaiko individualiai vystymosi raidai skatinti. Šiuo požiūriu jis nesiskiria nuo bendrosios švietimo vertinimo strategijos. Vertinimo informacija naudojama tam, kad pasirenkant įvairias vertinimo strategijas visi mokiniai būtų motyvuoti ir tobulintų savo supratimą.

Vertinimo procedūros ir strategijos turi skatinti sėkmingą visų mokinių, kartu ir turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, dalyvavimą, mokymosi pažangą ir tobulėjimą.

Inkliuzinio ugdymo organizavimas bendrojo ugdymo mokykloje turi remtis specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių dalyvavimu klasės ir mokyklos veikloje bei bendruomenės kūrimu. Ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas veiksmingam mokymui ir mokymuisi klasėje, pritaikant ugdymo programą, diferencijuojant ugdymą, naudojant daugybę mokymo priemonių, informacinių komunikacinių technologijų ir kitų inovatyvių metodų bei atliekant vertinimą. Šioms sąlygoms sukurti ir mokymosi aplinkai keisti reikalingas nuolatinis ir sistemingas profesinis tobulėjimas, kryptinga kompetencijų plėtotė, įsitikinimų ir požiūrio keitimas, komandinis mokymasis ir bendradarbiavimas bei mokytojų motyvacijos skatinimas.

Literatūra

1. *Aktyvaus mokymosi metodai*: mokytojo knyga. Vilnius, 1998.
2. ALIŠAUSKAS, A. *Vaikų vystymosi ypatingumų pažinimas ir įvertinimas*. Šiauliai, 1996.
3. ALIŠAUSKAS, A. *Vaikų raidos ypatingumų ir specialiųjų ugdymo(si) poreikių pažinimas ir įvertinimas. Specialiojo ugdymo pagrindai*: vadovėlis edukologijos specialybės studentams. Šiauliai, 2003.
4. ARENDS, R. I. *Mokomės mokytis*. Vilnius, 1998.
5. BUEHL, D. *Interaktyviojo mokymosi strategijos*. Vilnius, 2004.
6. DUDZINSKIENĖ, R. Inovatyvūs metodai ugdant specialiųjų poreikių mokinius. *Žvirblių takas*, 2008, Nr. 126, p. 26-37.
7. DUDZINSKIENĖ, R.; KIŠONIENĖ, R.; LUNECKIENĖ, A.; ŽIČKIENĖ, D. *Į pagalbą mokytojui ir mokyklai*: rekomendacijos pedagoginių psichologinių tarnybų specialistams: ką reikėtų patarti mokytojams, ugdantiems specialiųjų poreikių turinčius mokinius. Vilnius, 2008.
8. EAST, V.; EVANS, L. *Vienu žvilgsniu*: praktinis vaiko specialiųjų poreikių tenkinimo vadovas. Vilnius, 2008.
9. *Europos agentūros specialiojo ugdymo 2001 m. ataskaita* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2010 m. rugsėjo 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.european-agency.org>>.
10. GAGE, N. L.; BERLINER, D. C. *Pedagoginė psichologija*. Vilnius, 1994.
11. GAIVENIENĖ, G. *Specialiųjų poreikių vaikų integracija: problemų analizė specialistų požiūriu*. Vilnius, 2003.
12. GRIBAČIAUSKAS, E.; MERKYS, G. Pedagogų nuostata į ugdytinių integraciją ir segregaciją. *Specialusis ugdymas*. 2003, Nr. 1(8).
13. HALLAHAN, D. P.; KAUFFMAN, J. M. *Ypatingieji mokiniai*. Vilnius, 2003.
14. *Inovatyvių mokymo metodų ir IKT taikymas*: metodinė priemonė pradinėse klasių mokytojams. I knyga. Leidinio rengėjai: Girdzijauskienė, R.; Gudynas, P.; Jakavonytė, D.; Jevsikova, T. Vilnius, 2007.
15. *Inovatyvių mokymo metodų ir IKT taikymas*: metodinė priemonė specialiojo ugdymo pedagogams ir pradinėse klasių mokytojams. II knyga. Leidinio rengėjai: Dudzinskiene, R.; Kalesnikienė, D.; Paurienė, L.; Žilinskienė, I. Vilnius, 2007.
16. KIŠONIENĖ, R.; DUDZINSKIENĖ, R. *Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymo(si) poreikių, ugdymo turinio individualizavimas*. Vilnius, 2007.
17. LIAUDANSKIENĖ, V.; VILŪNIENĖ, A. *Bendravimo su vaikais, turinčiais įvairaus lygio negalią, būdai ir technologijos*. Vilnius, 2006.

18. *Mokinių pažangos ir pasiekimų vertinimo samprata*. 2004 m. vasario 25 d. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas Nr. ISAK-256.
19. Mokinių specialiųjų poreikių, pasiekimų ir pažangos vertinimas inkliuzinėje aplinkoje. *Pagrindiniai strategijos ir praktikos klausimai*. Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra, 2007.
20. *Moksleivių pažangos ir pasiekimų vertinimas ugdymo procese: straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2005.
21. *Moksleivių pažangos ir pasiekimų vertinimo ugdymo procese koncepcija*, 2004.
22. PETTY, G. *Įrodymais pagrįstas mokymas*. Vilnius, 2008.
23. PETTY, G. *Šiuolaikinis mokymas: praktinis vadovas*. Vilnius, 2006.
24. POLLARD, A. Refleksyvusis mokymas. *Veiksminga ir duomenimis paremta profesinė praktika*. Vilnius, 2002.
25. SENGE, P. M.; CAMBRON-MCCABE, H. N.; LUCAS, T. ir kt. *Besimokanti mokykla*. 2008.
26. Specialusis ugdymas Europoje. 2 tomas. *Švietimo paslaugų teikimo ypatumai: teminė publikacija*. Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra, 2006.
27. *Specialiojo ugdymo pagrindai*. Šiauliai, 2003.
28. ŠIAUČIUKĖNIENĖ, L.; VISOCKIENĖ, O.; TALIJŪNIENĖ, P. *Šiuolaikinės didaktikos pagrindai*. Kaunas, 2006.
29. ŠVENTICKAS, A. Mokymosi rezultatų tikrinimo ir vertinimo teorinės bei praktinės prielaidos. *Pedagogika*. 1995, 31.
30. ŠVENTICKAS, A. Testų taikymas mokinių mokymosi rezultatams tikrinti ir vertinti. *Pedagogika*. 2000, 43.
31. TERESEVIČIENĖ, M.; GEDVILIENĖ, G. *Mokymasis bendradarbiaujant*. Vilnius, 1999.
32. *Vertinimas ugdymo procese*. Vilnius, 2006.
33. Specialiųjų poreikių asmenų ugdymo(si) įvairovės tyrimas, I dalis. *Specialiųjų poreikių mokinių ugdymo patirtis Europos šalyse*. Ališauskas A., Ališauskienė S., Gerulaitis D., Melienė R., Miltenienė L. Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras. Vilnius, 2010.
34. THOMAS, G.; LOXLEY, A. *Deconstructing special education and constructing inclusion*. Open university press, 2001.
35. FLETCHER-JANZEN, E.; REYNOLDS, C. R. *Encyclopedia of Special Education*. A Reference for the Education of Children, Adolescents, and Adults with Disabilities and Other Exceptional Individuals. Wiley, 2007.

SPECIALIŲJŲ UGDYMO SI POREIKIŲ TURINČIŲ MOKINIŲ MOKYMO(SI) ĮGŪDŽIŲ FORMAVIMAS, MOTYVACIJOS MOKYTIS IR AKTYVUMO SKATINIMAS MOKYMO SI PROCESSE ĮTRAUKIANT JUOS Į BENDRAAMŽIŲ GRUPES

R i m a G u t a u s k i e n ė

Mokymasis yra labai sudėtingas žmogaus veiklos aspektas. Jis suvokiamas kaip nuolatinės raidos ir patirties sąveikos per visą gyvenimą rezultatas. Mokykla turėtų atkreipti didesnę dėmesį į mokymo ir mokymosi sąveiką ir daugiau reikšmės teikti vaikų raidai ir mokymuisi. Mokymasis gali būti daugiau ar mažiau veiksmingas, tačiau mokytojo darbas ir pareiga – kuo geriau šį procesą suprasti ir panaudoti tą supratimą vaikų labui. Mokymąsi būtina derinti su vaikų supratimu ir padėti jam plėtotis. Vadinasi, mokymosi procesui pagerinti reikėtų pasirinkti įvairius mokymo metodus ir mokymosi strategijas. Mokymo metodų ir mokymosi veiklų pasirinkimas bei taikymas priklauso ne tik nuo pamokos tikslų. Labai svarbu atkreipti dėmesį ir į mokinių gebėjimus, poreikius, pomėgius, fizinę aplinką, t. y. turimas priemones, prietaisus, technologijas, taip ir į emocinį klimatą. Mokytojui būtina suvokti visus mokymosi ypatumus ir pastebėti, ką reikia keisti ir tobulinti mokinių mokymuisi pagerinti. Daugeliui mokinių patinka kalbėti grupėse, ką nors kurti, gaminti, daryti, spręsti. Kuo aktyviau mokiniai įsitraukia į veiklas, tuo labiau jiems patinka mokytis. Mokytojai turėtų pasirinkti tokius metodus, kurie skatina mokinių motyvaciją, padeda jiems mokytis, formuoja naujus ir tobulina turimus mokymosi įgūdžius.

Pagrindinės sąvokos, susijusios su mokymusi

Pagrindinės sąvokos, susijusios su mokymusi, yra mąstymas, bendravimas ir požiūris į naujas idėjas. Mokymasis yra bendravimas ir bendradarbiavimas kuriant, mąstant ir pritaikant naujas idėjas. Klaidingai manome, kad smegenys – tai talpykla, o mokydamiesi išlaikome tai, kas į ją įdėta. Bihevioristinės teorijos šalininkai mokinį įsivaizduoja kaip tam tikrą objektą su daugeliu „lentynėlių ir stalčiukų“, kuriuos reikia teisingai užpildyti, kad mokiniai tam tikru momentu galėtų pasiimti iš „lentynėlės“ reikalingas žinias. Šis požiūris visiškai tiko industrinei visuomenei, kai užteko išmanyti vieną siaurą sritį. Šiandien, spartėjant naujų technologijų kūrimo ir diegimo procesams, žmogui reikia aktyviai veikti visuomenėje ir pritaikyti įvairių sričių žinias. Todėl svarbu nuolat mokytis, ieškoti žinių, kūrybiškai mąstyti, gebėti adaptuotis greitai besikeičiančioje aplinkoje. Mokytojai paprastai žino, kokių žinių mokiniams reikia suteikti, tačiau dažnai atitrūksta nuo to, kaip mokiniai mokosi ir įgytas žinias panaudoja praktiškai, kaip mokinys mąsto sprenddamas problemas, kaip formuojasi jo supratimas. Būtent dėl to mokiniai nepateikia tokių rezultatų, kokių iš jų tikisi mokytojai, ir tada dažniausiai pradedama kaltinti per sunki ugdymo programa, mokytojų rengimas, mokymo metodai ir kita „išorinė“ aplinka (Kišorienė R., Dudzinskienė R., 2007).

Mokymasis – tai ne tobulas atkartojimas to, ko buvo mokoma, o aktyvus prasmų kūrimo procesas, kurio metu atsiranda individualus supratimas. Tai ne vien asmeniniai faktai ir sąvokos, bet ir jų sujungimas taip, kad vienos sąvokos būtų susijusios su kitomis bei anksčiau išmoktais dalykais ir tokiu būdu sukurtų prasmę bei suvokimą (Petty G., 2008). Prasmei sukurti reikalingas pamatas – tai mokinių asmeninė patirtis: socialinė, emocinė, intelektinė, taip pat valia, gebėjimai, įsitikinimai, lūkesčiai, savimonė, tikslai, įgūdžiai, kultūra, poreikiai ir kt.

Kiekvienas mokinytis, kaip teigia A. Pollard (2002), žinojimą kuria ant „savo pamato“. Kitaip tariant, *tai, ką mokinytis supranta, priklauso tiek nuo bendros aplinkos (klasės paruošimo, taisyklių, priemonių, mokymosi medžiagos, metodų įvairovės ir kt.), tiek nuo savęs suvokimo ir jau turimų žinių, tiek nuo nagrinėjamos medžiagos ir to, kas bei kaip ją pateikia*. Plečiant mokinių, mokytojų ir aplinkinių žmonių supratimą apie šiuos ryšius, gerinamas mokymosi procesas. Jų atskyrimas silpnina „pamatus“, o kartu ir žinias.

Tačiau vien prasmės neužtenka. Mokinytis turi žinoti sąlygas, kurioms esant sąvokos pritaikomos ar yra naudingos norint mokymąsi paversti funkcionali. Mokiniai turi išmolti būdus, kaip šias žinias panaudoti sprendžiant uždavinius, darant išvadas ir atliekant kitas naudingas užduotis. Toks produktyvus mąstymas yra pagrindinis švietimo tikslas, o žinios – dažnai tik priemonė šiems tikslams pasiekti (Petty G., 2008).

Mąstymas, o ne žinių atgaminimas padeda mokiniams kurti prasmę ir išmolti. Pagal G. Petty (2006, 2008), A. Pollard (2002), R. I. Arends (1998), *produktyvų mąstymą lemia žinių „struktūra“*, kuriai atsirasti *reikalingas aktyvus mokymasis atliekant mąstymo užduotis*. Mokyti – tai „nuolat treniruotis“ einant asmeninės pažangos keliu. Todėl *vertėtų daugiau laiko skirti dėstomo dalyko tyrinėjimui užmezgant mokinių ir mokytojo ryšį*. Vienas svarbiausių dalykų mokantis yra tai, kad mokydami mokiniai *būtų aktyvūs ir dalyvautų veiklose, kurios skatina tyrinėti, atrasti, spręsti*.

Bendravimo ir bendradarbiavimo, mokinių ir mokytojo santykių kūrimas priklauso nuo veiksmingo klasės kontroliavimo, nuo to, kaip dirbama *su mokiniiais*, o parenkant veiklą:

- atsižvelgiama į mokinių interesus, poreikius ir jie tenkinami;
- orientuojamasi į tai, kaip mokiniai mokosi;
- mokomojo dalyko suvokimas formuojamas remiantis mokinių asmenine patirtimi ir gebėjimais.

Mokymasis yra aktyvus procesas, kurio tikslas – ne perduoti ir gauti informaciją, o tobulinti individualų mokinio supratimą, skatinant jį aktyviai veikti. Svarbu sukurti problemą ir parinkti užduotis, veiklas, atitinkančias mokinių patirtį, suteikti jiems informacijos rinkimo laisvę. Tai kartu ir mokinių savarankiškumo bei atsakomybės skatinimas mokymosi procese. Mokytojai (Petty G., 2008; Pollard A., 2002; Senge P. M., Cambron-McCabe N. H., Lucas T. ir kt., 2008) turėtų pasirinkti tokius metodus, kurie:

- padėtų mokiniams kurti ir plėsti supratimą apie tai, ko mokomasi;
- skatintų aktyviai bendrauti tarpusavyje ir mokytis vieniems iš kitų;
- padėtų mąstyti apie mokomąją problemą, dalyką, ne tik būtų orientuoti į žinių atgaminimą;
- būtų naudingi mokytojui siekiant gerinti mokinių suvokimą;
- suteiktų laiko pagalvoti ir tas laikas būtų individualus;

- sudarytų galimybę gauti atsaką iš mokinių apie tai, kaip jie supranta tai, ko mokosi;
- būtų smagūs ir įvairūs, dinamiški ir netikėti.

Mokinių mokymosi nereikia painioti, kaip dažnai būna, vien su užduočių atlikimu. Iš tiesų atlikdami užduotis vaikai gali daryti „teisingai“, bet nieko naujo neišmokti. Siekiant pažangos labai svarbu ypač gerai paaiškinti ir tas aiškinimas gali būti ne vien mokytojo, bet ir klasėje esančių mokinių mąstymo būdai. Sėkmingas mokymasis lemia pasitikėjimą savimi, pasitenkinimą ir pergalės pojūtį, o nuolatinė nesėkmė gali išsirutulioti į prastą savęs vertinimą, abejingumą, vengimą ar agresiją.

Mokytojai turėtų ugdyti gebėjimą įvertinti savo mokymą atsižvelgdami į mokinių mokymąsi, o ne į veiklą, kurią patys daro. Jeigu yra kuriama aplinka, kurioje mokiniai išlieka ramūs ir užsiėmę savo veikla, tačiau kritiškai neįvertinama tai, ką jie išmoksta, vadinasi, mokymasis remiasi žinių perdavimu ir faktinės informacijos kaupimu. Toks mokymasis yra atsisietas nuo realaus mokinių gyvenimo.

Mokymas – tai abipusis procesas

Mokymasis yra procesas, kurio metu įgyjama žinių, sąvokų, gebėjimų ir pažiūrų, visa tai suprantama, pritaikoma ir plėtojama toliau (Pollard A., 2002). Mokymosi metu vaikai suvokia savo jausmus ir požiūrį į save, į kitus bei į patį mokymąsi. Vadinasi, mokymasis iš dalies yra pažintinis, o iš dalies – socialinis ir emocinis procesas. Mokytojams mokinio mokymo perspektyvoje svarbūs du dalykai: orientavimasis į mokinių pasiekimus artimiausioje ateityje atliekant ugdymo programos užduotis ir įsipareigojimas ugdyti pačių vaikų pasitikėjimą savimi kaip mokinius.

Esant gana sudėtingai ir dinamiškai ekonomikai dabartinei visuomenei reikia tokių būsimų piliečių, kurie gebėtų prisitaikyti prie pokyčių, pasitikėtų savimi, mokytųsi visą gyvenimą. Mokydami turime nepamiršti, kad mes mokome ne vien dalyko. Mes turime asmenį, kaip mokinį, ir kartu formuojame jo asmenybę – savęs ir savo gebėjimų suvokimą. Šis suvokimas yra „mokinio tapatybė“ (Pollard A., 2002). Padėti tokiai visybinei asmenybei formuotis – nepaprastai svarbus mokymo aspektas.

Metapažinimo samprata, mąstymo gebėjimai ir socialinis bendravimas

Vaikai geba suvokti savo mąstymo procesus ir kurti naujas strategijas. Šis gebėjimas, įsisaugantis savo proto galia, vadinamas metapažinimu.

Metapažinimas reikalauja drausmingiau ir sąmoningiau mąstyti: formuluoti užduotis, kelti problemas, duoti nurodymus, sukurti planą ir kt. Kaip viso to rezultatas, mokantis iškyla savikontrolės poreikis. Siekiant savikontrolės būtinos naujos refleksyvios savimonės formos (Pollard A., 2002; Hallahan D. P., Kauffman J. M., 2003; Arends R. I., 1998).

Kūrybiškumo, vaizduotės bei problemų sprendimo pamatas mokant mokinius yra žaismingumas. Mokymasis žaidžiant itin svarbus lavėjant gebėjimui mąstyti ir mokytis. A. Pollard (2002) teigia, kad *žaidimas yra labai svarbus žmogaus intelektualinio pajėgumo aspektas*. Mokydamiesi žaidimų būdu mokiniai gali pereiti į savo „artimiausios raidos sritį“ (pagal Vy-

gotskio teoriją). Šiam „perėjimui“ gali padėti labiau išmanantys suaugusieji ar bendraamžiai, taip pat disciplinuotas bei refleksyvus jų pačių mąstymas, kuris vadinamas „savireguliacija“ (Pollard A., 2002; Hallahan D. P., Kauffman J. M., 2003). Ypatinga paskirtis čia turėtų tekti aiškinimui mokykloje, nes jis gerina supratimą ir meta iššūkius, o tai leidžia formuoti sudėtingesnės pakopos mąstymui.

Socialinis bendravimas

Santykiai ir bendradarbiavimas turi labai svarbią reikšmę mokymui ir mokymuisi. Socialinis bendravimas spartina individualų kognityvinį vystymąsi, o tai ypač svarbu ugdant mokinius, turinčius specialiųjų ugdymosi poreikių. *Mokiny perpranta žinias tik socialiai bendraudamas su kitais dialogų, diskusijų, debatų ir kt. veiklų metu.*

Socialinis požiūris į mokymąsi pagal A. Pollard (2002) reiškiasi dviem formomis. Viena vertus, kreipiamas dėmesys į kalbą ir supratimo formas, ir tai laikoma svarbiais „kultūros šaltiniais“, kuriais gali naudotis tos aplinkos mokiniai. Antra vertus, kreipiamas dėmesys į pagrindinių patyusių dalyvių vaidmenį supažindinant mažiau patyrusius mokinius, „palaikant“, plečiant jų supratimą. Ir tai atliekama konstruktyviais metodais, skiriant dėmesį mokinio aktyvumui ir socialiniams santykiams. Inkluzinėje mokykloje svarbu ugdyti žinias ir įgūdžius, atskleisti ir plėtoti kiekvieno individo gebėjimų ir siekių potencialą, mokyti ne tik skaityti, rašyti ir skaičiuoti, bet ir ugdyti socialinį gebėjimą ir gabumą, nes siekiant būti visuomenės nariu tai vienodai svarbu kaip ir žinios bei įgūdžiai.

Socialinio pažinimo teorija patvirtina, jog svarbu pripažinti mokinio šeimos ir bendruomenės žinojimą ir juo remtis, taip pat pabrėžia mokymo ir aiškinimo vaidmenį plečiant šį žinojimą.

Idėjos, kalba ir sąvokos, įgytos sąveikaujant su kitais, struktūruoja, kelia iššūkius, stiprina arba varžo mąstymą (Pollard A., 2002). Vaikai įsisavina naujus dalykus stebėdami kitus vaikus. Vaikai mokosi iš vaikų.

Mokant mokinius derėtų nuolat klausti: ar mano mokiniai gali laisvai naudotis naujomis mokykloje įgytomis žiniomis? Ar gali jas priimti ir jaustis palaikomi kitų jų gyvenime svarbių asmenų – bendraamžių, tėvų?

Vygotskis, paaiškindamas „artimiausios vystymosi zonos“ (AVZ) sąvoką, teigia, kad yra skirtumas tarp esamo vaiko raidos lygio, kurį nusako problemų sprendimas, ir potencialaus raidos lygio, kurį apibūdina problemų sprendimas vadovaujant suaugusiajam ar vaikui bendradarbiaujant su gabiaisiais bendraamžiais. AVZsusiįsusi su vaiko galimybe „suprasti“.

Kaip pasikeis vaiko supratimas, jeigu jis gaus tinkamą pagalbą iš pajėgesnių už jį mokinių? Jeigu pagalba tinkama ir prasminga, tada jo supratimas gali išsiplėsti ir gerokai pranokti tai, ką jis būtų pasiekęs vien savo jėgomis.

Taip padėti mokytis galima daugeliu būdų. Pagalba gali reikštis (Petty G., 2008; Pollard A., 2002):

- išmanančio mokytojo aiškinimu ar diskusija su juo;
- gali atsispindėti vaikų grupės svarstymuose stengiantis išspręsti uždavinį arba atlikti užduotį;

- gali atsirasti diskutuojant su tėvais;
- žiūrint televizijos laidas;
- taikant informacines technologijas ir kt.

Kiekvienu atveju tarpininkavimas leidžia išplėsti ir „palaikyti“ vaiko AVZ supratimą konkrečiu klausimu. Todėl mokydami mokinius turime nuolat galvoti apie bendradarbiavimą vienų su kitais, apie veiklas, skatinančias diskusijas ir bendravimą.

Prasmingas suvokimas ir mokymosi vertė kyla iš tarpusavio santykių. Jeigu mokinys jaučia, kad jo darbas yra panaudojamas kitų klasės mokinių bendram darbui, jis suvokia mokymosi vertę. Mokymosi vertė yra labai svarbus dalykas mokinio motyvacijai. Mokymosi vertė kyla ir tada, kai mokiniai mokosi kartu vieni iš kitų, kai mokinys dar negali užduoties atlikti savarankiškai, bet tai padaro kam nors kitam padedant. Tai galime pavadinti „įsiterpimu“. Tačiau mokytojai turi patys nuspręsti, kaip geriausiai „įsiterpti“.

„Įsiterpimas“, kaip teigia A. Pollard (2002), turi būti tinkamas ir sietis su mokinių supratimu ir tikslais, kad galėtų plėtoti jų mąstymą ir neslopinti savarankiškumo. Įsiterpus mokinio mąstymą galima pastūmėti į priekį AVZ ir toliau už tą supratimo lygį, kurį jis pasiektų vienas. *Kalba ir diskusijos – svarbiausi dalykai visose srityse.*

Mokymosi motyvacija

Motyvacija mokantis yra vienas svarbiausių dalykų. Mokytojai didžiausią savo darbo dalį turėtų skirti mokinių mokymosi motyvacijai didinti, nes tik taip jie gali išmokyti mokinius naujų įgūdžių. Svarbu įtraukti mokinį į bendras klasės veiklas, parodyti, kad jo darbas yra vertingas ir panaudojamas bendram klasės darbui. Kelti mokymosi motyvaciją – tai keisti vaiko vaidmenį mokymo procese, kartu keičiantis ir mokytojo vaidmeniui.

Mokinio ir mokytojo vaidmens keitimas:

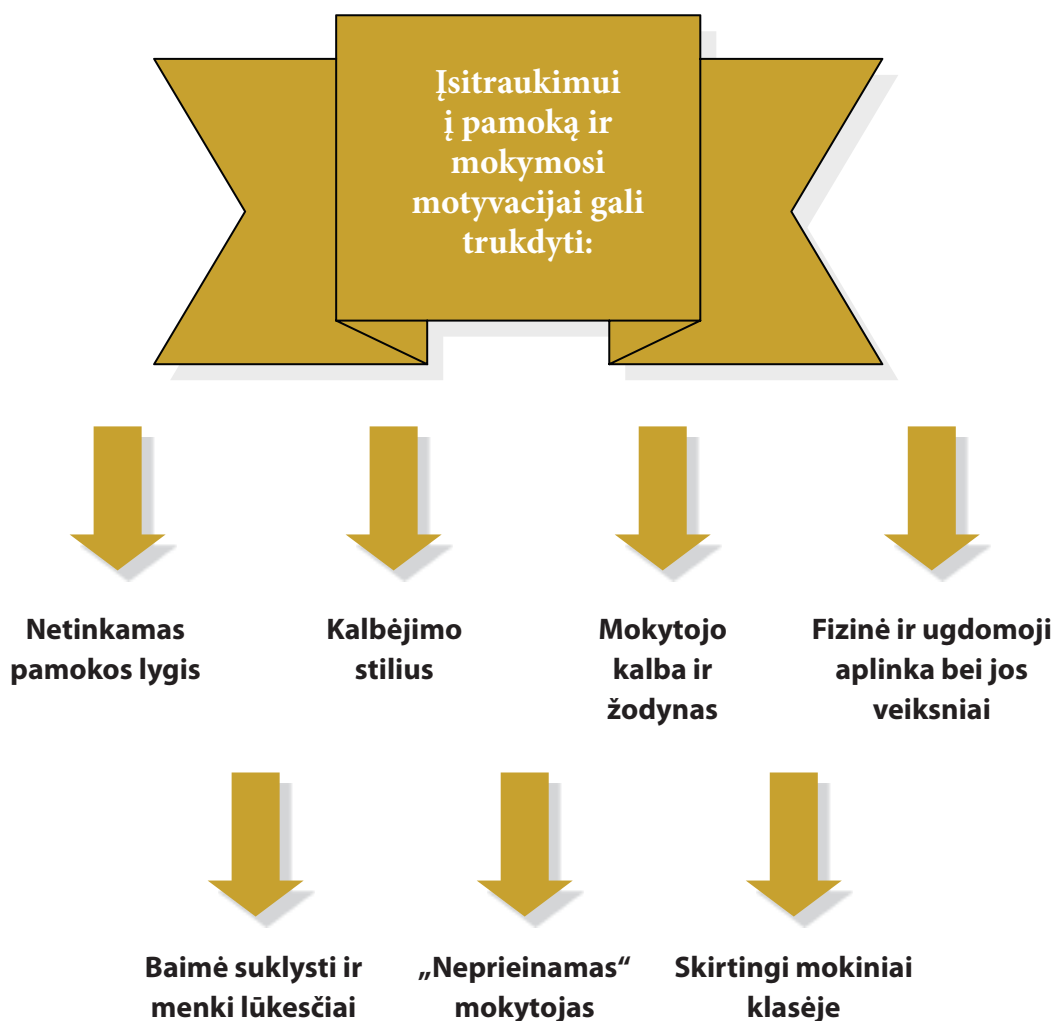
- daugiau kalbėtis su mokiniu, atsakyti jam;
- skatinti ir tikėti, kad gali sėkmingai atlikti užduotį;
- užtikrinti sėkmę – padėti struktūruoti informaciją, pateikti užduoties atlikimo planą ir pan.;
- sudaryti galimybę pasirinkti veiklą;
- aktyviai rinktis informaciją, susijusią su mokoma tema ar problema, naudojant sudėtinis informacijos šaltinius;
- ieškoti galimų atsakymų;
- mokymosi veiklos turėtų padėti susiorientuoti probleminėje situacijoje, analizuoti ją;
- galimybė patikrinti savo gebėjimus, įsivertinti;
- galimybė savo gebėjimus pritaikyti interesus ir pomėgius atitinkančiose praktinėse veiklose;
- dirbti poromis, grupėse, kartu tartis;

- diskutuoti dirbant socialinio bendravimo grupėse;
- skatinti tarpusavio sąveiką;
- ieškoti individualaus supratimo;
- formuoti kompetencijas, kurių mokiniai neturi, ir tobulinti turimas, pvz., bendravimo, mokymosi mokytis ir pan.;
- integruoti įvairių sričių klausimus tyrinėjant mokymosi turinį;
- pateikti vis kitokį pamokos modelį – netikėtą, skatinantį;
- žinoti savo gebėjimus (žinoti ir panaudoti mokantis tai, ką kiekvienas gali atlikti, taip pat tobulinti ir naujus įgūdžius);
- gerai jaustis kiekvienam mokiniui;
- pasitikėti savo jėgomis – tai visaverčio ugdymo proceso dalyvio jausmas;
- galimybė kiekvienam veikti pagal savo galias ir gebėjimus;
- daryti klaidas ir jas taisyti įsivertinant pagal kriterijus ar tarp draugų;
- akcentuoti individualius mokinių atliekamus projektus;
- pateikti suprantamą veiklos užduotį;
- žinoti siekiamybę (laukiamą mokymosi rezultatą);
- kurti mokymosi aplinką, skatinančią susidomėjimą;
- suteikti naujas galimybes pristatant nežinomus objektus, įvykius, žmones;
- reaguoti į mokinio susidomėjimą, entuziazmą;
- suteikti galimybes aktyviai tyrinėti, mokyti žaidimų būdu, dirbti grupėse, poromis;
- padėti mokiniams suprasti ir domėtis, kaip jie suvokia tai, ko mokosi.

Taip pat svarbu kalbėtis su tėvais apie tai, kuo mokinyi domisi, ką kalba apie mokymąsi mokykloje, kokie jo lūkesčiai, interesai ir norai mokantis, ką tėvai norėtų / galėtų patarti, pasiūlyti ir ką galima būtų padaryti kartu. Reikėtų tartis ir su tėvais, ir su kitais mokinį pažįstančiais asmenimis.

Mokymosi motyvacijos ir įsitraukimo į pamoką trukdžiai

Mokinių įsitraukimas į pamoką, kaip jau minėta, priklauso nuo abipusės komunikacijos, mokinių ir mokytojo „gyvo ryšio“. Sukurti mokymuisi būtiną abipusę komunikaciją nėra lengvas dalykas. Egzistuoja daug aktyvaus įsitraukimo į pamoką trukdžių ir kiekvieną kartą jie gali būti vis kitokie. Dažniausi iš jų pateikiami schemeje žemiau (Petty G., 2006).

Netinkamas
pamokos
lygis

Mokytojas privalo sudaryti sąlygas, jog kiekvienas mokinys *jaustųsi šį tą pamokoje įgijęs*, o jo darbas būtų įvertintas. Tai padaryti įmanoma tik tada, kai darbo krūvis ir veikla atitinka mokinio gebėjimus ir turimus įgūdžius, o mokymo greitis atitinka mokymosi greitį. Mokytojas ugdymo programą turi pritaikyti mokinių gebėjimams, poreikiams ir interesams, darydamas tam tikras mokymosi turinio aprėpties nuolaidas.

Kaip pritaikyti ugdymą kiekvienam klasėje esančiam mokiniui? Pirmiausia reikia pažinti mokinius, tai yra žinoti jų gebėjimus, poreikius, pomėgius ir interesus. Specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių pažinimo procese privalo dalyvauti visa specialistų komanda.

Mokytojas, siekiantis įtraukti į savo pamoką kiekvieną mokinį, turėtų gerai žinoti jo gebėjimus, poreikius, pomėgius ir interesus; ugdymo tikslus kelti priklausomai nuo skirtingų toje klasėje esančių mokinių gebėjimų; naudoti daugybę priemonių; diferencijuoti mokymo turinį; lanksčiai organizuoti darbą klasėje; vertinti mokinių darbą.

Atsižvelgiant į mokinių interesus, poreikius ir gebėjimus galėtų būti sudaryta galimybė mokiniams atlikti šias veiklas:

- piešti paveikslėlius, piktogramas, iliustracijas, kad geriau suprastų, išsimintų reikiamus žodžius, įvykius, reiškinius;
- naudotis spalvomis grupuojant, išryškinant, analizuojant;
- piešti komiksus, kurti plakatus;
- žiūrėti ir analizuoti filmus, televizijos laidas, atliekant tam tikras užduotis;
- padėti planuoti mintyse (metamąstymas, problemų sprendimo strategijos);
- mokyti svarbiausią informaciją užsirašyti lapeliuose, juos priklijuoti matomoje vietoje;
- mokyti klasifikuoti svarbiausią informaciją (pagal temas, funkciją, sandarą ir pan.);
- sudaryti galimybę ore pirštu „rašyti“ raides, žodžius ar taisykles;
- suteikti galimybę deklamuojant eilėraštį, kartojant gramatikos taisykles ar pan. vaikščioti pagal ritmą arba ritmingai „mušti“ koja;
- bendrauti naudojant gestus, mimiką: linksint galva, šypsantis, susiraukiant, pakeliant antakius ir kt.;
- sudaryti galimybę mokiniams pajudėti, atsistoti, padalyti dalomąją medžiagą, pasiražyti;
- leisti skaitant pasitelkti neįprastą padėtį (skaityti stovint ar kitaip keičiant kūno padėtį);
- mokyti parašėse žymėtis komentarus (besišypsančius ar piktus veidelius, šauktukus, klaustukus ir kt.);
- leisti skaityti pašnibždomis;
- sudaryti galimybę įrašyti į garso juostelę tekstus, dialogus, žodžius, kad mokinys jų klausdamasis galėtų mokytis;
- skatinti, kad mokiniai papasakotų kam nors tai, ką reikia prisiminti;
- sudaryti sąlygas mokiniams paklausinėti vieniems kitų to, ko mokosi, ir papasakoti vienas kitam mokomąją medžiagą (pvz., darbas poromis);
- organizuoti darbą grupėse ir teikti tokias užduotis, kad mokiniai galėtų vienas kitam padėti;
- išnaudoti draugų vertinimą ir pagalbą;
- suburti mokinių „mokymosi komandas“ ir kiekvienam nariui kelti tikslą padėti vienas kitam;

- į darbą su klase įtraukti, jeigu reikia, pagalbos mokiniui specialistus (specialųjį pedagogą, logopedą, mokytojo padėjėją, psichologą), paaiškinant mokiniams šių specialistų vaidmenis ir tikslus;
- išsiaiškinti asmeninius (individualius) mokinių poreikius ir numatyti asmeninius (individualius) mokymosi tikslus, kuriais tie poreikiai būtų patenkinti (pvz., gabiems vaikams – organizuojamas mokymas(is) šuoliais, silpnesniems – mokymas(is) „kopėčių“ principu);
- nustatyti individualius, bet pastangų reikalaujančius ir pasiekiamus tikslus (skirti mokiniams įveikiamas užduotis, suskirstant jas etapais, duodant laiko išmokti, pasipraktikuoti ir pan.).

Mokymosi motyvacijos ir įsitraukimo į pamoką trukdžių įveikimo strategijos

Tai galima realizuoti naudojant įvairius mokymosi metodus ir pritaikant veiklas mokinių gebėjimams, poreikiams, pomėgiams, interesams (pagal *Inovatyvių mokymo(si) metodų ir IKT taikymas: metodinė priemonė pradinį klasių mokytojams ir specialiesiems pedagogams*. II knyga, 2010).

- Įvairiai grupuokite mokinius, skirdami jiems vaidmenis: prižiūrėtojo, raštininko, laikrodininko, pristatytojo ar kalbėtojo ir pan. Užtikrinkite keitimąsi, kad kiekvienas turėtų progą atlikti vis skirtingus vaidmenis.
- Panaudokite „Durstinio“ ar „Délionės“ metodus, kad mokiniai grupėse atliktų skirtingas užduotis, susietas su bendrais klasės uždaviniais.
- Taikykite mokymosi bendradarbiaujant metodus, kurių metu sudaromos galimybės skirtingų gebėjimų mokiniams dirbti mažose grupėse siekiant bendro tikslo.
- Naudodami įvairias korteles su žodžiais, sakiniiais, pavyzdžiais, nuotraukomis, brėžiniais ar paveikslėliais skirkite užduotis: sugrupuoti korteles, sudėti į schemas, žemėlapius, piešinius, sujungti klausimus su atsakymais, žodžius – su jų apibūdinimais, nuotraukas – su pavadinimais, sąvokas – su jas iliustruojančiais pavyzdžiais ir t. t. Galima pateikti užduotis suskirstyti korteles pagal tai, koku būdu ar kokia seka reikėtų atlikti užduotį, spręsti uždavinį, atsakyti į klausimus ir pan. Mokytojas šių kortelių gali pasidaryti ir kompiuteriu.
- Naudokitės bendraamžių pagalba. Geriau besimokantys bendraamžiai gali padėti mokiniams, kuriems reikia papildomo mokymo ir praktinių užsiėmimų. Specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams būtinas draugų palaikymas ir parama, todėl mokytojas, planuodamas veiklas klasėje, turėtų numatyti, kaip, kur ir kada silpnesniems mokiniams galės padėti draugai. Bendraamžiai gali padėti pasitikrinti pamokas, vadovauti grupei, padėti atlikti veiklas, kurioms reikia naujų įgūdžių, kontroliuoti užduoties atlikimo etapus, padėti vesti užrašus, vertinti.
- Sudarykite galimybę mokiniams diskutuoti įtraukdami ir specialiųjų ugdymosi poreikių turinčius mokinius. Ši galimybė suteikia mokiniams progą plėsti ir tobulinti komunikavimo ir socialines kompetencijas, plėtoti savo asmeninį suvokimą, aktyviai dalyvauti veikloje kartu su klasės draugais. Specialiųjų ugdymosi poreikių turintys mokiniai diskusijų metu gali kalbė-

ti tam tikros temos aspektais, pateikti detalių apie įvykius, žmones, reiškinius, paaiškinti, pateikti pavyzdžių, pareikšti savo nuomonę, nustatyti priežastis ir pan.

Bendraudami su šiais mokiniais pasitelkite neverbalinę komunikaciją: palaikykite akių kontaktą, pritariamai linktelėkite, mimika ar gestais parodykite susidomėjimą, padėsinamai nusišypsokite ir pan. Pasinaudokite mikrofonu, ypač jei grupėje yra neprisigirdintis mokinys, kad jis matytų, kas kalba, ir greičiau nukreiptų dėmesį į kalbantįjį. Diskusijų ar pokalbių metu pakartokite savo ar kitų mokinių pateiktus klausimus ir atsakymus, pastabas, nuorodas, parodykite, kad pasikeitė pamokos ar diskusijos tema, pasakykite kalbančiųjų vardus neprisigirdintiems mokiniams, kad jie negaištų laiko mėgindami nustatyti, kas kalba. Naudokitės gestų kalbos vertėjų, mokytojo padėjėjų pagalba. Specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams gali tekti padėti judėti klasėje, atlikti užduotis, rasti informacijos reikalinga tema, pateikti papildomų pavyzdžių, praktinių patarimų, prireikus paaiškinti neaiškius klausimus, padėti pasirošti pokalbiui, užsirašyti svarbią informaciją, kylančius klausimus diskusijų metu ir pan.

- Naudokite informacines komunikacines technologijas (IKT) kaip naujos informacijos pateikimo būdą ar mokytojo aiškinimų papildymą. IKT suteikia mokiniams galimybę papildomai treniruotis bei užsiimti praktine veikla, atitinkančia jų poreikius. Pasikonsultuokite su mokykloje dirbančiu specialiuoju pedagogu, švietimo konsultantu.

- Mokykite mokinius „pakopomis“ – tai toks mokymo būdas, kurį taikant mokiniams sudaroma laikina struktūra ar teikiama pagalba, kol mokiniai mokosi atlikti užduotį. Tai mokymas etapais, pvz., kaip parašyti rašinį, išspręsti uždavinį, aprašyti reiškinį, kaip apibūdinti prietaisą ir pan. Naudojant šį metodą dėmesys teikiamas procesui – kaip mokiniai mokosi ir kaip užtikrinti, kad mokiniai galėtų savarankiškai atlikti užduotį. Parodykite, ką mokiniai turi mokėti ir kaip reikia tai gerai padaryti. Sudarykite galimybę mėgdžioti pavyzdinį elgesį, t. y. reikšdami savo mintis balsu apie atliekamą užduotį, padėkite modeliuoti mokinių mąstymą (metakogniciją). Tam reikės vaizdo ir aiškios, žodžiais neperkrautos instrukcijos. Kiekvieną instrukciją turi lydėti veiksmai. Parodykite mokiniams, kaip teisingai atlikti užduotį, kad jie galėtų šį pavyzdį pakartoti. Mokiniai turi būti aišku, kaip buvo atlikta užduotis, jis turi suprasti, kodėl pateiktas pavyzdys yra geras.

- Mokydami sąvokų naudokite sąvokų žodynėlius, jų korteles su schemomis, piešiniais, nuotraukomis ir pan., remkitės mokinių turimomis žiniomis, sudarydami galimybę jas panaudoti dirbant poromis, sudarykite sąvokų aiškinimo loginę struktūrą, akcentuokite svarbiausius dalykus, juos pabrėžkite, pateikite konkrečių pavyzdžių, analogijų, venkite abstrakčių, sudėtingų žodžių, tikrinkite, kaip mokiniai supranta sąvokas.

- Kiekvieną pamoką stebėkite savo mokinius ir jų supratimą apie tai, ko jie yra mokomi. Sudarykite jiems galimybę drąsiai reikšti mintis panaudodami tokius metodus, kaip „Minčių lietus“, „Žinau, noriu sužinoti, sužinojau“, aktyviai klausinėkite, organizuokite debatus ir t. t. Užsirašykite mokinių atsakymus, fiksuokite, ką jie sako ir ko klausia, pagalvokite, kaip tai atskleidžia jų supratimą. Stebėkite, kaip mokiniai reaguoja į tam tikrą veiklą, ir atitinkamai koreguokite programas. Jas rengdami pagalvokite, kokia patirtis galėtų jų suvokimą patobulinti ar išplėsti.

- Padėkite mokiniams formuoti nepakankamai išplėtotus jų savireguliacijos ir saviinstrukcijos gebėjimus, t. y. savo elgesio ir veiklos reguliavimą žodine instrukcija. Saviinstrukcija reikalinga tam, kad mokinys, atlikdamas problemų sprendimo užduotis, aiškiai suvoktų visus sprendimo etapus ir žodžiais kontroliuotų savo elgesį, t. y. iš pradžių užduoties atlikimo

etapus įvardytų garsiai, po to pašnibždomis, vėliau vidine kalba. *Žodinės saviinstrukcijos ir savireguliacijos gebėjimų formavimo etapai:*

- mokytojas nuosekliai atlieka užduotį garsiai komentuodamas daromus veiksmus (*kognityvinis modeliavimas*);
- mokinys atlieka tą pačią užduotį klausydamasis suaugusiojo instrukcijos (*išorinis veiklos valdymas*);
- mokinys atlieka tą pačią užduotį šnibždėdamas sau instrukciją (*netiesioginis išorinis veiklos valdymas*);
- mokinys atlieka tą pačią užduotį vadovaudamasis vidine kalba (*vidinė saviinstrukcija*).

Taigi efektyvus mokytojas (Pollard A., 2002; Petty G., 2006, 2008; Arends R. I., 1998):

- aiškiai ir suprantamai rodo pavyzdį, kaip atlikti užduotį;
- mąsto balsu, kad parodytų savo mokiniams mąstymo kelią; kalba paprastais, vaikams suprantamais žodžiais;
- sudaro galimybę užduotį suprantantiems mokiniams papasakoti apie savo mąstymo būdą;
- stengiasi, kad mokiniai žinotų, kas rodoma ir kodėl daroma būtent šitaip; kas būtų, jei-gu vieną etapą praleistų, ir pan.;
- įtraukia mokinius klausinėdamas;
- rodo lėtai ir tiek kartų, kiek reikia individualiai mokiniui;
- stebi mokinių užduoties atlikimo etapus, padeda nuo tos vietos, kur mokinys „užstrigo“;
- leidžia mokiniams patiems pabandyti atlikti tai, ką rodo;
- sudaro galimybę tai, ką rodo, pritaikyti ir atlikti praktinėse situacijose ir ne vieną kartą;
- parodo, kur dar galima pritaikyti tai, ką mokiniai išmoko;
- gauna atsaką, kuris leidžia patikrinti, ar mokiniai viską suprato.

Įsitraukti į pamoką ir mokymosi motyvacijai gali trukdyti ir mokytojo kalbėjimo stilius.

Kalbėjimo stilius

Mokytojai turėtų vengti mokiniams nesuprantamų frazių ar žodžių, nors tai nėra taip lengva. Svarbu būti atidesniems savo kalbai ir paaiškinti nežinomus žodžius ar frazes, juos užrašyti lentoje, kortelėse, pateikti pavyzdžių, patikrinti, kaip mokiniai supranta tai, kas jiems sakoma ar aiškinama.

Kiekvienoje pamokoje pateikiant informaciją labai svarbu:

- mokinių dėmesį atkreipti vaizdais, garsais, gestais;
- pateikti realias situacijas atitinkančių faktų, pavyzdžių ir pan.;
- susieti su mokinių asmenine patirtimi, iliustruojant pagrindines mintis tinkamais pavyzdžiais, piešiniais, daiktais, paveikslėliais;
- paaiškinti, ko tikimasi iš mokinių, aptariant individualius mokymosi uždavinius;
- pateikti pamokos struktūrą – ką ir kaip, koku nuoseklumu visi ar atskiri mokiniai darys;
- mokyti mokinius užsirašyti svarbiausią informaciją, naudotis pateiktomis schemomis, minčių „žemėlapiais“, lentelėmis ir pan.

Nuo mokytojo vartojamų frazių ir žodžių priklauso tai, kaip mokiniai supranta, kas jiems sakoma ar aiškinama.

Mokytojo kalba ir žodynas

Mokytojo vartojamos gramatinės konstrukcijos yra sudėtingesnės nei mokinių, nes jo žodynas paprastai yra platesnis. Todėl mokytojo instrukcija, aiškinimas, nuoroda gali būti mokiniams nesuprantama. Svarbu kalbėti paprastai, nesistengiant daryti išpūdžio oratoriniais gebėjimais, nes tai mokinius gali tik atstumti.

Sudarykite sąlygas mokiniams geriau suvokti ir įsiminti:

- pakeiskite abstrakčią informaciją konkrečiu vaizdu panaudodami paveikslėlius, realius daiktus;
- sutelkite dėmesį į pagrindines frazes: pabrėžkite jas, gestikuokite, darykite pauzes, kartokite, užrašykite lentoje ar į korteles;
- susiekite su jau mokiniams žinomais žodžiais, sąvokomis;
- pateikite ribotą, svarbiausią žodinės informacijos kiekį.

Kaip specialiųjų ugdymosi poreikių turinčius mokinius paskatinti aktyviai dalyvauti?

Sudarykite mokiniams galimybę kelti klausimus, kurie juos domina, nes tai sustiprina aktyvų dalyvavimą pamokoje ir tobulina komunikacinę jų kompetenciją.

Klausimai specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams, kaip ir visiems mokiniams, padeda suprasti, *paaiškinti*, *panaudoti* išmoktas žinias, *tikrinti* ir *taisyti*, *įvertinti savo mokymąsi*, įtvirtinti išmoktus dalykus.

- Mokymosi procese mokytojas gali užduoti sudėtingus ir (ar) paprastus klausimus. Pastarieji nereikalauja iš mokinių daugiau negu prisiminti tai, ko buvo mokomi anksčiau arba ką jau žino.

Sudėtingi klausimai reikalauja pritaikyti, pertvarkyti, išplėsti, įvertinti, išanalizuoti informaciją. Svarbu įvertinti tai, kokio mąstymo lygio yra specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių atsakymai, ir klausimus kelti į tai atsižvelgiant.

- Klausimai gali būti uždarieji ir atvirieji. Mokytojai turėtų parinkti ir pritaikyti įvairių tipų klausimus skirtingiems mokiniams. Uždarieji klausimai turi tik vieną atsakymą (taip / ne), pvz., „Ar tu turi naminių gyvūną?“, „Ar galima valgant kalbėti?“. Šie klausimai kelia nedidelius pažintinius reikalavimus. Uždarieji klausimai ypač tinka dirbant su mokiniais, kurie dėl paralyžiaus ar kitų priežasčių negali kalbėti, taip pat mokiniams, turintiems autizmo spektro, žymių intelekto sutrikimų.

Atvirieji klausimai reikalauja detalesnio individualaus atsakymo, pvz., „Kodėl paukščiai turi sparnus?“, „Kam reikalinga elektra?“, „Kaip reikia elgtis su cheminėmis medžiagomis?“ ir pan. Šie klausimai reikalauja sudėtingos pažintinės veiklos: aiškintis informaciją ir idėjas, kurti hipotezes, spėlioti, įsivaizduoti ar sugalvoti pavyzdžių, naudoti įvairius duomenų šaltinius, skatinti kelti idėjas ir pritaikyti žinias. Tai mąstyti skatinantys klausimai ir daug informuotesni mokytojai vertinant, kaip mokiniai išmoko.

Pritaikydami, rengdami ir užduodami klausimus specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams:

- kalbėkite paprastais, gerai mokiniams žinomais žodžiais, formuluokite trumpus ir aiškius sakinius;
- klausimus pateikite lėtai, paklauskite, ar suprato;
- skirkite užtektinai laiko pagalvoti;
- laukite atsakymo;
- paskatinkite ir padrąsinkite;
- pateikite pagalbinių klausimų, pritarkite tam, kas teisinga, ir paraginkite atsakyti išsamiau: „Kodėl taip manai?“, „Gal galėtum pateikti pavyzdžių?“;
- paskatinkite kitus mokinius padėti atsakyti: „Kas galėtų padėti?“, „Ar pritariate šiam atsakymui?“;
- užrašykite atsakymus kortelėse, lentoje, projektoriuje;
- papildomais piešinėliais, ženklais, gestais pastūmėkite teisingo atsakymo link;
- sudarykite galimybę atsakymus aptarti porose;
- apgalvokite, kaip elgsitės išgirdę neteisingą atsakymą;
- supaprastinkite klausimą, patikslinkite, grįžkite prie žinomos medžiagos.

Tinkami klausimai padeda specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams tobulinti suvokimą ir formuoti aukštesnius mąstymo gebėjimus. Tai sudaro galimybę mokiniams praktiškai panaudoti išmoktas sąvokas, faktus ir dėsnius, o mokytojui – patikrinti, kaip mokiniai suprato ir ar teisingai taiko. Mokytojui dera pagalvoti, kokiais žodžiais klausti ir kokia tvarka pateikti klausimus mokiniams, kad būtų skatinamas jų mąstymas, leidžiantis įgyti supratimo ar žinių.

Mokytojų gebėjimai klausinėti neretai susiję su atspėjimu, ką jis nori išgirsti, o ne su siekiu geriau suprasti mokinio suvokimą išgirstant jo atsakymą. Svarbu, kad mokytojai silpnės-

niems mokiniams užduotų tokių klausimų, į kuriuos jie pajėgtų atsakyti, suteiktų laiko pagalvoti, sudarytų galimybę aptarti klausimus poromis, kūno kalba (gestais, rankų ženklais, veido mimika) skatintų atsakyti, pateiktų paprastus, aiškius ir trumpus klausimus, pagirtų mokinių atsakymus, nekritikuotų jų, o nesulaukę atsakymo pateiktų pagalbinių klausimų ir pan.

Dar vienas įsitraukimo į pamoką ir mokymosi motyvacijos trukdis gali būti mokinio poreikiams nepritaikyta fizinė ir ugdomoji aplinka.

Fizinė ir ugdomoji aplinka bei jos veiksniai

Įvertinti, ar aplinka, kurioje mokomasi, tinkama, ar ne trukdo pašaliniai garsai, veiksmas, koku metu vyksta pamoka, ar sudaryta galimybė laisvai judėti, pakeisti darbo vietą ir kūno padėtį, ar tinkamas apšvietimas, darbo vieta, ar mokiniai nepavargę, nealkani, neištroškę ir t. t., ar fizinė, socialinė, ugdomoji aplinka pritaikyta jų specialiesiems ugdymosi poreikiams.

Kai kuriems mokiniams gali prireikti *ugdomosios kompensacinės technikos ir įrangos*: individualių klausos aparatų, klausą stiprinančios įrangos, magnetinės kilpos, mikrofonų, audiomagnetofonų – klausos sutrikimų turintiems mokiniams; specialių akinių, grafoprojektorių, vaizdo magnetofonų, kompiuterio su specialiais priedais, Brailio rašymo mašinėlės, ilgos baltosios lazdelės – sutrikusios regos mokiniams; kompiuterių su įvairiomis informacinėmis technologijomis bei specialiomis programomis, įtvarų, laikiklių, stalų, kušėčių, netgi specialių vežimėlių, kūno fiksatorių – fizinių ir padėties sutrikimų turintiems mokiniams.

Kai kuriems mokiniams gali prireikti *specialių mokymo priemonių*: pritaikytų mokomųjų kompiuterinių programų, mokymo ir pagalbinės medžiagos, kitų mokymo priemonių, specialiai parengtų vadovėlių ir mokomosios medžiagos (pvz., mokiniams, turintiems regos sutrikimų – mokymo medžiagos Brailio raštu, garso kasetėse, reljefinių piešinių, schemų, žemėlapių, specialių muliažų; sutrikusios klausos mokiniams – mokomosios medžiagos, parengtos simbolių ar gestų kalba, vaizdo medžiagos su papildomais titrais; kai kuriems specialiųjų poreikių mokiniams – individualių mokymo priemonių atsižvelgiant į konkrečius mokinio poreikius).

Gali prireikti pokyčių natūralioje aplinkoje – klasėje, mokykloje:

- specialiai pritaikyti ugdymo aplinką klasėje, grupėje ar mokykloje: parinkti tinkamą ugdymo vietą, pvz., arčiau pedagogo, arčiau garso šaltinio ar lentos;

- specialaus apšvietimo, priemonių, gerinančių dydį ir kontrastą;
- tamsios, apšviestos, matinės klasės lentos, vienviečių suolų matiniu paviršiumi;
- reguliuojamo aukščio suolų;
- suolų su papildomomis širmomis – specialūs boksai (hiperaktyviems vaikams);
- poilsio kampelio su kilimu ir žaislais veiklos būdams keisti;
- kampelio aktyviam judėjimui (pabėgiojimui, šokinėjimui, vartymuisi ir kt.) fizinei iškrovai;
- papildomos garso izoliacijos;
- pandusų, liftų, specialiai įrengtų tualetų;
- kontrastingų spalvų interjero;
- garsinių šviesos (pvz., regos problemų turintiems vaikams) ir paviršių orientyrų (pvz., autizmo spektro sutrikimų turintiems vaikams) ir kt.

Šie pokyčiai natūralioje aplinkoje gali sumažinti mokinių negebėjimą ir didinti jų produktyvų bei aktyvų dalyvavimą klasėje kartu su bendraamžiais.

Vienas iš ugdomosios aplinkos pritaikymo būdų – mokomoji, dalomoji medžiaga pagal mokinio gebėjimus ir poreikius. Tai svarbus paramos mokiniams būdas, padedantis pritaikyti jiems ir ugdymo programą. Galimi mokomosios ir dalomosios medžiagos pritaikymo būdai:

- pateikti kuo trumpesnę informaciją, ją parengti glaustai, aiškiai ir struktūruotai, pažymint svarbiausias frazes, antraštes, sąvokas;
- pateikti svarbiausių faktų santrauką su nedideliu žodinės informacijos kiekiu, taip pat naudoti schemas, diagramas, grafikus;
- skirtingomis spalvomis atskirti temas, jeigu jų yra daug;
- analizuoti mokinių konspektus, ar jie informaciją užsirašo struktūruotai ir įskaitomai;
- pabrėžti ir paaiškinti naujus žodžius, pateikti konkrečių pavyzdžių;
- pateikti individualiai mokiniui lapelyje užrašytą informaciją, kuri buvo rašoma lentoje;
- padėti mokiniams sudaryti sąvokų žodynėlį.

Pritaikydami mokomąją medžiagą sudarysite galimybes mokiniams aktyviai dalyvauti pamokoje.

Įsitraukimui į pamoką ir mokymosi motyvacijai gali trukdyti ir aplinka, kurioje mokiniai bijo suklysti, jaučiasi nepripažinti klasėje ar gauna pernelyg lengvas mokymosi užduotis, o sunkioms užduotims įveikti nesukuriama paramos struktūra, kaip jau minėta anksčiau.

Baimė suklysti ir menki lūkesčiai

Svarbu gerai pažinti ir suprasti mokinius, kuriuos moko. Ko jie trokšta? Kas juos skatina mokytis jūsų dalyko? Ko jie tikisi, ko bijo, kas juos skatina ir pan. Svarbu apie tai kalbėtis su visais ir kiekvienu atskirai, nes tik suprantant mokinių problemas galima jiems padėti. Parodykite mokiniams, kad tikite jų gebėjimais ir sėkme, stenkitės sudaryti galimybes įveikti trukdžius.

Paklauskite mokinių, kuo jie domisi, kas jiems patinka pamokoje. Parenkite vertinimo formą ir paprašykite jų užpildyti, pavyzdžiui:

- „Čia mano mokymo strategijų (būdų), kurias naudoju per paskutines keturias savaites, sąrašas“;
- „Pažymėk, kurie mokymo(si) būdai tau labiausiai patiko, ir išbrauk tuos, kurie mažiau patiko, jeigu nori, nurodyk priežastis“;
- „Išvardink tris dalykus, kurie labiausiai patiko mano pamokose“;
- „Parašyk, kuri veikla labiausiai domina? Kodėl?“
- „Pasakyk savo pomėgių sritis, interesus“;
- „Kas iš mano veiksmų trikdo tave pamokoje?“;
- „Ko nenorėtum, kad būtų pamokoje?“;
- „Išvardink du dalykus, kurie pagerintų mano pamokas“ ir pan.

Šie atsakymai gali padėti mokytojams mokymą derinti pagal mokinių poreikius, pomėgius, interesus, gebėjimus ir šitaip gerinti jų mokymąsi.

Dar vienas išitraukimo iš pamoką ir mokymosi motyvacijos trukdis gali būti „neprieinamas“ mokytojas.

„Neprieinamas“ mokytojas

Mokantis labai svarbus dalykas yra mokinio klausinėjimas ir kalbėjimas. Tai labai svarbi mokymosi proceso dalis. Tačiau kuklesni, menkesnius mokymosi įgūdžius turintys mokiniai nedrįs paklausti itin oficialaus mokytojo. Sudarykite sąlygas mokiniams užrašyti ar pasakyti, ko jie tikisi jūsų pamokose ar dėl ko labiausiai nerimauja. Būkite prieinami mokiniams savo asmeniniais bruožais ir pasiaukojimu. Įtraukite lėtus, nedrąsius vaikus.

Specialiųjų ugdymosi poreikių turintys mokiniai pamokose dažniau tyli, kai kurie jų elgiasi nuolankiai. Tačiau tyliai ir nuolankiai elgtis yra ne tas pats, kaip atsakingai mokytis. Mokslininkai teigia, kad tylintys vaikai mintyse yra pabėgę iš pamokos, nors fiziškai joje dalyvauja. Jie atlieka labai nedaug

darbo ir menkai domisi rezultatu, dėl to rezultato nesistengia. Šie mokiniai prisitaiko prie sistemos ir netgi ją manipuliuoja, „neleidžia teikiams žinioms nuodugniau paveikti jų požiūrio į tikrovę“ (Pollard A., 2002).

Sakytinė kalba yra svarbiausia pažintinei ir emocinei vaikų raidai. Kalbantis formuojasi vaikų savęs ir pasaulio suvokimas. Pirmiausia kalbėdamiesi su mokiniais ir klausydamiesi, ką jie kalba, mokytojai vertina mokymąsi ir padeda konkrečiam mokiniui. Jei mokiniai tyli ir nedalyvauja klasės diskusijose, mokytojams sunku vertinti, kiek ir ką jie supranta, bei jiems padėti. Dar svarbiau tai, kad tylūs mokiniai dažnai labai sunkiai paprašo mokytojo pagalbos net ir susidūrę su nemenkais keblumais. Klasės diskusijų turinį ir stilių paprastai lemia mokytojas. Vadinasi, mokiniai turi nedaug progų kelti klausimus arba savaip reikštis. Be to, kai kuriems mokiniams visos klasės arba didelės grupės diskusijose sunku rungtis dėl mokytojo dėmesio. Taip pat tokiomis aplinkybėmis kai kurie mokiniai baiminasi ir nepalaikančios savo bendraklasių reakcijos.

Mokytojai susiduria su sunkumais stengdamiesi drovius mokinius paskatinti kalbėti: į tokius mokinius ar jų elgesį atkreipus dėmesį, jie tampa dar drovesni, o pasirinkus kitą būdą – nepastebėti jų – nesuteikiama galimybių mokytis kalbant. Taigi *mokinių tylėjimas rodo, kad stinga aktyvaus dalyvavimo*. Žvelgiant į mokymąsi socialinio konstruktyvizmo požiūriu, kaip teigia A. Pollard (2002), *sėkmingai mokytis ir pasinaudoti teikiama galimybėmis mokiniai gali tik aktyviai kalbėdami klasėje*. Tai nepaprastai svarbu ugdant ne tik specialiųjų ugdymosi poreikių turinčius mokinius, bet ir kiekvieną klasėje esantį vaiką – gabų, motyvuotą, nemotyvuotą, turintį socialinių problemų ir pan. Aišku, specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių padėtis šiuo atžvilgiu yra labai nepalanki, nes šie mokiniai dažnai turi sakytinės kalbos problemų (jie negali, nemoka arba nenori laisvai kalbėti). Mokytojams nesunku įvardyti emocinius ir elgesio sunkumus, kylančius klasėje dėl triukšmingų ar agresyvių mokinių, o tyleniai mokiniai dažnai gali būti ir nepastebėti.

Pasyvų elgesį, nuolatinį tylėjimą ir nedalyvavimą pamokoje mokytojui reikėtų suprasti kaip kenkiantį mokymuisi ir labai atsakingai į tai reaguoti.

Taigi mokant ir mokantis yra labai svarbus dvipusis ryšys, kai mokytojo dėstymas, aiškinamoji medžiaga, įvairi mokymosi veikla, nustatyti tikslai ir pan. taikomi prie mokinio asmeninio suvokimo, tas suvokimas patikrinamas ir panaudojamas per grįžtamąjį ryšį, leidžiant mokiniams (Petty G., 2008):

- mokytis išreiškiant save (mokytis kalbėti, aptarti kai kuriuos neaiškumus);
- užduoti klausimus ir įsiminti išmokus dalykus (mokytis kalbant);
- aktyviai tyrinėti dalyką, kurio mokosi;
- suvokti, ką mokiniai žino, kontroliuoti mokymąsi ir padėti.

Bendravimui ir mokymuisi būtina, kad veiktų tokia grandinė (Petty G., 2008):

Ką turiu omenyje ➡ ką sakau ➡ ką mokiniai girdi ➡ ką jie supranta.

Nebūtinai iš mokinių gauta informacija bus ta, kurią išsiuntėme, todėl ir nebūtinai bus išmokta tai, ko mokome. *Klaidingas suvokimas yra neatskiriama pačios mokymosi veiklos dalis, nes mokytis, kaip teigia G. Petty (2008), – tai spėti prasmę, o paskui gauti tam tikrą atsaką,*

leidžiantį tą prasmę tobulinti. Todėl labai svarbus grįžtamasis ryšys. Jei mokymasis būtų tik vienas procesas, puikiai išmoktume iš knygų ar vaizdo medžiagos. Kai mokinys bendrauja su mokytoju, o tas tikrina mokinio darbą, atsiranda grįžtamasis ryšys. Be jo mokytojas nežinos, ar mokinys suprato ir ką išmoko. Grįžtamasis ryšys dar stipresnis, jeigu mokytojas dėl mokymosi sėkmių ir nesėkmių kalbasi su mokiniu ir aptaria tolesnius veiksmus.

Mokymo(si) procese mokiniai tobulėja taisant jų ne taip suvoktus dalykus, plečiantis žinioms artėja prie galutinio tikslo – kuo geriau išmokti dalyką. Šiame procese neužtenka, kad mokytojas pataisytų klaidas mokinio darbe – patys mokiniai turi pasitaisyti, t. y. koreguoti savo supratimą. Mokymasis – tai asmeninis užduočių atlikimas, kur mokinys turi pats susikurti formuojamą įgūdžių ir žinių suvokimo sistemą.

Įsitraukimui į pamoką ir mokymosi motyvacijai gali trukdyti mokymo(si) nepritaikymas skirtingiems klasės mokiniams.

Skirtingi mokiniai klasėje

Klasėje susirenka mokiniai, kurių labai skirtingi gebėjimai, įgūdžiai, motyvacija, sveikata, mokymosi lūkesčiai, interesai, poreikiai, patyrimas, mintys ir t. t. Mokytojas turėtų mokyti taip, kad tai tiktų visiems mokiniams. Tam gali padėti diferencijavimas, t. y. galimybė pritaikyti mokymą ir mokymąsi prie mokinių skirtumų ir užtikrinti visų mokinių dalyvavimą, motyvaciją ir gerus mokymosi pasiekimus.

Diferenciacijos strategijos

(East V. ir Evans L., 2008)

- Įsitikinkite, ar tekstas, kurį pateiksite mokiniams, tikrai aiškus, padėkite prastai skaitantiems mokiniams.
- Pateikite žodžių bankus ir taisyklių atmintines rašybai pasitikrinti.
- Padidinkite šriftą ir (ar) naudokite spalvotą popierių arba spalvotas plėveles (paryškina tekstą, kontrastą, palengvina skaitymo procesą).
- Supaprastinkite tekstą ir užduotis, pateikite aiškius nurodymus.
- Pritaikykite priemones ir (ar) įsigykite specialių mokymo priemonių (čia gali padėti įvairios tarnybos).
- Supratimui palengvinti naudokite įvairius vaizdinius priminimus ir (ar) simbolius.
- Taikykite ir kitus teksto užrašymo būdus (pvz., garso įrašus, balsą atpažįstančią programinę įrangą, diagramas, „minčių žemėlapius“, skaitmenines baigtų darbų ir vykdomų tyrimų nuotraukas).
- Naudokite interaktyvius monitorius, lentas, perjungiklius ir dideles kompiuterines klaviatūras.

- Rašymui palengvinti naudokite kompiuterinę programinę įrangą.
- Pritaikykite užduotis arba paskirkite kitokią veiklą; naują medžiagą suskaidykite fragmentais.
- Taikykite multisensorinį metodą (vadinamąjį VAK – vizualinį, akustinį, kinestezinį).
- Organizuokite tikslingą bendraamžių ir suaugusiųjų paramą.
- Skirkite daugiau laiko užduotims atlikti ir (ar) sudarykite sąlygas pasirengti užduočiai, galbūt padedant mokytojo padėjėjui.

Mokytojai turėtų *stebėti ir kontroliuoti savo darbą, įvertinti socialinius padarinius*, kiekvieno mokinio įsitraukimą ir lygių galimybių sudarymą. Ši stebėsena turi padėti patiems mokytojams mokytis ir profesiskai tobulėti, geriau suprasti klasės gyvenimą ir pokyčius. Socialinė atskirtis gali pakenkti vaiko savigarbai ir jo mokymuisi. Ji daro įtaką mokinio pasitikėjimui ir ugdymo metu įgyjamai patirčiai.

Vienas iš būdų sprendžiant šiuos sudėtingus dalykus – *sąmoningai kurti klasės socialinės įtraukties strategijas*. Kaip ilgalaikiai tikslai, tokios strategijos gali paveikti specifinius veiksmus ir palaikyti nuolatinį tobulėjimą. Svarbu apgalvoti strategijas ir imti kontroliuoti savo veiksmus klasėje.

Rengiant ir nagrinėjant įtraukties strategijas svarbu turėti omenyje kitoniškumo aspektus: negalias, specialiuosius ugdymosi poreikius, socialinę klasę, amžių, lytį, rasę ir kt.

Įsitraukimas į aktyvias bendraamžių veiklas

Skiriamos šios pagrindinės strategijos, padedančios mokiniams aktyviai mokytis kartu su savo bendraamžiais (Pollard A., 2002):

- 1) vaikų išklausymas;
- 2) teigiamas nusiteikimas;
- 3) vaikų bendradarbiavimo skatinimas;
- 4) „teisingas“ elgesys.

Vaikų išklausymas

Kad suprastume interaktyvią mokymo(si) procesų prigimtį, turime žinoti, kaip mokiniai suvokia. Tam reikia būti atviriems ir jautriems klausytojams, nes tai gali pakeisti mūsų santykius su vaikais. Tokioje mokymosi aplinkoje vaikai skatinami išsakyti bei paaiškinti savo požiūrį ir tai padeda jiems tapti sąmoningais mokiniais, įgyti savarankiškumo bei pasitikėjimo savimi.

Teigiamas nusiteikimas

Jaučiant įtampą labai lengva į mokinius reaguoti neigiamai. Jūsų strategijos turėtų *teikti pasitikėjimą ir padrąsinimą*, padėti siekti darnaus darbo ir *stiprinti kūrybiškumą*. Turite kontroliuoti savo reakcijas kebliose situacijose.

Vaikų bendradarbiavimo skatinimas

Vaikų bendradarbiavimas daro poveikį mokinių kultūrai ir mokymuisi. Mokytojai turi numatyti strategijas, padedančias *sudaryti lygias galimybes veikti ir įsiterpti*, neleidžiančias kurti stereotipų arba netinkamai naudotis galia. Šiuo atveju galima panaudoti tam tikras *grupavimo strategijas ir užduočių formulavimo formas*.

„Teisingas“ elgesys

Tai labai svarbus dalykas, kurį reikia turėti galvoje vertinant, kaip mokiniai suvokia mokytojo galią. Vaikams šis klausimas labai aktualus – jie turi turėti supratimą, kaip *linkę suvokti mokytojo veiksmą prieš jam įvykstant*. Mokytojo vaidmuo ir elgesys yra labai svarbus socialinis klasės gyvenimo aspektas. Klasėje, kaip teigia A. Pollard (2002), sudėtinga išvengti socialinės diferenciacijos, todėl esminis klausimas – kaip suvaldyti šiuos socialinius procesus. Čia ne tik mokytojo atsakomybė. Socialinio teisingumo reikėtų siekti pasitelkiant mokyklos politiką, ugdymo turinį ir kitus darbo su klase būdus. Šie tikslai sunkiai pasiekiami, tačiau švietimo pareiga yra stengtis tai daryti.

Didelė galimybė, kad specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams gali kilti motyvacijos problemų dėl patiriamų sunkumų mokantis. Dėl mokymosi procese patiriamų nesėkmių šiems mokiniams padidėja „išmokto bejėgiškumo“ rizika – atrodo, jog nepasiseks, kad ir kaip stengtumeisi. Nesėkmės sąlygomis jie dar ir įsitikina, jog menkai kontroliuoja savo gyvenimą, ir yra priklausomi nuo kitų žmonių ir įvykių, dėl to greitai „pasiduoda“ susidūrę su pastangų reikalaujančiomis užduotimis. Todėl svarbu specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams suteikti kuo daugiau galimybių patirti mokymosi džiaugsmą, užtikrinti tikėjimą sėkme, sudaryti galimybes įveikti užduotis ir jas panaudoti klasės veikloje mokantis kartu su bendraamžiais.

Literatūra

1. AMBRUKAITIS, J.; RUŠKUS, J. Adaptuotos bei modifikuotos ugdymo programos: taikymo efektyvumo veiksniai. *Specialusis ugdymas*. 2002, Nr. 2(7).
2. *Aktyvaus mokymosi metodai*: mokytojo knyga. Vilnius, 1998.
3. ARENDS, R. I. *Mokomės mokyti*. Vilnius, 1998.
4. BUEHL, D. *Interaktyviojo mokymosi strategijos*. Vilnius, 2004.
5. DANIELS, E. R.; STAFFORD, K. Specialiųjų poreikių vaikų integravimas. *Atvirų visiems vaikams grupių kūrimas*. Vilnius, 2000.
6. DANIELS, E. R.; STAFFORD, K. *Atvirų visiems vaikams grupių kūrimas*: knyga ugdytojams. Vilnius, 2000.
7. DUDZINSKIENĖ, R. Inovatyvūs metodai ugdant specialiųjų poreikių mokinius. *Žvirblių takas*. 2008, Nr. 126, p. 26-37.
8. DUDZINSKIENĖ, R.; KIŠONIEENĖ, R.; LUNECKIENĖ, A.; ŽIČKIENĖ, D. *Į pagalbą mokytojui ir mokyklai*: rekomendacijos pedagoginių psichologinių tarnybų specialistams: ką reikėtų patarti mokytojams, ugdantiems specialiųjų poreikių turinčius mokinius. Vilnius, 2008.
9. EAST, V.; EVANS, L. *Vienu žvilgsniu*: praktinis vaiko specialiųjų poreikių tenkinimo vadovas. Vilnius, 2008.
10. GAIVENIENĖ, G. *Specialiųjų poreikių vaikų integracija: problemų analizė specialistų požiūriu*. Vilnius, 2003.
11. HALLAHAN, D. P.; KAUFFMAN, J. M. *Ypatingieji mokiniai*. Vilnius, 2003.
12. *Inovatyvių mokymo(si) metodų ir IKT taikymas*: metodinė priemonė pradinėjų klasių mokytojams ir specialiesiems pedagogams. I knyga. Leidinio rengėjai: Girdzijauskienė R., Gudynas P., Jakavonytė D., Jevsikova T. Vilnius, 2010.
13. *Inovatyvių mokymo(si) metodų ir IKT taikymas*: metodinė priemonė pradinėjų klasių mokytojams ir specialiesiems pedagogams. II knyga. Leidinio rengėjai: Dudzinskiene R., Kalesnikienė D., Paurienė L., Žilinskiene I. Vilnius, 2010.
14. KIŠONIEENĖ, R.; DUDZINSKIENĖ, R. *Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymo(si) poreikių, ugdymo turinio individualizavimas*. Vilnius, 2007.
15. LIAUDANSKIENĖ, V.; VILŪNIENĖ, A. *Bendravimo su vaikais, turinčiais įvairaus lygio negalių, būdai ir technologijos*. Vilnius, 2006.
16. PETTY, G. *Įrodymais pagrįstas mokymas*. Vilnius, 2008.
17. PETTY, G. *Šiuolaikinis mokymas*. Vilnius, 2006.
18. POLLARD, A. *Reflektyvusis mokymas*. Vilnius, 2006.
19. *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų pritaikymo rekomendacijos specialiųjų poreikių mokinių, turinčių vidutinį, žymų ir labai žymų intelekto sutrikimą, ugdymui*. Vilnius, 2009.
20. *Pradinio ugdymo bendrųjų programų pritaikymo rekomendacijos specialiųjų poreikių mokinių kalbiniam, matematiniam ir socialiniam bei gamtamoksliniam ugdymui*. Vilnius, 2009.
21. SENGE, P. M.; Cambron-McCabe, H. N.; Lucas, T. ir kt. *Besimokanti mokykla*. 2008.
22. *Specialiojo ugdymo pagrindai*. Šiauliai, 2003.

23. Specialusis ugdymas Europoje. 2 tomas. *Švietimo paslaugų teikimo ypatumai*: teminė publikacija. Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra, 2006.
24. ŠIAUČIUKĖNIENĖ, L.; VISOCKIENĖ, O.; TALIJŪNIENĖ, P. *Šiuolaikinės didaktikos pagrindai*. Kaunas, 2006.
25. WALSH, K. B. *Į vaiką orientuotų klasių kūrimas*. Vilnius, 2001.
26. FLORIAN, L.; HEGARTY, J. *ICT and Special Educational Needs*. Open University Press, 2004.
27. THOMAS, G.; LOXLEY, A. *Deconstructing special education and constructing inclusion*. Open university press, 2001.
28. FLETCHER-JANZEN, E.; REYNOLDS, C. R. *Encyclopedia of Special Education*. A Reference for the Education of Children, Adolescents, and Adults with Disabilities and Other Exceptional Individuals. Wiley, 2007.
29. *Experience interaction independence Curriculum guidelines* (for Teachers of Students with Moderate general Learning Disabilities). Volume I Teacher Guidelines National Council for Curriculum and Assessment, Dublin Membership of the special education steering committee, 2001.
30. *Excellence and Enjoyment: learning and teaching in the primary years* (Planning and assessment for learning. Designing opportunities for learning. Professional development materials). 2004.

KOMPLEKSNĖS PAGALBOS ORGANIZAVIMAS MOKYKLOJE

R i t o n ė T u m e l i e n ė

Dabartinė Lietuvos švietimo politika, paveikta XX a. viduryje Vakarų Europoje ir Šiaurės Amerikoje prasidėjusių socialinių pokyčių, grindžiama lygių galimybių, kontekstualumo, veiksmingumo ir tęstinumo principais, demokratijos bei integracijos idėjomis.

Daugelis švietimo dokumentų reglamentuoja sveiką ir saugią visiems mokiniams ugdymo aplinką, kurią privalo užtikrinti visi mokyklos bendruomenės nariai kartu su specialistais, teikiančiais švietimo pagalbą.

Dabartinės mokyklos realybė dažnai yra stresinė ir nerami dėl įvairių mokinių problemų. L. Bulotaitė (1994), R. Giedrienė (1999), I. Atutienė (1997) nurodo tokias dažniausiai pasitaikančias problemas: bendravimo problemos su bendraamžiais ir mokytojais, nepasitikėjimas savimi, bėgimas iš pamokų, nerimas dėl pažymio, įtampa, destruktivus elgesys, tyčinis savęs žalojimas, žodinė agresija, fobijos. Mokytojai skundžiasi sumažėjusia mokymosi motyvacija, visuomenėje įprastų normų nesilaikymu, atsipalaidavimo tendencijomis, pasireiškiančiomis malonumų ieškojimu vartojant alkoholį, narkotikus. Be to, pasitaiko patyčių, smurto, suicido ar kitų krizinių atvejų. Problemų gausa akivaizdžiai atskleidžia, kad mokykloje vaiko problemoms spręsti reikalinga tiek specialistų komandos parama, tiek ir šeimos pagalba. Pavieniui šios problemos neišsprendžiamos.

Įvairūs tyrimai rodo, kad nesėkmingo mokymosi mastai įvairiose švietimo sistemose, tarp jų ir Lietuvos, yra ryškūs (Barkauskaitė M., 2003). Aktualiausia švietimo ir ugdymo problema ES ir Lietuvoje įvardijamas kokybiškas visų mokinių švietimas. Kiekvieno vaiko „iškritimas“ iš mokyklos yra netektis valstybei, reikalaujanti papildomų investicijų. Sprendžiant šį uždavinį labai svarbu laiku identifikuoti ir tenkinti mokinių specialiuosius ugdymosi poreikius, nes šitaip pašalinamos nesėkmingo mokymosi, neigiamai veikiančio vaiko asmenybę, priežastys, sudaromos galimybės ugdyti mokinius atsižvelgiant į jų individualius gebėjimus, užtikrinama „nubyrėjimo“ iš mokyklos prevencija. VPU Edukologijos katedros mokslininkų tyrimai parodė, kad psichologo, logopedo, socialinio pedagogo pagalbos sulaukia tik maža dalis vaikų, kuriems jos reikia. Tai ypač susiję su specialiųjų ugdymosi poreikių turinčiais mokiniais, kuriems integracijos būtinybė suponuoja įvairių specialistų poreikį bendrojo lavinimo mokyklose. Jose veikiančios vaiko gerovės komisijos turi būti pasirengusios išvelgti ugdytinių specialiąsias reikmes, atsižvelgti į individualius gebėjimus ir juos plėtoti, organizuoti psichologinę, specialiąją pedagoginę, socialinę pedagoginę ir specialiąją pagalbą.

Viso pasaulio vyriausybės, pasirašydamos priimtus dokumentus specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių integracijai plėtoti (UNESCO, 1994), įsipareigojo sukurti kuo nešališkesnę švietimo sistemą, apimančią kokybišką šių mokinių ugdymą.

Švietimo pagalbos samprata

Vienas iš reikšmingiausių ir sunkiausių iššūkių mokykloms yra *specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių ugdymas ir švietimo pagalbos organizavimas bendrojo ugdymo mokyklose*. Šiandien švietimo politikos kūrėjai pozityviai vertina vis didėjantį specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių skaičių bendrojo ugdymo mokyklose, tačiau vien skaičiai neatskleidžia tikrosios integracijos ir inkluzijos sėkmės mokyklose. Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra 2003–2012 m. valstybių švietimo politikos strategams kelia svarbiausią uždavinį – ugdymo politika turėtų **tenkinti** kiekvieno individo specialiuosius poreikius bet kuriuo ugdymo sistemos lygmeniu, užtikrinant pagalbos prieinamumą, sudarant sąlygas kiekvienam mokiniui panaudoti savo potencines galimybes. *Tikslingos pagalbos mokiniui, tėvams, mokytojams ir visai švietimo bendruomenei užtikrinimas* nurodomas kaip vienas iš specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių ugdymo kokybės veiksnių.

Naujos redakcijos Švietimo įstatymas (2011) numato švietimo tikslus, švietimo sistemos principus, švietimo veiklos ir santykių pagrindus. **Švietimo pagalbos tikslas – padidinti švietimo veiksmingumą. Pagalbos gavėjai – mokiniai, jų tėvai (globėjai, rūpintojai), mokytojai ir švietimo teikėjai.** *Pagalbą mokykloms ir mokytojams teikia psichologinės, specialiosios, socialinės pedagoginės, specialiosios pedagoginės pagalbos teikėjai, kvalifikacijos tobulinimo, visuomenės sveikatos priežiūros specialistai, profesinės asociacijos ir kiti asmenys. Švietimo pagalbos teikėjai mokykloje yra psichologai, specialieji pedagogai, logopedai, socialiniai pedagogai ir kt.*

Šiandieninėje visuomenėje, patiriančioje globalizacijos pasekmes, mokymosi problemos tampa vis sudėtingesnės, todėl joms spręsti nebeužtenka vieno specialisto kompetencijos ir pastangų. Pagalba mokiniams turi būti **kompleksinė**, apimanti visos mokyklos bendruomenės, įvairių specialistų pastangas siekiant, kad ugdymas būtų veiksmingas. Kompleksinė pagalba susijusi su mokinių psichologinių, sociopedagoginių poreikių tenkinimu ir sudaro galimybes didinti mokinio ugdymo kokybę, švietimo veiksmingumą. **Psichologinė, specialioji pedagoginė, specialioji, socialinė pedagoginė pagalba – tai sudėtinės švietimo pagalbos dalys.**

Pagalbos teikimo institucijos ir teikėjai

Šiuo metu trijų lygmenų pedagoginės psichologinės pagalbos teikimo modelį šalyje realizuoja šios institucijos: vaiko gerovės komisijos, pedagoginės psichologinės tarnybos, Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras.

Pirmasis lygmuo – švietimo įstaigų **vaiko gerovės komisijos**, kurios teikia:

- pirminę specialiąją pedagoginę, psichologinę, socialinę pedagoginę, socialinę pagalbą mokiniams jų artimiausioje aplinkoje;
- metodinę pagalbą – ugdymo įstaigos pedagogams, tėvams;
- atlieka vaikų, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, pirminį vertinimą;
- analizuoja teikiamos švietimo pagalbos mokiniui veiksmingumą.

Antrasis lygmuo – **pedagoginės psichologinės tarnybos**, kurių pagrindinė veiklos sritis – pagalba mokiniui, mokytojui ir mokyklai teikiant:

- psichologinę, socialinę pedagoginę, švietimo informacinę pagalbą mokiniams;

- specialiąją pedagoginę pagalbą specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems asmenims;
- informacinę, ekspertinę ir konsultacinę pagalbą tėvams bei mokykloms;
- psichologinę, socialinę pedagoginę, specialiąją pedagoginę pagalbą mokykloms, kuriose nėra švietimo pagalbos specialistų.

Trečiasis lygmuo – Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras, kurio tikslas – tobulinti specialiosios pedagoginės, specialiosios, psichologinės ir socialinės pedagoginės pagalbos teikimo sistemą šalyje.

Vaiko gerovės komisija (toliau – komisija) siekia stiprinti vaikų saugumą ir jų psichologinį atsparumą mokykloje. Komisijos paskirtis – organizuoti ir koordinuoti prevencinį darbą, švietimo pagalbos teikimą, saugios ir palankios vaiko ugdymui aplinkos kūrimą, švietimo programų pritaikymą mokiniams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių, atlikti mokinio specialiųjų ugdymosi poreikių (išskyrus poreikius, atsirandančius dėl išskirtinių gabumų) pirminį vertinimą bei vykdyti kitas su vaiko gerove susijusias funkcijas. Šios Komisijos veikla skirta vaikų ugdymo ir elgesio problemoms spręsti. Pagalbą sprendžiant problemas teikia ir švietimo pagalbos specialistai: psichologai, specialieji pedagogai, logopedai, socialiniai pedagogai.

Viena iš komisijos veiklų yra prevencinis darbas, susijęs su asmens sveikatos, socialinės, pedagoginės ar psichologinės pagalbos mokykloje klausimų sprendimu.

Kita svarbi komisijos veiklos sritis – krizių valdymas mokyklose. Komisija, įvertinusi mokyklos bendruomenės grupes ar asmenis, kuriems reikalinga psichologinė, socialinė pedagoginė, socialinė ar kita pagalba krizės metu, ją užtikrina ir atkuria įprastą mokyklos bendruomenės veiklą. Pedagoginės psichologinės tarnybos krizių valdymo komanda, pasitelkusi visus turimus specialistus, padeda organizuoti krizės valdymą mokykloje, jeigu mokyklos komisija negali to padaryti pati.

Mokyklos vaiko gerovės komisijos vaidmuo yra svarbus įgyvendinant *mokyklos visiems* principus. Mokykla, siekdama atsižvelgti į kiekvieno mokinio individualius gebėjimus, svarbiausia pareiga laiko ugdymo programų pritaikymą, nes tai sudaro galimybes mokiniui priklaustyti bendraamžių bendruomenei, lygiomis teisėmis dalyvauti ugdymo veiklose, bendrauti ir mokytis neatsižvelgiant į protinių gebėjimų, kultūros, rasės ir kt. skirtumus.

Vaiko gerovės komisija koordinuoja visų švietimo pagalbos teikėjų (psichologo, specialiojo pedagogo, logopedo, surdopedagogo, tiflopedagogo, socialinio pedagogo ir kt.) veiklą mokykloje. Komisija ne tik teikia pagalbą specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams, bet ir įtraukia mokinio tėvus (globėjus, rūpintojus) į pagalbos mokiniui procesą.

Kadangi mokykla yra pagrindinė institucija, vertinanti ir tenkinanti vaiko specialiuosius poreikius, komisijai tenka didelis iššūkis – vadovaujantis tėvų ir kitų ugdymo dalyvių įtraukimo metodologija tapti partnerystės ir įgalinimo institucija.

Mokyklose, kur specialistai dirba kaip tikri mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, atstovai, jų lygių teisių gynėjai, šis darbas bendruomenės nariams tampa normaliu, o ne parodomuoju reiškiniu. Tačiau mokyklų komisijose trūksta specialistų, ypač psichologų, todėl mokiniai negali laiku gauti pedagoginės psichologinės pagalbos. Jeigu mokinio ugdymosi poreikius mokytojas akivaizdžiai mato, bet mokyklos komisijoje trūksta specialistų, specialiųjų ugdymosi poreikių identifikavimas praranda prasmę, nes tik vertinti vaiko poreikius, bet jų netenkinti – beprasmiškas ir neetiškas dalykas.

Psichologinę pagalbą mokyklose teikia psichologai. Jie sprendžia vaiko asmenybines, bendravimo problemas, įvertina specialiuosius ugdymosi poreikius. Konsultuodami individualiai ar grupėje stiprina vaikų psichologinį atsparumą, moko sėkmingai įveikti sunkumus, tinkamai prisitaikyti visuomenėje, atsispirti žalingiems įpročiams. Taip pat konsultuoja mokytojus ir tėvus.

Specialioji pedagoginė pagalba siejama su mokinio galimybėmis mokytis ir dalyvauti kitoje ugdymo veikloje (Galkienė A., 2005). Tai pedagoginių priemonių sistema, padedanti užtikrinti veiksmingą specialiųjų poreikių turinčių asmenų ugdymą. **Specialiąją pedagoginę pagalbą mokyklose teikia: specialusis pedagogas, logopedas, surdopedagogas, tifoldagogas.**

Specialusis pedagogas specialiąją pedagoginę pagalbą teikia: mokiniams, turintiems raišdos ir sensorinių negalių bei fizinių funkcijų sutrikimų, kurių kilmė biologinė; mokiniams, turintiems sutrikimų (skaitymo, rašymo, matematikos, kitų mokomųjų dalykų; elgesio ir emocijų sutrikimų); mokiniams, kuriems kyla mokymosi sunkumų (kai dėl nepalankios aplinkos ar susidariusių aplinkybių apribojamos galimybės realizuoti savo gebėjimus įsisavinant Bendrojo ugdymo programas). Jis dirba mokinių specialiųjų poreikių identifikavimo ir tenkinimo srityse: atlieka pirminį vaiko vertinimą, išaiškina mokomųjų dalykų spragas ir, atsižvelgdamas į realų žinių lygį, neišlavėjusias vaikų funkcijas lavina specialisto kabinete ar pagalbą teikia klasėje, padeda mokytojui pritaikyti ugdymo programą, parinkti metodus, darbo būdus ir priemones. Mokytojas, rodydamas bendradarbiavimo iniciatyvą ir pasinaudodamas specialiojo pedagogo žiniomis, patarimais ir pagalba, greičiau gali pasiekti gerų mokinio ugdymo rezultatų. Neramina tai, kad specialiajam pedagogui mokyklose tenka per daug specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių, todėl pagalba teikiama tik daliai vaikų ir dažniausiai tik tiems, kurių poreikiai yra vidutiniai, dideli ir labai dideli. Bet ir nedidelių specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams labai vertinga laiku teikiama pagalba, nes pavėluota pagalba nebeužkerta kelio mokymosi sunkumams.

Logopedas teikia pagalbą mokiniams, turintiems kalbėjimo ir kalbos sutrikimų. Jis vertina mokinių kalbos raidą, nustato kalbėjimo ir kalbos sutrikimus ir juos šalina, konsultuoja vaiko mokytojus ir tėvus sutrikimų prevencijos ir šalinimo klausimais. Logopedas dirba su vaikais individualiai, pogrupiuose ir grupelėse po pamokų, tikslindamas tartį, ugdydamas gramatinę kalbos taisyklingumą, plėtodamas skaitymo ir rašymo įgūdžius. Logopedinė pagalba būtų veiksmingesnė, jei logopedas ne apsiribotų tik darbu su vaikais, bet ir prisidėtų prie pagalbos šeimoms plėtojimo, įtraukdamas bendruomenės narius į ugdymo(si) procesą: dažniau stebėtų vaikų kalbos raidą klasėje, patartų mokytojams, kaip įtvirtinti išmokus garsus pamokų metu, konsultuotų tėvus dėl kalbos namuose.

Surdopedagogas teikia pagalbą mokiniams, turintiems klausos sutrikimų, ir kochlearinių implantų (kochlearinis implantas – medicininė priemonė, padedanti girdėti kurtiems ir stipriai neprigirdintiems asmenims) naudotojams. Surdopedagogas lavina klausos negalią turinčių mokinių tartį, komunikacinius gebėjimus, padeda naudotis kompensacine technika, formuoja regimojo, girdimojo suvokimo, pažintinės veiklos, sensomotorikos įgūdžius, teikia metodinę pagalbą mokytojams, tėvams.

Tifoldagogas teikia pagalbą mokiniams, turintiems regos sutrikimų, lavina regėjimo funkcijas, diegia regimojo suvokimo, pažintinės veiklos, orientacijos ir judėjimo aplinkoje, sensomotorikos įgūdžius, nustato specialiuosius ugdymo(si) poreikius ir numato būdus

jiems tenkinti, konsultuoja mokytojus aklių ir silpnaregių mokinių ugdymo klausimais, teikia metodinę pagalbą tėvams.

Socialinis pedagogas atstovauja šeimai, padėdamas tėvams įsitraukti į vaiko ugdymo procesą, aktyviai ir drąsiai domisi mokinio gyvenimu mokykloje. Tai vaiko negalios situacijos tyrėjas, analizuojantis mokinio socialinę aplinką, besidomintis jo šeima (broliais, seserimis, tėvais, giminaičiais), draugais, vaiko laisvalaikiu, mėgstama veikla ir pan. Socialinis pedagogas išsiaiškina socialinio pobūdžio faktorius (galbūt mokinys neišsimiegojęs, neturi sąlygų pamokoms ruošti, tėvai išvykę į užsienį, stokoja priežiūros, praleidinėja pamokas ir pan.). Surinktos išsamios žinios, pastebėjimai prisideda prie komandoje dirbančių specialistų pagalbų efektyvumo, padeda rasti tinkamus problemų sprendimus.

Skirtingi mokinių sutrikimai sąlygoja poreikių įvairovę, pagalbos reikalingumą. Atsižvelgiant į mokinių specialiųjų ugdymosi poreikių lygį, galima jiems skirti ir specialiąją pagalbą, kurios teikėjai yra mokytojo padėjėjas, gestų kalbos vertėjas ir kt.

Specialioji pagalba mokykloje susijusi su buitinių asmens poreikių tenkinimu ir su mokymusi susijusių funkcijų realizavimu (Ališauskas A., 2003; Galkienė A., 2005).

Specialiosios pagalbos paskirtis – *didinti specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių ugdymo veiksmingumą*. Šias paslaugas mokykloje teikia:

- **mokytojo padėjėjas**, padedantis mokiniui ar mokinių grupei, turinčiai vidutinių, didelių ir labai didelių specialiųjų ugdymosi poreikių ir dėl įgytų ar įgimtų sutrikimų negalinti savaime dalyvauti ugdymo procese;

- **gestų kalbos vertėjai**, padedantys mokiniui ar mokinių grupei, turinčiai vidutinių, didelių ir labai didelių specialiųjų ugdymosi poreikių ir dėl klausos ar kompleksinių sutrikimų (kai į kompleksą sudėtį įeina klausos sutrikimas) negalintiems vartoti žodinės kalbos;

- **kineziterapeutai**, padedantys vaikams, turintiems judesio ir padėties sutrikimų.

Mokytojo padėjėjas dirba su mokiniu ar mokinių grupe, bendradarbiaudamas su mokytoju, auklėtoju, specialistais. Kartu su jais numato ugdymo tikslų ir uždavinių pasiekimo būdus bei pagalbos mokiniams teikimo metodus ir juos taiko. Taip pat padeda mokytojui rengti reikalingą mokomąją medžiagą, mokiniui – saugiai orientuotis mokykloje ir už jos ribų, judėti, maitintis, naudotis ugdymui skirta kompensacine technika, įsitraukti į ugdomąją veiklą jam paaiškinant, paskaitant ar užrašant užduotis. Pasitaiko atvejų, kai daugėjant integruotai ugdomų mokinių steigiami mokytojo padėjėjo etatai, manant, kad mokytojo padėjėjo pagalba prilygsta specialiojo pedagogo pagalbai. Iš tikrųjų, kaip pažymi S. Ališauskienė ir kt. (2007), mokytojo padėjėjo pasirengimas, kompetencijos ir atliekamos funkcijos iš esmės skiriasi nuo specialiojo pedagogo kompetencijų ir funkcijų, ir mokytojo padėjėjo etatų steigimas neišspręs mokyklos specialiosios pedagoginės pagalbos kokybės problemų.

Pagalbos veiksmingumo sėkmės garantai

Visi mokiniai yra skirtingi, bet visi turi vienodas teises ugdytis pagal individualius gebėjimus.

Integruotas ugdymas reikalauja daug mokytojų stiprybės, laiko, energijos, kūrybos ir lankstumo, šiuolaikiško požiūrio į mokymą ir mokymąsi. Integracijos sukelti pokyčiai palie-

čia ne tik mūsų intelektą, bet ir stipriai paveikia emocijas bei vertybių sistemas, kurios lemia mūsų pažiūras ir elgesį.

Labai skirtingų gebėjimų klasė (nuo itin gabių iki turinčių didelių specialiųjų ugdymosi poreikių) išlaisvina mokytojo meistriškumą, kuris atsiskleidžia tokiomis savybėmis, kaip kūrybiškumas, supratimas, atvirumas, tolerancija, empatija ir kt. Minėtos mokytojų savybės reikalingos dirbant efektyvioje mokykloje, sukuriančioje pridėtinę vertę, kai mokykla pranoksta prognozes, nes jos mokiniai pasiekia daugiau negu įmanoma, negu jiems numatyta pagal jų gebėjimus ir šeimos sąlygas. Pridėtinė vertė – papildomas indėlis, kurį pati mokykla prideda prie mokinių jau turimų žinių ir aplinkos veiksnių (Dale's Mannas).

Viena iš šio papildomo indėlio sudedamųjų – mokykloje kuriama **praturtinimo perspektyva**, atsirandanti tokioje mokykloje, kurioje:

- individų skirtybės suvokiamos kaip ištekliai, o ne kaip problemos, nes natūraliai susidaro puikios sąlygos kurti ugdymui tinkamą socialinį kontekstą;
- mokiniai mokosi vieni iš kitų, kaip ir būna gyvenime;
- ugdomas mokinių gebėjimas rūpintis vienas kitu.

Taigi tik tokia mokykla, kurioje ir mokiniai, ir mokytojai padeda vieni kitiems, gali eliminuoti izoliavimosi ir konkurencijos tradicijas, ugdyti požiūrį, kad visi mokiniai yra verti pagalbos ir kiekvienas naudingas bendruomenei.

Toks bendruomeniškumas ir yra **inkliuzinio ugdymo sėkmė bei mokyklos pridedamoji vertė**.

Dabartinė mokykla, siekianti tapti *mokykla visiems* ir ugdymą grindžianti individualiais vaiko poreikiais bei gebėjimais, suponuoja tam tikras sąlygas, kurių įgyvendinimas yra **sėkmės garantas kelyje į inkliuzinį ugdymą**. Tai:

- visos mokyklos bendruomenės teigiamas požiūris į integraciją;
- įvairių specialistų pagalba;
- ugdymo dalyvių kompetencijų stiprinimas bendradarbiaujant;
- naujų ugdymo metodų ir būdų taikymas;
- komandinis mokytojų, specialistų ir tėvų darbas;
- administracijos dalyvavimas gerinant integracijos procesą.

Teigiamo požiūrio formavimas

Mokslininkų tyrimai, diskusijos seminarų metu rodo, kad mokytojų požiūris į specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių vaikų integraciją bendrojo ugdymo mokyklose skiriasi. Didžiuma mokytojų tiki integracijos sėkme, drąsiai diegia naujoves. Tačiau kitos dalies mokytojų širdyse tebetūno neigiamos nuostatos dėl integracijos, nepasitikėjimas savo jėgomis ugdyti mokinius, turinčius specialiųjų ugdymosi poreikių, baimė nepateisinti tėvų lūkesčių.

Būtų naivu kaltinti mokytojus, maniusius ar tebemanančius, kad integracija nuves „į niekur“, svarbu suprasti tokio mąstymo priežastis ir stengtis juos padrąsinti.

Ilgą laiką mūsų mokyklose nebuvo mokinių, turinčių įvairių raidos sutrikimų. Fiziškai ir psichiškai neįgalius vaikus auginančių tėvų laimė matyti savo „kitokį“ vaiką tarp bendraamžių staiga tapo kai kurių mokytojų nelaime, nes vieną dieną tarp mokinių atsirado ir vaikai, kurių anksčiau jie nepažino. „Kitokie vaikai“, kurie anksčiau buvo visiems „svetimi“, privertė mokytojus pasijusti nejaukiai, kėlė bendravimo su jais baimę ir nežinią. Dalis mokytojų pasijuto bejėgiai.

Mokytojų nepalankios nuostatos, pasak J. Ruškaus (2002), yra socialinio negalios vaizdinio, kuris formavosi ilgus šimtmečius, veikiamas istorinių, psichologinių, medicininių ir kt. aspektų, padarinyš. Įvairiais istorijos laikotarpiais neįgalieji kėlė žmonėms misteriską baimę, jų buvo šalinamasi, nes jie buvo laikomi nepažįstamo demoniško pasaulio nariais. Anuomet neįgalaus vaiko gimimas reiškė dievų prakeiksmą ir pranašaudavo nelaimes.

Renesanso laikotarpiu įsivyravęs humanizmas demistifikavo negalią ir neįgalieji pradėti ugdyti, tačiau atskirose mokyklose, o tai akivaizdžiai rodė, jog neįgalieji dar kėlė visuomenės baimę. **Taigi socialiniai negalios vaizdiniai, nuėję permainingą baimę grįstą kelią, mokytojams ir kitiems žmonėms suformavo tokius šiandien egzistuojančius negalios socialinius vaizdinius, kurie remiasi mintimis, kad vaikai, turintys įvairių raidos sutrikimų, turėtų ugdytis izoliuotai.**

Ne visiems mokytojams vienodai lengva keisti požiūrį, atsisakyti senų įsitikinimų ir metodų, stengtis naujai pažvelgti į šiandienos mokyklas. Dauguma mokytojų, propaguojančių humanistinę pedagogiką, pasisakančių už vaiko prigimtį, interesų, individualių jo psichinių savybių paisymą ir turinčių ugdomojo darbo su šiais mokiniais patirtį, sėkmingai keičia savo nuostatas dėl integracijos, keisdami patys. Mokytojų, kurie neturi specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių ugdymo patirties, bet deklaruoja palankų požiūrį, atėjus tokiam vaikui į klasę staiga pakeičia požiūrį. Mokytojo pečius užgula atsakomybės, baimės, nežinios našta. Nugalėti šias baimes ir priimti iššūkį mokytojui gali padėti naujų kompetencijų įgijimas ir taikymas, bendradarbiavimas su kitais mokytojais, specialistais, mokinio tėvais.

Mokytojų kompetencijų stiprinimas bendradarbiaujant

„Kiekvienas iš mano kolegų, su kuriais aš bendrauju, kažkuo yra pranašesnis už mane – ir šito aš esu pasiruošęs mokytis iš jo.“ D. Karnegis

Nė vienas žmogus nėra stiprus pasaulyje būti vienas, kad ir kaip stengtųsi būti savarankiškas. Nė vienas mokytojas nėra pajėgus vienas patenkinti visapusiškų vaiko poreikių. Esame reikalingi vienas kitam ne tik dėl vienos ar kitos galios stokos, ne tik todėl, kad vienas kitą papildome gražiomis savybėmis, bet ir todėl, kad bendraudami ir bendradarbiaudami ugdome savitarpio pasitikėjimą, tikrąsias žmogiškas vertybes, leisdami atsiskleisti dvasinei pilnatvei.

Mokyklos gyvenimo kaita įrodo, kad šalia dalyko ir pedagogikos išmanymo, technologijų supratimo, organizacinės kompetencijos ir bendradarbiavimo, mobilumo ir atvirumo dar yra viena labai svarbi savybė – tai **lankstumas**: mokytojai turi susitaikyti su tuo, kad per visus jų karjeros metus profesiniai reikalavimai gali pasikeisti kelis kartus, ir tai įpareigos keistis ir juos pačius.

Mokytojų kompetencija bendradarbiavimo aspektu yra gebėjimas bendradarbiauti su specialiųjų ugdymosi poreikių turinčiu vaiku, jo šeima, specialistais, administracija, teigiamų

tarpusavio santykių palaikymas, keitimasis informacija apie minėtų mokinių mokymosi pasiekimus bei bendra problemų sprendimų paieška.

Ugdant neįgaliuosius kartu su nesutrikusios raidos bendraamžiais kiekvienam mokytojui iškyla poreikis įgyti ir papildomų kompetencijų – *žinių, gebėjimų, praktinių įgūdžių ir tam tikro psichologinio nusiteikimo, ryžto ugdyti vaikus, turinčius ypatingų, kitaip tariant, specialiųjų poreikių*.

Mokytojo darbas su skirtingų gebėjimų vaikais reikalauja daug vidinių galių ir besąlygiškos meilės vaikams. Mokytojas turi būti užtikrintas, kad jo pastangų, šypsenų ir gero žodžio užteks vienodai visiems mokiniams, nesvarbu, kokia jų lytis ar socialinė klasė, jie drovūs ar pasitikintys, darbštūs ar pernelyg judrūs, silpni ar gabūs. Tai sunkus uždavinys, bet, anot G. Petty (2007), jei esate mokytojas, turite stengtis iš paskutiniųjų dėl dviejų priežasčių: taip įgyvendinsite lygybės principą, būsite gerbiamas, o jūsų mokymas vertinamas, jei gerbsite kiekvieną savo mokinį. Mokinys, jausdamas, kad mokykla jo nevertina, būtinai bandys savo vertę išsaugoti atmesdamas mokyklą ir jos puoselėjamas vertybes.

Mokytojai pripažįsta, kad dirbant su skirtingų gebėjimų vaikais labiausiai jiems trūksta žinių:

- analizuojant, vertinant mokymosi sunkumus;
- parenkant alternatyvius mokymo būdus;
- numatant adekvačias užduotis;
- fiksuojant mokymosi pokyčius;
- rengiant individualias programas;
- praktiškai taikant teorines žinias;
- diferencijuojant ugdymą klasėje;
- užtikrinant specialiųjų poreikių turinčių mokinių psichologinį komfortą klasėje.

Šalia seminarų, kursų metu įgyjamų žinių labai svarbią reikšmę turi mokytojų **bendradarbiavimas**, kai plėtojasi kolegiška draugystė, partnerystė, keičiamasi informacija, patirtimi. Drįsdamas klausti ir ieškoti patarimo mokytojas gali daug laimėti ugdymo procese taikydamas kitų jau patikrintus darbo metodus ir būdus. Įgytos aukštesnės kompetencijos atpažįstant ir tenkinant specialiuosius ugdymo(si) poreikius padeda mokytojams atsikratyti baimės, kurią paprastai sukelia informacijos stoka (Ališauskas A., 2002).

Mokykloje susiklostantys trejopi – individualūs, rungtyniavimo ir bendradarbiavimo – mokytojų santykiai apžvelgiami 1 lentelėje.

Mokytojų tarpusavio sąveikos

(pagal D. Hopkins, M. Ainscow, M. West, 1998)

Mokytojų tarpusavio sąveikos	Turinys
Individuali	Kai mokytojo darbe vyrauja individuali darbo forma, jis negali žinoti kitų kolegų patirties tam tikroje srityje ir matyti savo žinojimo vietos kitų mokytojų turimos patirties kontekste. Taigi mokytojas, nebendradarbiaudamas su kitais, negali žinoti, ar jis gerame kelyje.
Rungtyniavimas	Esant mokytojų rungtyniavimui, mokytojas dirba pagal principą „vienas laimi, kitas pralaimi“. Tokia kova, kur tik vienas yra laimėtojas, parodo, kad kolegų nesėkmės yra džiaugsmas, ir apsunkina bendrų tikslų siekimą padedant vaikui.
Bendradarbiavimas	Bendradarbiaujantys mokytojai siekia abipusės naudos, gerėja jų pagalbos vaikui kokybė, stiprėja mokytojų kompetencijos taikant alternatyvius darbo metodus.

Integracijai pradėjus žengti pirmuosius žingsnius, mokytojas buvo pasimetęs ir šiek tiek vienišas. Dabar mokytojo darbas neįsivaizduojamas be kolegialaus specialistų ir kolegų bendradarbiavimo. Tačiau neretai bendradarbiavimu vadinamas įprastinis bendravimas – tai kalbėjimas, klausymas, keitimasis informacija, problemų kėlimas, tarpusavio konfliktų sprendimas ir kt.

Kaip nurodo A. Galkienė (2003), bendradarbiavimas heterogeninėje mokyklos ar klasės bendruomenėje, kurioje įgyvendinamas specialusis ir bendrasis ugdymas, aktualizuoja veiksmų derinimo problemą tarp skirtingas kompetencijas turinčių mokytojų. Neretai kyla sunkumų bendradarbiaujant bendrojo lavinimo mokytojams bei specialiesiems pedagogams, nes susitinka nevienodas kompetencijas turintys, skirtingus uždavinius ugdymui numatantys asmenys. Tai dažnai trukdo jaustis lygiaverčiais partneriais. Skirtingas kompetencijas turintys mokytojai bendradarbiavimo efektyvumą pasiekia vadovaudamiesi tokiais principais:

- mokytojų lygiavertiškumas ir skirtingos kompetencijos reikšmingumas;
- aiškus ugdymo tikslų atskyrimas ir funkcijų pasidalijimas;
- bendras darbo planavimas;
- bendras darbo efektyvumo vertinimas.

Taigi mokytojas ir specialistai, vadovaudamiesi šiais principais, turėtų bent kartą per savaitę organizuoti bendrus susitikimus, kuriuose suplanuotą pagalbos mokiniui būdus, išsiaiškintų, koks kiekvieno suaugusiojo vaidmuo organizuojant pamokas. Mokytojo, specialiojo pedagogo ir mokytojo padėjėjo susitikime aptariami pamokos planavimo klausimai aprašyti 1 priede.

Darbo patirtis rodo, kad nesikalbant ir nesitariant išryškėja dviejų žmonių darbo vienoje vietoje nesuderinamumo problemos. Mokytojai tikisi tam tikrų specialiojo pedagogo ar mokytojo padėjėjo žingsnių, o pastarieji – mokytojo veiksmų, todėl visų lūkesčiai būna nepateisinti, o pagalbos vaikui veiksmai nesuderinti ir rezultatai nepasiekti, ugdymas tampa fragmentiškas ir nenuoseklus.

Šeimos ir ugdymo institucijos bendradarbiavimo idėjos nėra naujos, tik pastaruoju metu akcentuojamas bendradarbiavimas kaip lygiaverčių partnerių sąveika.

Vaiko gerovės komisija – itin palanki institucija visiems ugdymo proceso dalyviams (mokiniam, jų tėvams, mokytojams, specialistams) bendradarbiauti, įtraukti vaikus ir jų tėvus į specialiųjų ugdymosi poreikių vertinimą ir tenkinimą. Bendradarbiaujant mokytojams, specialistams, vaikams ir jų tėvams svarbiausia nuostata vertinant ugdymosi poreikius ir teikiant pagalbą turėtų būti orientacija ne į mokinių neįgalumą, bet į pagalbą ugdymosi srityje. Išskiriama keletas bendradarbiavimo sričių:

- vaiko vertinimo srityje;
- pritaikant vaiko ugdymo programas;
- mokyklos ir klasės susirinkimuose;
- įvairiuose mokykloje ir už jos ribų vykstančiuose renginiuose bei šventėse;
- stovyklose, skirtose vaikams (ir tėvams), ir kt.

Šeimos ir mokyklos santykių sritis, kai susiduria individualūs vaiko gebėjimai ir tėvų interesai, mokyklai ir šeimai kelia daugiausiai rūpesčių. Pasitaiko bendradarbiavimo su tėvais sunkumų: dėl nežinojimo, nepakankamos socialinės brandos ar dėl analizės galimybių ribotumo (Dobranskienė R., 2001). 2 lentelėje aprašyti dažniausiai pasitaikantys bendradarbiavimo barjerai.

2 lentelė

Bendradarbiavimo barjerai

Bendradarbiavimo barjerai	Priežastys
Sisteminiai	Tėvams dažnai per vėlai pranešama apie susitikimą. Geriausiai, kad tas laikas būtų pastovus ir patogus tėvams.
Profesiniai	Mokytojai ir specialistai turėtų apie vaiko mokymosi sunkumus ir teikiamą pagalbą kalbėti tėvams suprantama kalba, nevartoti profesinio žargono.
Psichologiniai	Kartais ir tėvams reikia psichologinės pagalbos, nes jie patys mokykloje turėjo problemų, todėl „užmerkia akis“ į vaikų problemas, bijo „berti druskos ant žaizdos“.

Ryšių tarp mokyklos ir vaiko namų stabilumas – būtina visapusiško vaiko vystymosi sąlyga. Be įprastų tėvų švietimo formų, dalyvavimo vaiko gerovės komisijos posėdžiuose, mokytojai ir tėvai turėtų paieškoti įvairesnių bendradarbiavimo formų, kaip:

- tėvų dienos (pamokų stebėjimas, konsultacijos, pokalbiai);

- tėvų ir mokytojų asociacijų kūrimas;
- tėvų ir mokytojų konferencijos;
- bendros išvykos į gamtą, savaitgalio stovyklos;
- mokyklėlės tėvų psichologinei ir specialiajai pedagoginei kompetencijai ugdyti;
- bendri tėvų ir vaikų renginiai;
- tėvai – nepamokinių renginių organizatoriai, talkininkai (ypač žemesnėse klasėse);
- tėvai – būrelių, nors ir trumpą laiką (žvejų, gėlininkų, daržininkų, fotografų ir kt.), vadovai;
- tėvai – laikini klasės mokytojai (ypač pradinėse klasėse), kai mokytojas suserga ar reikia trumpam išvykti.

Bendradarbiavimo sėkmė ir nauda tėvams:

- mokyklos programų ir ugdymo proceso supratimas;
- vaikui pritaiktų programų skirtumų supratimas;
- vaiko mokymosi sunkumų pažinimas;
- vaiko galimybių stebėjimas;
- pagalbos savo vaikui galimybių gilesnis supratimas;
- pažangos kontrolė ir supratimas;
- tėvų autoriteto stiprinimas;
- įsitikinimo, kad jiems padedantieji taip pat pasiruošę pasimokyti iš jų patirties, stiprinimas
- lygybės bei savitarpio supratimo stiprinimas.

Siekiant mokinio tėvus padaryti lygiaverčiais ugdymo dalyviais, mokyklose būtų naudinga organizuoti 1 valandos trukmės pokalbį su tėvais. Rekomenduotina susitikimą vadinti *pokalbiu, ne konsultacija*, nes konsultacijos metu (kaip pas gydytoją) paprastai laukiama patarimo ir klausomasi. Pokalbio metu išvengiama vienpusės komunikacijos. Čia abu dalyviai yra svarbūs, lygiaverčiai. Mokykliniuose mokytojo ir tėvų pokalbiuose turėtų vyrauti **sokratinės pokalbio formos bruožai**: atvirumas, pagarba, lygybė, savitvarda. Tiek mokytojai, tiek tėvai ruošiasi pokalbiui, suderina jo temą ir laiką. Tėvams pateikiamas pokalbio planas – anketa, kad jie galėtų pasiruošti ir dalyvauti diskusijoje. Anketoje gali pasižymėti svarbesnius dalykus, atiduoti užpildytos anketos nereikia (2 priedas).

Įvairesnės bendradarbiavimo formos įgalintų tiek tėvus, auginančius neįgalius vaikus, tiek mokytojus bei specialistus geriau suprasti vieniems kitus, mažintų psichologinį atsiribojimą ir stiprintų partnerystės santykius.

Naujų ugdymo metodų ir būdų taikymas

Mokytojams jau nebe naujiena dirbti klasėje kartu su kitu mokytoju – dalykininku, mokytojo padėjėju, specialiuoju pedagogu. Mokytojai taiko įvairias darbo formas, strategijas, nes susiliejus bendrajam ir specialiajam ugdymui kiekvienas bendrojo ugdymo mokyklos

mokytojas privalo būti specialiojo ugdymo pagrindų žinovas, bent minimaliu lygmeniu – specialusis pedagogas.

Šių dienų mokytojas – ne tik pamokos organizatorius, bet ir kūrėjas, naujų programų, ugdymo metodų įgyvendintojas. Naujų metodų pažinimas ir naudojimas, t. y. atsakymas į klausimą, kaip mokyti, gali padėti išspręsti sunkumus, susijusius su skirtingų gebėjimų vaikų ugdymu, įvairių programų taikymu klasėje. Taigi nauji metodai tampa iššūkiu, nes tradiciniai metodai užleidžia vietą naujiesiems.

Mokinių, patiriančių mokymosi sunkumų, geresniam mokomosios medžiagos suvokimui naudingas *susiliejančis ugdymas* – tai ugdymo procesas, kai jausmų ir pažintinė sfera teka kartu. Susiliejančio ugdymo atstovas G. Brown siūlo per daug nesirūpinti mokymo turinio keitimu, tik ieškoti būdų ir metodų, kaip mokiniams geriau išmokyti. Jis teigia, kad emocinę krūvį turinti dalykinė medžiaga greičiau įveikia mokymosi kliūtis: nerimą, baimę, nuobodulį, grėsmę būti pažemintam, stiprina ilgalaikę atmintį.

Multisensorinis ugdymo būdas, kai į mokymąsi įtraukiama kuo daugiau pojūčių ir suvokimų, stiprina funkcinį ryšį, padedančius vaikams geriau mokytis. Tradiciniai kognityviniai metodai, siekiantys konkrečių žinių įtvirtinimo, pelnytai užleidžia vietą *metakognityvinei didaktikai* (*meta* – virš, *cognitos* – pažinimas). Jos tikslas – *mokyti vaikus mokytis*, nes visų mokinių, o ypač turinčių specialiųjų ugdymo(si) poreikių, pažinimo kontekste mokymosi stilių ir strategijų problematika itin aktuali.

Mokinių, kaip ir mokytojų, skirtingi mokymosi stiliai, kurie susieti su daugialypiu žmogaus intelektu. *Mokymosi stilius* – tai pamėgtas galvojimo, informacijos apdorojimo ir supratimo būdas. Mokiniai, ypač pradinukai, patiria sunkumų apibūdindami savo mokymosi stilių, tačiau gali jį nusakyti savais žodžiais. Mokytojams, dažnai keliantiems klausimą, kaip nustatyti mokymosi stilių, galima patarti:

- mokykite mokinį pažinti save;
- suteikite mokiniams galimybę pasirinkti tai, ką jie mėgsta;
- išmokykite kreipti dėmesį į mokinių reakciją (Jensen E., 1999).

Metakognityvinės didaktikos taikymas labai svarbus vaikams, turintiems mokymosi sunkumų, nepasitikintiems savimi, nežinantiems apie mokymosi strategijas. Jiems itin svarbi mokytojo pagalba parenkant tinkamiausią mokymosi būdą pagal vaiko poreikius. Mokymo būdai yra susiję su **jutimais ir mąstymo būdais**.

Jutimais: kai kuriems mokiniams patinka, kai nauja informacija pateikiama *vizualiai* (pvz., demonstruojant, brėžiniais, vaizdo juosta ir pan.). Kiti priima informaciją *klausydami*, dar kitiems suvokimas ateina „per *veiksmą*“ (žr. 3 lentelę).

Mokymosi būdai, susiję su jutimais

(pagal G. Petty, 2008)

Jutiminiai informacijos priėmimo būdai	Mėgstama ir gerai besisekanti veikla
Vaikai, kurie mėgsta informaciją priimti vizualiai (vizualinis, regimasis) . Jie dažniausiai mąsto dešiniuoju smegenų pusrutuliu	Gera mąsto vaizdais, jaučia visumą, gražiai piešia, lipdo, mėgsta dėlioti dėlionės, serijinius paveikslėlius, lego. Gerai skiria pagrindines detales, bruožus, spalvas ir atspalvius, ryškumą, faktūrą; atpažįsta neužbaigtus, punktyrinius, taškinius ir kt. piešinius, simbolius, paveikslėlius, raides, skaičius, žodžius; geba perskaityti įvairiais šriftais ir įvairiai erdvėje išdėstyti žodžius; nustato trūkstamas detales, elementus, sudeda paveikslėlius iš dalių; gerai orientuojasi erdvėje, laike, plokštumoje, gaublyje, žemėlapyje; gerai suvokia daugiaženkliai skaičiaus sandarą, skaičių seką, ant kūno piešiamas figūras; gerai mintyse atkuria raides, žodžių regimąją vaizdą, prieš tai matytą raidžių, žodžių ar paveikslėlių seką; gerai rašo raidžių, žodžių diktantus.
Vaikai, kurie mėgsta informaciją priimti žodžiu, klausydamiesi (lingvistinis, girdimasis) . Jie dažniausiai mąsto kairiuoju pusrutuliu	Lengviausiai priima ir įsisavina žodinę informaciją, gerai suvokia kalbos niuansus, stilių, išreikštą nuotaiką; mėgsta skaityti, suvokia girdėtą ir skaitytą tekstą, sklandžiai reiškia mintis, žodynas turtingas; mėgsta spręsti kryžiažodžius, žodinius žaidimus, dalyvauti diskusijoje; gerai atlieka garsinę žodžių analizę ir sintezę, diferencijuoja iš klausos panašiai skambančias fonemas, sieja su grafemomis, jaučia prasminių kalbos vienetų ribas; parenka apibendrinamuosius žodžius, palygina daiktus ir nusako jų bendrus bei skiriamuosius požymius, apibūdina priežastis ir pasekmes ryšius.
Vaikai, kurie mėgsta informaciją priimti „per veiksmą“ (kinestetinis)	Mokinys gerai jaučia savo kūną, greitai išmoksta naują judesį, skiria dešinę ir kairę puses, mėgsta judrius žaidimus ir šokius, vaidybines situacijas, konstruoti, tiesiog spragsėti pirštais, ploti delnais, šokinėti, lipti ir pan. Puikiai atsimeina tą medžiagą, kurioje pats dalyvavo, o ne tai, ką matė ar girdėjo. Jiems patinka mokomąją medžiagą kartoti bėgant, einant ar pan.

Mąstymo būdai – mokiniai mąsto ir informaciją apdoroja skirtingais būdais: dešiniuoju pusrutuliu (vizualinė / holistinė strategija) ir kairiuoju pusrutuliu (verbalinė / nuoseklioji strategija) (žr. 4 lentelę).

Mokymo būdai, susiję su mąstymu

(pagal G. Petty, 2008)

Mąstymo ir informacijos apdorojimo būdai	Būdinga veikla
Kairiuoju smegenų pusrutulių mąstantys mokiniai (<i>nuosekliojo mokinio strategija</i>)	• Mėgsta atlikti darbą žingsnis po žingsnio • Sukoncentruoja dėmesį į atskiras visumos detales • Mažais žingsneliais artėja prie tikslo • Mėgsta taisykles, struktūruotą medžiagą • Remiasi faktais, o ne patirtimi ir intuicija
Dešiniuoju smegenų pusrutulių mąstantys mokiniai (<i>holistiškai mąstančio mokinio strategija</i>)	• Neturi kantrybės taisyklėms, struktūravimui • Nemėgsta smulkmenų • Intuityvūs, mėgsta įsiterpti bet kur • Remiasi pasakojimais, iliustracijomis

Dažniausiai mokykloje naudojami nuoseklūs ir lingvistiniai mokymo būdai, kurie orientuoti į kairiąją smegenų pusrutulį. Tačiau mokslininkai įrodė, kad didžiumai vaikų būtų naudingiausia pradinę informaciją priimti vizualiniu būdu, nes net 60 proc. smegenų geriausiai apdoroja vaizdinę medžiagą. Ir jei mokytojai savo kalbą papildys brėžiniais, diagramomis, paveikslais, kurių poveikis visai kitoks, tai mokymosi būdai papildys vienas kitą ir bus veiksmingesni nei pavieniui.

Vaizdinės pateiktys, pagal G. Petty (2007), yra veiksmingos, nes:

- sužadina smalsumą, palengvina suvokimą;
- tik struktūruota informacija gali pereiti į ilgalaikę atmintį;
- vaizdiniai metodai sukuria mokymąsi „visomis smegenimis“;
- atsiminimas visada sužadinamas vaizdu, o vaizdinė pateiktis įžiebja visą atmintį.

Mokant vaikus, turinčius kurio nors (girdimojo ar regimojo) suvokimo sutrikimo nulemtą mokymosi sunkumą, patariama mokyti remiantis stipriuoju vaiko suvokimu. Apie tai plačiau galima paskaityti R. Kišonienės ir R. Dudzinskienės (2007) metodinėse rekomendacijose mokytojams, ugdančioms skirtingų poreikių mokinius.

P. Ginniso tyrimu įrodyta, kad net 37 proc. mokinių turi kinestetinę atmintį. Kinestetinis mokymosi būdas susijęs su judėjimu, taigi su kita nei vizualiniame ir verbaliniame mokymesi veikiančia smegenų dalimi. Svarbu mokykloje leisti vaikams mokytis „priklišant nagus“. Liesdami daiktus, patys juos kurdami, laisvai judėdami po klasę jie geriau suvokia informaciją. 5 lentelėje aprašomi kinestetinės veiklos būdai.

5 lentelė

Kinestetinė veikla mokantis

Rami kinestetinė veikla	• Pabraukti ar paryškinti painiojamas raides • Dirbti su kilnojamu raidynu • Rasti ir surinkti medžiagą parodėlei • Vadovauti užduotį atliekančiai mokinių grupei • Kortelių dėliojimo žaidimai; tokius žaidimus galima žaisti randant panašius, skirtingus objektus, juos grupuojant (3 priedas)
Praktinė kinestetinė veikla	• Padaryti modelį ar tikrą daiktą, jį valdyti, išardyti ir pamatyti, kaip jis veikia • Naudotis kompiuteriais, telefonais • Rodyti (demonstruoti) kitiems mokiniams • Rašyti lentoje, plakatiname popieriuje, projektorius skaidrėse • Raidės-klaides deginimas (pvz., įtvirtindami veiksmožodžio 3-iojo asmens rašybą vaikai su mokytoja iš popieriaus padaro raidę „e“ (didelę, storą) ir raidę vietą, kur galima deginti, ją sudegina kaip klaidą. Darbo su disgrafikais patirtis rodo, kad po to vaikai daug rečiau klysta)
Judri veikla	• Atkurti serijinių paveikslėlių siužetą pasidalijus vaidmenimis • Mokyti raidžių diferencijavimo pagal judesius (4 priedas) • Gaudyti ir mesti sviedinį („sugauni“ klausimą, „meti“ atsakymą) • Parodyti raidę (dvipusę kortelę) tariant painiojamus garsus • Vaidinti situacijas parduotuvėse ir kitur

Anksčiau buvo manoma, kad žmonės mokosi skirtingais būdais, todėl mokiniui dera pasirinkti tinkamiausią kelią į tikslą. Dabar linkstama manyti, kad kiekvienas skirtingas būdas papildo vienas kitą, ir darbas vyksta „visomis smegenimis“ (Petty G., 2008). Klasėse mokosi mokiniai, kurių mokymosi stilius skiriasi ir jie patiria įvairių mokymosi sunkumų, taigi kuo įvairiau mokytojas paaškins medžiagą, tuo geriau mokiniai ją įsimins; keleriopas to paties dalyko pateikimas jiems tik padės.

Komandinis darbas specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių įvertinimo ir tenkinimo procese

Ne visi mokytojai gali skirti daug laiko ir dėmesio vaiko aplinkos, jo poreikių, asmenybės tyrimams, nors be to neįmanoma kompleksinė pagalba ugdytiniui. Todėl profesionalią pagalbą mokykloje teikia specialų pasirengimą, mokėjimų ir įgūdžių dirbti tam tikroje srityje turintys **specialistai** (Leonavičius L., 1993). Jie panašiai supranta vaikų, turinčių specialiųjų ugdymo(si) poreikių, problemas, o tai labai svarbu. Kaip pažymi C. Sutton (2000), norint sklandžiai bendrauti reikia, kad visi dalyviai bent panašiai suprastų aptariamą problemą.

Kiekvienoje mokykloje privalo veikti vaiko gerovės komisija, kurios viena iš veiklų – koordinuoti psichologinės, specialiosios pedagoginės ir specialiosios bei socialinės pagalbos teikimą mokiniams, turintiems specialiųjų poreikių. **Poreikiai** – tai pagalbos ir paslaugų reikmės, atsirandančios dėl nuolatinių ugdymo(si) sunkumų. Kitaip sakant, tai, ko trūksta vaikui, kuomet jam galėtume padėti, kad atsiskleistų jo potencialinės ugdymosi galimybės.

Posėdžių, kurių dažnumą pagal poreikį apsprendžia pati vaiko gerovės komisija, metu aptariamos pagalbos mokiniams reikmės (ugdymo programų pritaikymo apimtis, lygis, ugdymo plano, metodų ir būdų pritaikymas, vadovėlių, mokymo priemonių, ugdymosi vietos parinkimas, mokomosios medžiagos ir aplinkos pritaikymas, ugdymuisi skirtų techninės pagalbos priemonių reikmė, specialiosios pedagoginės, psichologinės, specialiosios, socialinės pedagoginės pagalbos poreikis); kiti klausimai: specialistų pagalbos būtinumas, intensyvumas, pagalbos kai kuriems mokiniams pirmenybė.

Komisijos posėdyje ar pasitarime, kuriame aptariamos vaiko specialiųjų ugdymosi poreikių tenkinimo galimybės, kviečiami dalyvauti visi komisijos nariai, vaiko tėvai (globėjai, rūpintojai) ir (ar) vaikas. Kiekvieno dalyvio nuomonė ir patirtis yra svarbi, nes tik įvairių požiūrių analizė leidžia plačiau ir giliau pažvelgti į problemą. Visi komandos dalyviai, atskleidami savo darbo patirtį, padeda ne tik vaikui, bet ir sau, tapdami vieni kitų pagalbininkais.

Mokytojas – pirmasis ir pagrindinis vaiko problemų vertintojas specialiųjų poreikių identifikavimo grandinėje. Pastebėjęs mokinio mokymosi sunkumus jis turi gebėti juos atpažinti, daryti prielaidą, kad vaiko patiriami mokymosi sunkumai asocijuojasi su specialiųjų ugdymosi poreikių reikmėmis. Tai pirmas žingsnis vaiko poreikių tenkinimo procese. Bet mokytojas visada turi atsiminti, jog kreiptis dėl specialiojo ugdymo galima tik tada, kai visi duomenys įtikinamai rodo, jog mokinytis turi specialiųjų ugdymo(si) poreikių (Hallahan D. P., Kaufman J. M., 2003).

Prieš kreipdamasis į komisiją dėl vaiko specialiųjų ugdymo(si) poreikių pirminio įvertinimo mokytojas turi:

- 1) surinkti visus duomenis apie vaiko mokymąsi ir elgesį mokykloje (žr. 6 lentelę);
- 2) juos fiksuoti;
- 3) kalbėtis apie tai su mokinio tėvais ir gauti jų sutikimą.

6 lentelė

Mokytojo surinkti duomenys apie vaiką

Mokytojo surinkti duomenys gali rodyti:	Ar kiti mokytojai:
• vaiko pažangą vienose srityse ar atsilikimą kitose	• rado būdų sėkmingai su juo dirbti
• kokias nors fizines arba medicininės problemas	• irgi turi sunkumų su šiuo vaiku

Surinktos medžiagos analizė gali padėti mokytojui ne tik sėkmingai mokyti vaiką, bet ir prireikus paaiškinti tėvams, jog jų vaikui reikalinga specialiojo pedagogo pagalba. Nesvar-

bu, ar bus mokiniui pripažintas mokymosi sutrikimas, ar ne, mokytojo sukaupti dokumentai naudingi, nes:

- tai įrodymai, kuriais pasinaudos ar prireikus pateiks mokinio gebėjimus vertinančiai vaiko gerovės komisijai arba pedagoginei psichologinei tarnybai;
- mokinio tėvams padės geriau suprasti, jog metodai, taikomi kitiems klasės mokiniams, jų vaikui netinka;
- turės užrašus apie darbo su vaiku sėkmes ar nesėkmes, jie pravers jam pačiam ir kitiems mokytojams, vėliau dirbsiantiems su šiuo vaiku.

Tikslinga, kad mokytojas, kalbėdamas su mokinio tėvais, jo nesėkmes interpretuotų kaip savas (sakytų, kad jis pats patiria sunkumų, ugdydamas jų vaiką, dar negauna norimų rezultatų ir todėl dėl jo mokymo nori pasitarti su tėvais, kaip su didžiausiais vaiko ekspertais). Mokytojai neretai vengia gadinti santykius su tėvais, tačiau delsdami prabilti apie pastovias vaiko nesėkmes padaro vaikams „meškos paslaugą“ – uždaro kelią į specialistų pagalbą. ***Taigi atpažinti mokinio mokymosi sunkumus ir būti tuo žmogumi, nuo kurio garbingo elgesio ir drąsos priklausys laiku suteikta pagalba ir sėkminga ugdymo(si) raida – didžiausias mokytojo meistriškumas ir sėkmė integruoto ugdymo sąlygomis.***

Vaiko gerovės komisijos posėdžio metu **mokytojas:**

- apibūdina mokinio pasiekimus ir pozityvius ugdymo(si) poslinkius;
- nurodo programų sritis, kur vaikas patiria daugiausia sunkumų;
- išanalizuoja mokymosi sunkumų pobūdį ir priežastis;
- išvardina, kokius metodus ir būdus taikė;
- aptaria vaiko pasiektus rezultatus;
- pasako savo nuomonę apie tai, kokios pagalbos vaikui reikėtų;
- nurodo, kurių specialistų konsultacijos būtų naudingos mokytojui.

Specialusis pedagogas aptaria:

- vaiko mokymosi pasiekimų realųjį lygį pagal mokomuosius dalykus;
- vaiko žinių, mokėjimų, įgūdžių atitiktį Bendrosioms programoms;
- mokinio gebėjimus;
- mokymosi sunkumų pobūdį;
- taikytų (jeigu anksčiau teikė pagalbą) mokymosi strategijų racionalumą ir pasiektą rezultatą;
- pasiūlymus dėl tolesnės pedagoginės pagalbos vaikui.

Psichologas pristato:

- informaciją apie vaiko pažintinių procesų išsivystymo lygį;
- vaiko galias ir sunkumus;
- protinę, socialinę ir emocinę brandą, adaptyvų elgesį bei asmenybės savybes.

Logopedas aptaria vaiko tarties, žodyno, gramatinio kalbos taisyklingumo vertinimo ir teiktos pagalbos rezultatus bei pataria dėl tolesnės pagalbos.

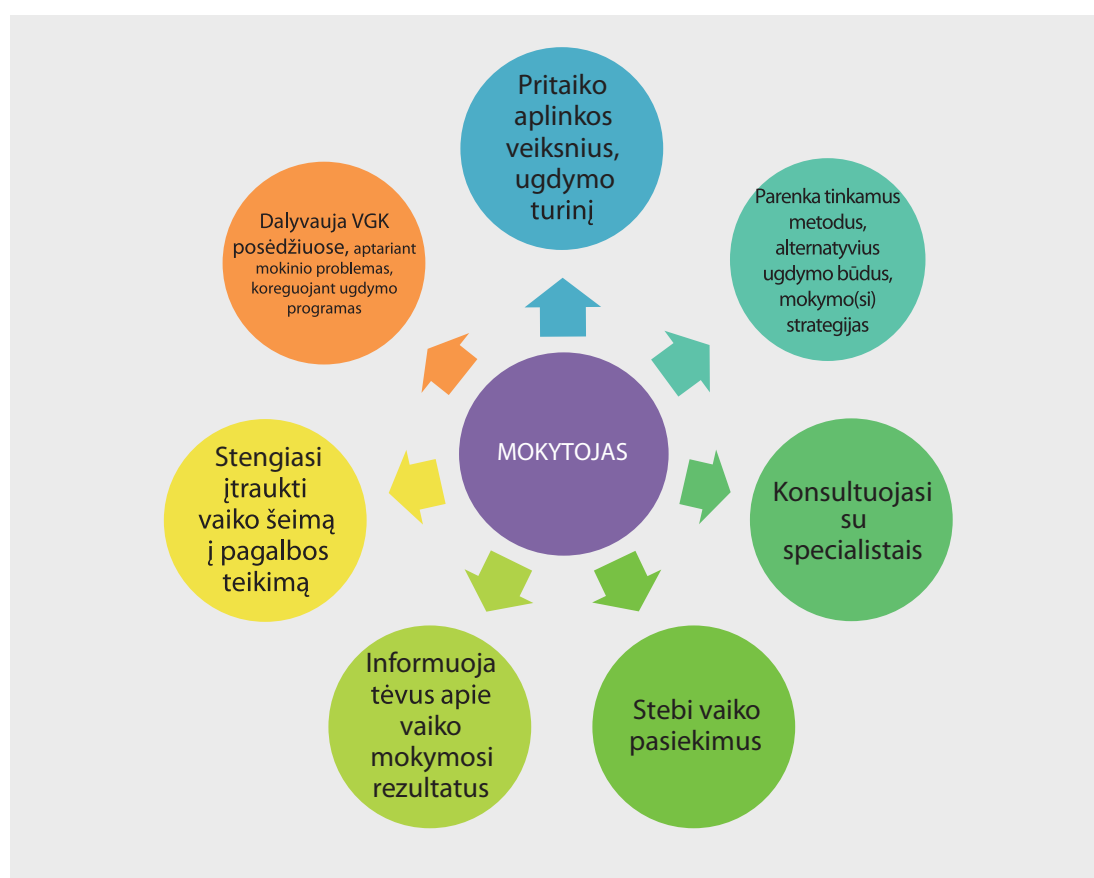
Socialinis pedagogas nagrinėja socialinio pobūdžio faktorius, padedančius geriau išžvelgti problemas priežastis.

Mokytojo padėjėjas ir gestų kalbos vertėjas, jei reikia, komisijos posėdžiuose taip pat dalyvauja kaip visateisiai komandos nariai, kurių pateikta informacija apie vaiko adaptacijos, socializacijos sunkumus padeda susidaryti išsamesnį vaizdą apie pagalbos vaikui reikmes.

Sveikatos priežiūros specialisto informacija apie vaiko ligas, galinčias turėti įtakos mokymosi sunkumams, taip pat yra itin svarbi.

Posėdžio metu **specialistai kartu su mokytoju aptaria**, kokia programa bus taikoma vaikui, kaip ji bus individualizuojama, kokių specialistų pagalba reikalinga. Svarstydami apie pagalbos vaikui intensyvumą, formą ir vietą komandos nariai turėtų dėti visas pastangas, kad kuo daugiau pagalbos vaikas gautų klasėje. Tai ypač liečia vyresniųjų klasių mokinius, kurie blogai jaučiasi, „nešdami“ tą nematomą atskirties ženklą, kai reikia palikti klasę. **Taigi specialistų priedermė** – kuo daugiau įtraukti vaiką į bendrą darbą su bendraamžiais klasėje. **Kartu su tėvais aptariama**, kokios pagalbos iš jų tikimasi: pagalbos ruošiant vaikui priemones, užtikrinti, kad būtų lankomos pamokos ir ruošiami namų darbai, pildomas namų ir mokyklos bendradarbiavimo sąsiuvinis. Specialistai, suderinę pagalbos teikimo laiką su klasės mokytoju, parengia vaikui teikiamos pagalbos tvarkaraštį ir pasirašytinai supažindina su juo tėvus.

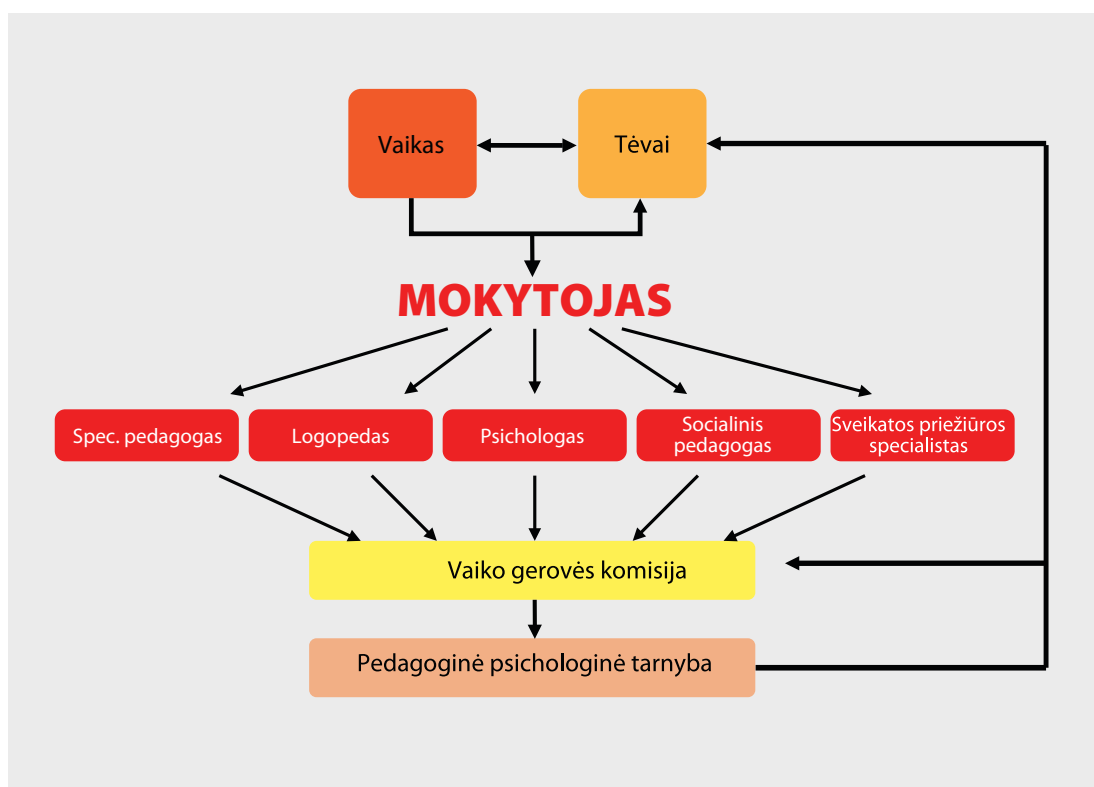
Mokytojas yra pagrindinis ir svarbiausias vaiko ugdytojas, atsakingas už vaiko pažangą (visi kiti, teikiantys pagalbą, yra tik padėjėjai). Mokytojo kasdieniai darbai, susiję su mokinio specialiųjų ugdymosi poreikių tenkinimu, yra labai reikšmingi. Mokytojo darbų gausą atspindi 1 paveikslas.

1 pav. Mokytojo veikla, tenkinant mokinio specialiuosius ugdymosi poreikius

Jeigu vaiko gerovės komisijos posėdyje nusprendžiama, kad mokiniui tikslinga taikyti bendrąsias programas ir skirti specialiųjų ugdymą, gavusi tėvų sutikimą komisija kreipiasi į pedagoginę psichologinę tarnybą dėl išsamesnio vaiko vertinimo.

Šios tarnybos specialistai, atlikę išsamų kompleksinį mokinio specialiųjų ugdymosi poreikių vertinimą pedagoginiu, psichologiniu, logopediniu, medicininiu ir socialiniu aspektais, vertinimo rezultatus aptaria su tėvais (globėjais, rūpintojais), vaiko mokytoju ir daro išvadą apie asmens specialiuosius ugdymosi poreikius, priskirdami juos tam tikram poreikių lygiui. Pirmo vertinimo metu gautos išvados nėra amžinos, keičiantis vaiko pasiekimams, programa irgi gali kisti. Pakartotinis vaiko vertinimas atliekamas tuo atveju, jei tai rekomenduota ankstesnio pedagoginės psichologinės tarnybos vertinimo metu arba jei komisija nutaria patikslinti išvadą apie vaiko raidos sutrikimą, specialiuosius ugdymosi poreikius arba bendrųjų programų pritaikymą. Visus mokinio specialiųjų ugdymosi poreikių vertinimo dalyvius ir eigą galima vaizdžiai iliustruoti schema (2 pav.).

2 pav. Specialiųjų ugdymosi poreikių vertinimo dalyviai ir eiga

Darbo patirtis rodo, jog *sunkiausiai įgyvendinama Komisijos veiklos sritis – tėvų įtraukimas siekiant bendrai spręsti vaiko ugdymo problemas*. Neformalioje aplinkoje tenka išgirsti mokytojus ir specialistus kalbant, kad tėvai nesidomi, kaip pritaikomos programos, kokia vaiko daroma pažanga, nesupranta programos tikslingumo, neieško kontaktų su specialistais, kaltina mokytojus dėl vaiko nesėkmių. Tačiau šioje situacijoje iniciatyva vienareikšmiškai priklauso tik mokytojui, nes tėvai mokykloje jaučiasi nesaugūs, baiminasi dėl savo nekompetencijos specialiojo ugdymo srityje.

Tas pačias nuostatas patvirtino S. Ališauskienės, A. Ališausko ir kitų Šiaulių universiteto mokslininkų tyrimo (2007) duomenys, kurie rodo, jog šalies mokyklose nemenka problema išlieka vaiko ir tėvų įtraukimas. Tėvai dar neviseiškai suvokia savo ir vaiko dalyvavimo svarbą, varžosi drąsiai kalbėti apie vaiko problemas ir siekti visateisio dalyvavimo visose ugdymo procedūrose. Dažnai tėvai mėgina viską patikėti specialistams, o patys mažai domisi. Panaši ir pačių vaikų, kurių ugdymo problema sprendžiama posėdyje, nuomonė. Dauguma jų nenori dalyvauti, nes bijo neigiamos informacijos apie save, jaudinasi dėl blogai besijaučiančių tėvų, nesupranta mokytojų sudėtingų kalbų (mokytojai dažnai neatsižvelgia į vaiko amžių).

Tenkinant vaiko specialiuosius ugdymosi poreikius, *ypač pagalbos pradiniam etape, darbas su tėvais yra daug svarbesnis, nei tiesioginė pagalba vaikui*, nes dažniausiai tėvai nori padėti savo vaikams, tačiau nežino kaip. Nemokėdami apibūdinti vaiko mokymosi sunkumų ir suprasti juos sukeliančių priežasčių tėvai kaltina savo vaikus tingėjimu.

Komandos dalyviams reikia stengtis, kad mokinys jaustųsi saugus dalyvaudamas kartu su suaugusiaisiais aptariant jo problemas, išsiaiškinti, kas vaikui sekasi bei kokių mokymosi sunkumų patiria. Ypač svarbu, kad vaikas papasakotų, kokiais būdais jam lengviausia išmokyti, įsiminti. Dalyviai turi rūpintis vaiku, elgtis pagarbiai ir supratingai, patarti, kaip jis mokymasis gali panaudoti savo privalumus. Privalu nepažeisti konfidencialumo principo. Apie vaikui pateikiamus klausimus aptarimo metu plačiau galima paskaityti R. Kišonienės ir R. Dudzinskienės (2007) rekomendacijose „Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymo(si) poreikių, ugdymo turinio individualizavimas“.

Tiek vaiko gerovės komisijos, tiek pedagoginės psichologinės tarnybos *specialistų pareiga* – kalbėti su tėvais ir suprantamai jiems išaiškinti, kodėl jų vaikui rekomenduojama pritaikyti programą, koks pritaikytų programų tikslingumas, kaip jos veikia įvairių ugdymo pakopų išduodamus pažymėjimus, koks tolesnis vaiko ugdymas ateityje pasirenkant profesiją.

Pedagoginės psichologinės tarnybos specialistų patirtis byloja, kad *bendrų aptarimų kartu su tėvais sėkmė* yra ta, jog tėvai iš pirmų lūpų išgirsta apie vaiko pasiekimus, stipriąsias pušes ir mokymosi sunkumus. Įvardintos galimos sunkumų priežastys leidžia tėvams nusimesti kaltės jausmą, iš dalies sumažina jų baimes. Tėvai, turėdami svarbios informacijos apie mokymosi sunkumus, kitaip reaguoja į programos keitimą, specialistų teikiamą pagalbą (Armstrong D., 1995). Tačiau vis dar nemažai tėvų, mokytojų ir specialistų tikisi, kad vaiko gerovės komisijos ir pedagoginės psichologinės tarnybos specialistai išrašys „receptą“ ir situacija gana greitai pasikeis. Bet nė viena iš šių institucijų negali padaryti stebuklo ir nežino visų kelių į sėkmę. Reikalingas visų pusių, o ypač tėvų, noras ir pasiryžimas teikti pagalbą lygiomis teisėmis. Labai svarbu tėvams paaiškinti, kad darbo, pagalbos rezultatai pasiekiami tik per ilgą laiką.

Komandinis darbas turi daug privalumų: tai *savitarpio pasitikėjimas, ieškojimo drąsa, kolegų parama, galimybė mokytis iš kitų ir pačiam tobulėti*. Tačiau ne mažiau svarbią reikšmę tobulinant pagalbos kokybę užima *refleksinis* komandos narių susirinkimas, kuriame jie gali kalbėti apie sėkmes ir nesėkmes. Mokytojai ir specialistai, dirbdami su vaikais, turinčiais specialiųjų ugdymosi poreikių, neretai patiria neigiamų emocijų, nusivylimų, todėl jiems svarbu šiais jausmais pasidalyti. Tai lyg grupės terapija. Kalbantis pastebimi išgyvenimų panašumai, leidžiantys suprasti, kad ne vienam kartais nepasiseka. Taigi komandos dalyvių refleksija yra reikšminga „perdegimo“ prevencija, atpalaiduojanti nuo „sunkių“ jausmų, suteikianti tikėjimo savimi (Gevorgianienė V., 2003).

Vaiko gerovės komisijos narių komandoje, kaip ir bet kurioje kitoje, dirbant grupei specialistų nepaprastai svarbūs komandinio darbo įgūdžiai bei darbo dermė (Cook L., Friend M., 1992). ***Sėkmingo komisijos darbo prielaida – tiksliai žinoti savo veiklos funkcijas.*** Kadangi daugiausiai problemų kyla dėl vaidmenų ir funkcijų bei atsakomybės neapibrėžtumo, pravartu parengti komisijos veiklos tvarkos aprašą, kuriame atspindėtų visų specialistų funkcijos, numatytos pagal pavyzdinius pareigybių aprašymus. Pasidalijus vaidmenimis išvengiama nepagrįstų lūkesčių, skatinama tarpusavio pagarba ir partnerystė.

Kad pagalba mokykloje būtų teikiama organizuotai, vienas komandos narys turi vykdyti *lyderio ar tarpininko vaidmenį*. Tai priklauso nuo to, kokios vaiko problemos svarbesnės: elgesio, mokymosi ar kalbos. Tarpininku gali būti socialinis pedagogas, specialusis pedagogas, logopedas. Taigi pagal dominuojančius vaiko poreikius numatomas funkcinis komandos vadovas, atsakingas už pagalbos teikimo eigą, prireikus – ir už pagalbos teikimo korekciją. Esant sparčiam mokyklos gyvenimo tempui, specialistai dėl vaiko problemų gali bendrauti netiesiogiai, t. y. naudotis sąsiuviniais, ant kurio užrašytas vaiko identifikavimo kodas. Kiekvienas komandos narys galėtų palikti žinutę apie teiktos pagalbos sėkmę ar nesėkmę, panaudotas skatinimo formas, vaiko pasiekimus, tėvų atsiliepimus ir pan.

Vadovavimas teikiant pagalbą

Šiandieninė mokykla, įgyvendinanti svarbiausią *mokyklos visiems* principą – vaikų mokymą kartu, nepaisant jų skirtumų ir kylančių sunkumų – turi rasti priemonių ir būdų, kaip mobilizuoti organizacijos narių energiją ir kompetenciją, kad būtų pasiektas pagrindinis tikslas – užtikrintos mokymosi sąlygos, įgalinančios kiekvieną vaiką ugdytis pagal individualius gebėjimus ir poreikius.

Kompleksinis specialiųjų poreikių vaikų ugdymas reikalauja įvairesnių administravimo metodų valdymo. V. Dabrišienė, B. Narkevičienė (2002) pažymi, kad mokyklos administratorius:

- numato viziją, kaip turi būti organizuojamas specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių ugdymas mokykloje, ir planuoja šios vizijos bei tikslų įgyvendinimą;
- numato kiekvieno darbuotojo vaidmenį įgyvendinant integruoto ugdymo tikslus, suburia darbo grupes ir vadovauja jų veiklai;
- užmezga ir palaiko ryšius su kitais pagalbos teikėjais, ieško išorinių išteklių;
- keičia ugdymo planą ir kitus mokyklos dienos struktūrinius elementus organizuodamas pagalbą specialiųjų poreikių turintiems mokiniams;
- rūpinasi mokytojų kvalifikacijos tobulinimu, numato galimą pagalbą pedagogui kiekvienu konkrečiu atveju;
- skirsto išteklius.

Efektyvi mokykla, kaip ir kiekviena organizacija, siekia gerų, klientų poreikius atitinkančių tikslų (Targamadžė V., 2001). Tam reikalingas geras vadovavimas, efektyvus mokyklos planas, geri ryšiai su aplinka. Taigi siekiant specialiosios pedagoginės pagalbos paslaugų kokybės mokyklos administracijai ir vaiko gerovės komisijai svarbu neapsiriboti kiekybiniais rodikliais (kiek, kokių neįgalių vaikų ugdoma integruotai, kiek ir kokių specialistų tei-

čia jiems specialiąją pagalbą ir pan.), mokyklinių žinių vertinimu ir analizuoti daug platesnę psichosocialinių veiksnių įvairovę, kuri pateikiama 3 paveiksle.

3 pav. Psichosocialinių veiksnių įvairovė

Specialieji ugdymosi poreikiai lemia mokinio mokymosi galimybių ir programų reikavimų neatitikimą, o tai ir sukelia pagalbos būtinybę, tam tikras reikmes, kurių reikia vaikui, kad jis realizuotų savo ugdymosi galias. Šių reikmių tenkinimas suponuoja kitas **mokyklos reikmes**:

- keisti požiūrį į kitokių gebėjimų vaiką;
- tobulinti mokytojų kvalifikaciją;
- aprūpinti mokyklas specialiosiomis mokymo priemonėmis, kompensacine technika;
- teikti įvairių specialistų pagalbą;
- įtraukti tėvus į pagalbos vaikui teikimą.

Igyvendinant šias reikmes mokyklos administracijai talkina vaiko gerovės komisijos komanda, vadovaujama švietimo įstaigos vadovo skirto asmens. Komisijos darbui vadovauja jos pirmininkas, kuris atsako už jai pavestų funkcijų atlikimą, atstovauja komisijai suinteresuotoje institucijoje svarstant vaiko gerovės klausimus, vieną kartą per metus teikia komisijos veiklos ataskaitą mokyklos tarybai.

Mokyklos administracijai svarbi ne tik planavimo, bet ir kitos funkcijos, kaip motyvacija ir kontrolė. Informacija, sukaupta atliekant kontrolės funkciją, „pasako“ vadovams, kaip rea-

lizuoti mokyklos planus. Vadovams ypač svarbus grįžtamasis ryšys, leidžiantis koreguoti tolesnę veiklą.

Mokyklų vadovai turėtų domėtis specialistų darbu, kad galėtų įvertinti specialiųjų paslaugų teikimo kokybę. Autorės (2005) tyrimo duomenys rodo, jog dažniausiai informaciją apie specialistų teikiamą pagalbą administracija sužino iš:

- specialistų ataskaitų mokytojų tarybos posėdžiuose;
- stebėtų užsiėmimų;
- mokytojų atsiliepimų;
- dalyvavimo jų rengiamuose seminaruose mokykloje;
- tėvų atsiliepimų.

Be specialistų komandos subūrimo, teisingo krepšelio lėšų naudojimo, labai svarbus sėkmingo darbo veiksnys yra ***administracijos palaikymas bei parama***. R. Želvys (1999) pripažįsta, jog svarbus uždavinys vadovui – suprasti pokytį kaip racionalų sprendimą, bet ne mažiau svarbu ir stengtis, kad pokyčiai žmonėms būtų asmeniškai naudingi, patrauklūs. Nors dar retai mokyklose sėkmingas mokytojo darbas su specialiųjų poreikių turinčiais vaikais traktuojamas kaip pasiekimas, tačiau lankstus vadovavimas įpareigoja kelti į viešumą mokytojų sėkmę. Paskatinimas turi būti objektyvus, pagrįstas ir neatidėliojamas. Toks požiūris atitinka ne tik mokyklos gyvenimo sampratą, bet ir žmogaus psichologiją. Dažniausiai vadovų naudojamos skatinimo formos yra šios:

- sudaryta galimybė tobulinti kvalifikaciją specialiojo ugdymo srityje;
- viešas pagyrimas;
- papildomų laisvadienių skyrimas.

Vadovavimas mokyklai remiasi dialogo principu, taigi vadovas turi būti pasirengęs bendrauti su vaikais, specialistais ir šeimomis. Norėdami pasiekti gerų kompleksinės pagalbos rezultatų ir dirbdami komandiniu principu, visi dalyviai turi išnaudoti vienas kito galimybes. Tai įmanoma tik tada, kai žinome, ką vienas kitam galime pasiūlyti, taip pat ko kitiems reikia iš mūsų. Šis aiškus žinojimas palengvina bet kokios situacijos sprendimą. Pagrindiniai klausimai yra du: ***ko kitas asmuo laukia ir kaip jam galima padėti jo darbą atlikti, ko mes patys iš jo tikimės***. Tai iliustruojama psichologo ir socialinio pedagogo komunikacijos su tėvais ir vadovu pavyzdžiais (žr. 7 lentelę).

Specialistų komunikacija su tėvais ir vadovu
(pagal Olandijos specialiųjų pedagogų patirtį, 2000)

Psichologas	Tėvams
Aš laikiu iš Jūsų:	• informacijos apie Jūsų vaiką, jo vystymąsi, problemas, susijusias su juo; • kas jam sekasi sunkiau, o kas lengviau; • Jūsų klausimų ir reikalavimų (kokiose srityse vaikui reikalinga pagalba) ir jų aptarimo kartu; • atvirumo, pasitikėjimo ir bendradarbiavimo.
Jūs galite tikėtis iš manęs:	• atviraširdiškumo ir noro dirbti kartu; • informacijos apie vaiko vystymąsi ir apie psichologinių vertinimų išvadas; • metodiško ir profesionalaus požiūrio.
Psichologas	Vadovams
Aš laikiu iš Jūsų:	• sąlygų, reikalingų norint gerai atlikti darbą; • gero ir lankstaus vadovavimo; • visų žmonių, kurie susiję su vaiku, bendravimo ir komandinio darbo palengvinimo; • komandų ir įvairių disciplinų žmonių susitikimų, kur būtų galima aptarti vaiko poreikius ir būdus jiems tenkinti.
Jūs galite tikėtis iš manęs:	• profesionalaus darbo; • bendravimo (truputį kritiško) su Jumis ir kitais žmonėmis; • komandinės dvasios; • nuolatinio stebėjimo ir signalų, kai atsiranda problemų, taip pat ir pagalbos, ieškant būdų problemoms spręsti.
Socialinis pedagogas	Tėvams
Aš laikiu iš Jūsų:	• garbingumo, nuomonės išsakymo, noro bendradarbiauti bei aptarimo viso to, kas Jums nepatinka ir kas patinka, ką norite pakeisti ar patobulinti.
Jūs galite tikėtis iš manęs:	• pedagoginio aptarimo, nes aš nesu gydytojas ir negaliu parašyti recepto. Aš ne visada galiu rasti sprendimą, bet stengiuosi. Galiu padėti Jūsų vaikui tobulėti, bet gerbsiu ir jo negebėjimą. Vaikas yra svarbus, ir aš siekiu, kad juo būtų gerai rūpinamasi. Suprantu, kad Jūsų vaikas Jums brangus. Aš nežinau, ką reikia turėti neįgalų vaiką, bet bandau įsijausti į šią situaciją ir problemą.

Socialinis pedagogas	Vadovams
Aš laikiu iš Jūsų:	• progos pasakyti, ko reikia vaikui, nes vaikus gerai pažįstu. Jeigu ryžtuosi imtis tam tikrų veiksmų, prašau leisti man juos paaiškinti ir pamėginti veikti.
Jūs galite tikėtis iš manęs:	• vadovausiu savo grupei kartu su kolegomis ir įsitikinsiu, jog vaikai saugūs. Aš galiu paaiškinti savo veiksmus ir turiu savo nuomonę apie darbą su grupe, vaikus ir apie tai, kaip man vadovaujama. Galbūt aš norėsiu su Jumis apie tai pasikalbėti, todėl leiskite išsakyti savo nuomonę.

Norint užtikrinti, kad mokykla taptų vaiko, tėvų ir su vaiku dirbančių mokytojų įgalinio institucija, reikia siekti, jog mokyklos administracija ir vaiko gerovės komisija kasdienėje veikloje laikytųsi 8 lentelėje aprašomų principų.

8 lentelė

Partnerystės principai
(pagal S. Ališauskienę ir kt., 2007)

Principas	Turinys
Savanoriškas dalyvavimas	Dalyviai yra visi, įskaitant ir vaiką.
Individualus aktyvumas ir aktyvumas sąveikaujant vieniems su kitais	Visų ugdymo dalyvių diskusijos dėl bendrų tikslų ir lygiavertiškumo siekimas traktuojamas kaip sąveikų vieni su kitais aktyvinimas.
Vidinių išteklių, kompetencijų aktualizavimas	Ugdymo procese kiekvienas dalyvis turi vienodas galimybes pasakyti savo nuomonę ir būti išgirstas, akcentuoti savo ir kitų dalyvių kompetencijas, bet ne silpnybes ir trūkumus.
Parama ir išteklių identifikavimas bei panaudojimas	Egzistuoja įvairios galimybės (šeima, giminaičiai, draugai; kitos paramos organizacijos: PPT, dienos centrai, VTAT ir kt.), kurios gali būti panaudojamos teikiant pagalbą.
Sutarimas dėl bendrų tikslų ir uždavinių	Svarbus yra tėvų, pedagogų, specialistų, skirtingų vaiko lūkesčių ir interesų derinimas. Tai padėtų įprasminti partnerystę (vardan ko visi dirba kartu). Vieno dalyvio interesai neturi dominuoti ar užgožti kitų.
Dalyvių vaidmenų ir funkcijų pasidalijimas	Visų dalyvių įsitraukimas neįmanomas be konkrečių įsipareigojimų prisiėmimo, dalyvavimo darbo pasidalijime, kur kiekvienas jaučiasi atsakingas už funkcijas, darbo arba sprendimų sritį.

Mokyklos administracija ir vaiko gerovės komisija turėtų bendrai siekti svarbiausių dabartinės mokyklos inkliuzinio ugdymo nuostatų įgyvendinimo mokytojų praktinėje veikloje:

- išryškinti, stiprinti, panaudoti vaiko žinias, mokėjimus ir įgūdžius;

- tikėti vaiko galimybėmis išmokyti;
- įžvelgti vaiko pažangą;
- akcentuoti visų ugdymo dalyvių kompetencijų panaudojimą bendram tikslui;
- skatinti tėvus būti vaiko ekspertais.

Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, ugdymas

Mokinių, turinčių elgesio ir (ar) emocijų sutrikimų, ugdymo ypatumai

(pagal V. East, L. Evans, 2008)

Šie mokiniai kelia daug didesnę mokytojų susirūpinimą ir kur kas daugiau problemų nei kiti specialiųjų ugdymosi poreikių turintys mokiniai. Dalis iš jų yra nelinkę bendradarbiauti. Destruktyvaus elgesio mokiniai reikalauja daugiau mokytojo kantrybės, energijos ir laiko išteklių. Kiti – užsisklendę, nebendrauja, ir mokytojas tiesiog gali nepastebėti, kad jiems stingsta jo dėmesio, pagyrimų. Problemų priežastis – šių mokinių daroma neigiama įtaka kitiems bendramoksliams.

Mokinių, turinčių šį sutrikimą, gebėjimai netolygūs, o sunkumai, su kuriais jie susiduria, – įvairaus dydžio ir laipsnio. Nedidelių sutrikimų turintys mokiniai per pamokas sunkiai sukaupia dėmesį, gali nesugebėti dirbti kartu su kitais, jie sutrinka, kai laikas nestruktūruotas; kartais jie gali atrodyti ramūs, užsisklendę ir atsiskybę nuo vaikų. Kiti mokiniai linkę provokuoti bendraklasius, nedirbti pamokoje, konfliktuoti ir įžūliai elgtis, agresyviai atsikirsti į mokytojo pastabą. Didelių sutrikimų turintys vaikai beveik visiškai nepajėgia dirbti grupėmis, dažnai jų elgesys kelia grėsmę kitiems vaikams klasėje.

Dauguma šių vaikų patiria mokymosi sunkumų, lemiančių jų pyktį ir pasireiškančių „blogu elgesiu“. Svarbu įsigilinti ir suprasti tokias situacijas lemiančias priežastis: prasti kalbiniai įgūdžiai, socialinės situacijos nesupratimas (autizmo atveju), ir taikyti strategijas, padedančias jas pašalinti.

Ypač svarbią vietą užima šių vaikų pažinimas, šiltų santykių su jais užmezgimas, norint veiksmingai jiems padėti. Tai padaryti daug sunkiau mokytojams dalykininkams, kurie su kiekvienu vaiku praleidžia mažiau laiko nei pradinių klasių mokytojai, taigi čia svarbi mokytojo padėjėjo, kuris kuria ir palaiko su mokiniu draugiškus santykius, pagalba.

Bendros elgesio valdymo gairės

Gebėjimas valdyti mokinių elgesį – didelis mokytojo meistriškumas ir itin reikalinga mokytojo profesinės kompetencijos dalis šiandieninėje ugdymo realybėje. Mokytojas turi gebėti pritaikyti balso toną ir kūno kalbą susidariusiai situacijai, visiems skirti dėmesio, rodyti gerų manierų pavyzdį, pasirinkti ir taikyti tinkamus apdovanojimų ir bausmių metodus.

Patys svarbiausi taikomų strategijų principai:

- smerkite elgesį, o ne vaiką, nes priklijuodami „blogiukų“ etiketes išpranašaujame, kad vaikai ir toliau gyvens ir elgsis pagal etiketę. Reikia kelti lūkesčių kartelę, kad siektų būti geresni;
- pastebėkite gerą elgesį ir girkite, nes tai įtvirtins vaiko gerą, tinkamą poelgį ir bus daug veiksmingesnė auklėjimo priemonė nei barimas.

Elgesio valdymo abėcėlė – PEP

Remiantis **PEP** modeliu stengiamasi pamatyti ir suprasti netinkamo elgesio priežastis ir jas sukeliančias prielaidas, veiksmingai valdant klasę įveikti nepageidaujamą elgesį.

P – prielaidos: situacija, sąlygos, lemiančios tam tikrą elgesį;

E – elgesys: vaiko veiksmai tam tikroje situacijoje;

P – padariniai: kokių veiksmų imasi mokytojas.

Prielaidos – tam tikrą elgesį lemiančių situacijų ir aplinkos aspektai.

Mokyklos bendruomenė: ar ji skatina teigiamą ir turiningą atmosferą, kai mokiniai ir mokytojai jaučiasi esą vertingi ir dirba kartu saugioje ir palaikančioje aplinkoje.

Mokytojų elgesys: ar jūs pasirengę, organizuoti ir palankūs mokiniams; ar turite humoro jausmą, ar rodote pasitenkinimą pamokomis.

Programa: ar planuojate nuosekliai, pamažu sunkindami medžiagą, ar diferencijuojate užduotis atsižvelgdami į mokinių gebėjimus.

Pamoka:

- ar sudarote aiškų ir tikslingą pamokos planą;
- ar keliate aiškius ir pasiekiamus pamokos tikslus ir ar nurodote juos mokiniams;
- ar suformuluojate aiškius ir konkrečius elgesio reikalavimus ir ar nurodote juos mokiniams.

Mokinių biografijos faktai – tai gali būti ypatingos aplinkybės, darančios įtaką mokinio elgesiui.

Vidiniai veiksniai – specifiniai medicininiai, psichologiniai ir neurologiniai aspektai, į kuriuos reikia atkreipti dėmesį.

TTTA (teisės, taisyklės, tvarka, atsakomybė)

Mokytojas ir auklėtojas turi paaiškinti mokiniams jų teises, elgesio taisykles, dienotvarkę ir atsakomybę, nuolat apie tai kalbėti jų amžių atitinkančia kalba, kol įsitikina, ar visi mokiniai juos teisingai ir vienodai supranta. Visa tai turi padėti jiems:

- suprasti kitų **teisę** mokytis;
- suprasti, kodėl reikia **taisyklių**;
- pripažinti klasės vidaus **tvarką** ir jai paklusti;
- prisiimti **atsakomybę** už savo elgesį.

Elgesys

Mokinių elgesys, kaip reakcija į tam tikras aplinkybes, gali būti provokuojantis ir nepriimtinas: slampinėja po klasę, mēto daiktus ant grindų, trukdo kitiems dirbti, atsisako atlikti užduotis. Kai klasėje yra ne vienas vaikas, nuolat reikalaujantis mokytojo dėmesio, itin svarbu pastebėti tyliai sėdinčius, bendrame klasės darbe nedalyvaujančius mokinius.

Vaikų elgesio tikslai būna įvairūs: vieni stengiasi išvengti užduočių, sutrukdyti mokytojui, patraukti dėmesį, parodyti jėgą, siekti valdžios, kiti – tiesiog išvengti užduoties pasitraukiant.

Padariniai

Netinkamo elgesio padariniai, patiriami mokytojo ir mokinių, gali būti įvairūs – nuo labai didelių iki ekstremalių situacijų.

Strategijas taikykite tam tikra tvarka:

- užmegzkite akių kontaktą, prieikite prie mokinio arčiau, naudokite kūno kalbą, ištarkite mokinio vardą;
- užduokite klausimą (ar kilo kokia nors problema?), palaikykite, pasiūlykite pasirinkti, priminkite, nukreipkite (man reikėtų, kad tu...);
- perspėkite, paaiškinkite padarinius (jei tu ir toliau taip elgsiesi, atsitiks tas ir tas: tu gali pasirinkti...);
- taikykite bausmes: lentoje užrašykite mokinio vardą, mokyklos ir namų ryšio sąsiuvinyje ar pasiekimų knygelėje įrašykite pastabą: vaiką trumpai atskirkite nuo kitų, kad pabūtų vienumoje („pertraukėlė“); palikite klasėje per pertrauką baigti darbo; palikite po pamokų, praneškite mokyklos vadovams / tėvams.

Mokytojams būtų naudinga prisiminti ir taikyti šias **elgesio valdymo strategijas**:

- pastebėkite, kad mokiniai elgiasi gerai, ir atitinkamai pagirkite – paskatinkite tokį jų elgesį;
- kuo anksčiau nustatykite mokymosi sunkumus ir suteikite paramą (specialistų pagalbą);
- užduotis pritaikykite atsižvelgdami į mokinių gebėjimus;
- atidžiai skirstykite mokinius į grupes – įsitikinkite, kad vaikas, turintis elgesio ir (ar) emocijų sutrikimų, galės matyti tinkamo elgesio pavyzdžius;
- per pamoką nuolat darykite pertraukėles – keiskite spartą / veiklą, atlikite kūno, proto mankštos pratimų;
- didinkite mokinių savigarbą;
- aiškinkite mokiniams elgesio padarinius;
- primindami klasės elgesio taisykles paaiškinkite, koks elgesys nepriimtinas;
- kur tinka, pajuokaukite, kad užgesintumėte pyktį ir išvengtumėte konfrontacijos (bet niekad nemenkinkite mokinių);
- mokykite pykčio valdymo būdų;
- kur galima, skatinkite tėvus padėti savo vaikams;
- taikykite tinkamus ir nuoseklius kontrolės, ribojimų ir bausmių metodus;
- tinkamai apdovanokite.

Mokinių, turinčių autizmo spektro sutrikimų, ugdymas

Autizmas – sudėtingas vystymosi raidos sutrikimas, būvis, o ne liga. Taikoma autizmo spektro sąvoka, kadangi šis sutrikimas gali pasireikšti įvairiomis formomis. Viena šio sutrikimo spektro gale gali būti neryškius autizmo požymius turintis normalaus intelekto vaikas, kitame – vaikas, turintis didelį autizmą ir labai didelių mokymosi sunkumų. Vaikams autistams būdingi visą gyvenimą trunkantys kokybiniai socialinio bendravimo, elgesio ir komunikacijos sutrikimai (žr. 9 lentelę).

9 lentelė

Būdingiausi autistiškų mokinių elgesio bruožai

Sritys	Požymiai
Motorika	Pasižymi keistais stereotipiniais judesiais (plasnojimas, lingavimas, ėjimas ratu), kuriuos nuolat kartoja arba gali sėdėti ištisas valandas vienoje vietoje ir žaislu daryti tą patį veiksmą. Atlieka save stimuliuojančius kūno, ypač rankų, judesius. Jiems būdingi rankų judesiai prieš šviesą, rankų trynimasis, mostai, ausų ir plaukų tampymas, žaidimai su seilėmis, dantų griežimas, vaikščiojimas ant pirštų.
Komunikacija	Gebantys kalbėti autistiški vaikai dažnai turi echolalią ir negali dalyvauti socialiniuose pokalbiuose. Jie dažnai kalba apie tą patį ir nesupranta, kad tai klausytis kitam žmogui jau atsibodo. Kartais pasako keletą žodžių, kurių vėliau niekada nebevartoja. Autistai, kurie supranta kalbą, ją supranta kitaip – tiesmukai; nesupranta abstrakčių žodžių, gestų, mimikų, kuriuos mes dažnai naudojame kasdienėje kalboje. Jie nežino, kada pradėti ar baigti pokalbį, ypač kai kitam nuobodu; jiems sunkoka vartoti jungtukus, įvardžius; nežino, koku atstumu stovėti šalia pašnekovo, kaip moduliuoti balsą.
Bendravimas	Trūksta bendravimo įgūdžių, užsidarę, nenori bendrauti, nesišypso, nenori būti liečiami, neina prie artimųjų, nepalaiko akių kontakto, negeba užjausti kitų, nesupranta veido išraiškos, kūno kalbos ir kt.

Šiuo metu mokinius autistus būtinųjų žmogaus gyvenime įgūdžių stengiamasi mokyti ne tik klasėje, bet ir natūralioje aplinkoje, kiek tai įmanoma, nes pagrindinis tikslas – paruošti juos savarankiškam gyvenimui. Norėdamas efektyviau mokyti autistus mokytojas privalo struktūruoti užsiėmimus. **Struktūruotas mokymas** – mokytojų pastangos sukurti tokias mokymo strategijas, kurios leistų vaikui saugiai jaustis. Kiekvienoje klasėje ir kiekvienam vaikui reikalingas skirtingas struktūros lygis, kuris vaikui savarankiškėjant mažėja. Struktūruotas mokymas padeda nustatyti ir palaikyti mokymosi tvarką, tuo pagerindamas patį mokymąsi. Norėdami pasiekti kuo efektyvesnių mokymo rezultatų mokytojai turi stengtis, kad moki-

niai suprastų, kur, kada ir ko iš jų norima, o tai pasiekti padeda trys pagrindiniai struktūravimo komponentai:

- 1) *fizinės aplinkos paruošimas;*
- 2) *tvarkaraščių naudojimas;*
- 3) *mokymo metodai.*

Fizinės aplinkos paruošimas gali padidinti ar sumažinti mokinio gebėjimą dirbti savarankiškai bei laikytis taisyklių. Dauguma vaikų autistų turi organizacinių sunkumų (nežino, kur ta vieta, kur reikia nueiti ir kaip ją pasiekti); dažnai dėl vidinės kalbos problemų nesupranta nurodymų ir taisyklių. Visa tai suponuoja aplinkos struktūravimo būtinybę, kad vaikai galėtų greičiau susigaudyti ir stiprinti savarankiškumo įgūdžius. Struktūruojant aplinką būtina išskirti keturias vietas:

- 1) vieta, kur yra vaiko darbotvarkė;
- 2) darbo vieta, kur sėdi mokinys vienas;
- 3) valgymui skirta vieta;
- 4) vieta laisvalaikiui.

Vaiko veiklos vietos, kaip, pvz., vieta prie stalo, gali būti pažymėtos tam tikra spalva, tokią pat spalva reikia pažymėti vaiko drabužių spintelę, žaislus, kitus asmeninius higienos reikmenis. Struktūruota aplinka suteikia vaikui vizualias gaires, nes autistiškų vaikų dėmesį labai blaško aplinkiniai daiktai. Specialios vietos, skirtos mokytis ir užduotims atlikti, aiškiai pažymėtos ribos, lengvai pasiekiamos medžiagos ir priemonės palengvina mokinių orientaciją, kur jie turėtų būti tam tikru metu ir iš kur paimti medžiagas darbui. Toks aplinkos pritaikymas suteikia vaikui saugumo ir pasitikėjimo.

Tvarkaraščių naudojimas. Jie padeda vaikams organizuoti savo dienos ar savaitės įvykius, tuo mažindami jų nerimą. Pastovūs ir aiškūs tvarkaraščiai palengvina darbą klasėje ir sutaupo daugiau laiko tikram mokymui vietoje nuolatinio perorganizavimo ir planavimo pamokų metu. Nepastovi ir kintanti dienotvarkė, neplanuojamas dienos ritmas sukelia beprasmišką blaškymąsi. Tvarkaraščiai taupo laiką, formuoja savarankiškumo įgūdžius, kurie bus itin naudingi jų gyvenime.

Mokymo metodai. Bihevioristinė terapija efektyvi gerinant autistiškų žmonių elgesį. Šiandien yra kelios skirtingos bihevioristinių metodų sistemos: operantų, kognityvinė ir socialinio mokymo.

Operantų metodo pagrindas – tiesioginis mokymo teorijos principų taikymas. Šio metodo tikslas – skatinti ir programuoti teigiamą elgesį, tuo pačiu slopinant nepageidaujamą elgesį. Pagrindiniai skatinimo ir bausmės principai yra griežtai apibrėžti. Šis metodas efektyvus ugdant autistiškų vaikų komunikacijos ir socialinius įgūdžius, duodančius gerų rezultatų mažinant vaikų agresiją ir autoagresiją. Dirbant pagal kognityvinį metodą didelis dėmesys skiriamas išoriškai nepastebimam elgesiui: sergančiųjų mintims ir idėjoms. Šis metodas padeda sužinoti, kiek autistas gali suprasti aplinką ir jos reikalavimus, ir palengvinti jam tai padaryti. Socialinio mokymo metodas apima elgesį socialiniame kontekste, jo pritaikymą asmenybės poreikiams. Tinkamai parinktų įgūdžių mokymas bei praktikavimas natūralioje aplinkoje sudaro geresnes vaikų socializacijos galimybes. Be mokymo natūralioje aplinkoje, dar labai

svarbu, kad tokie vaikai bent dalį dienos praleistų kartu su bendraamžiais be sutrikimų. Tai sudaro galimybes mokytis iš jų tinkamo elgesio pavyzdžių ir juos perimti.

Taikant įvairius metodus svarbiausia atsižvelgti į tai, ar pasirinkti metodai veiksmingi (moksliškai pagrįsti) ir neatneš žalos vaikui. Didžiausia visų taikomų metodų nauda ir svarba – padėti vaikui tapti kiek įmanoma savarankiškesniam, mažinti nerimą, įtampą, elgesio sutrikimus, suteikti kasdieniam gyvenimui džiaugsmo ir prasmės.

Kaip galime padėti (pagal V. East, L. Evans, 2008):

- suskirstykite klasės erdvę – skirtingoms užduotims numatykite atskiras vietas ir skirtingai pažymėkite;
- paskirkite vietą individualiam darbui – pripažinkite vaiko poreikį turėti asmeninės erdvės;
- turėkite vaizdinį tvarkaraštį ir užduočių sąrašus;
- numatykite tinkamą apšvietimą, triukšmo lygį ir pan.;
- vienu metu lavinkite tik vieną įgūdį;
- pasitikėkite savimi ir turėkite kantrybės – būkite ramūs ir lankstūs;
- visuomet kreipkitės į šiuos vaikus vardu – jie gali nesuprasti, kad sąvoka „visi“ apima ir juos;
- apdovanodami vaiką už tinkamą elgesį ir skatindami sąveiką su kitais leiskite jam užsimti mėgstama veikla – net jei ji yra tapusi įkyriu įpročiu;
- mokykite suprasti kitų žmonių elgesį, emocijas, kūno kalbą;
- nelaukite akių kontakto ir niekuomet nepasukite į save vaiko veido norėdami, kad jis į jus pasižiūrėtų;
- žodinius nurodymus pateikite trumpai ir paprastai;
- mokydami socialinių įgūdžių ir bendravimo, remkitės pasakojimais, konkrečiais pavyzdžiais;
- mokykite suprasti sąmojų, žodžių žaismą ir metaforas;
- reikškite nepasitenkinimą netinkamu vaiko elgesiu, o ne pačiu vaiku;
- aiškiai apibrėžkite pageidaujamo elgesio ribas;
- iš anksto parenkite vaiką būsimiems pokyčiams;
- sukurkite darbo poromis sistemą;
- maksimaliai panaudokite kompiuterius;
- puoselėkite didelius lūkesčius;
- nuolat kalbėkite su tėvais.

Mokinių, turinčių kompleksinių negalių, ugdymas

Mokytojai vaikus, turinčius kompleksinių negalių ir sutrikimų, paprastai vadina „sun-
kaisiais vaikais, sunkesniais nei kiti“, kurie jiems kelia daug klausimų, susijusių su vaikų ugdymu.

mu. Pagrindiniai vaikų, turinčių kompleksinių negalių ir sutrikimų, požymiai (pagal V. East, L. Evans, 2008):

- pažinimo proceso sutrikimai,
- kalbos, kalbėjimo ir bendravimo problemos,
- organizacinių gebėjimų sutrikimai,
- trumpalaikis dėmesys,
- socialinių gebėjimų stoka,
- silpni savarankiško gyvenimo įgūdžiai.

Kompleksinių negalių ar sutrikimų turinčių vaikų ugdymą sąlyginai galima suskirstyti į tris lygmenis (žr. 10 lentelę).

10 lentelė

Mokinių, turinčių kompleksinių ir kitų negalių, ugdymo lygmenys

(pagal V. Gevorgianienę, (2003))

1	Akademiniis	Dominuoja teorinių žinių, informacijos priėmimo, kaupimo ir apdorojimo priemonių sistema.
2	Akademiniis funkcinis	Akademines žinias, teorinę informaciją turi labiau taikomąją paskirtį (pvz., mokyti skaityti ne tam, kad skaitytų knygas, o kad suprastų parduotuvės iškabą ar pan.).
3	Funkcinis	Akademines žinias neturi prasmės ir dėmesys sutelkiamas į savitvarkos, buitinių gyvenimo įgūdžių ugdymą.

Vaiko gebėjimai, sutrikimo sąlygojami specialieji ugdymo(si) poreikiai lemia, kokius vaiko ugdymo tikslus mokytojas išsikels, kokią programą taikys, kokį ugdymo lygmenį parinks. Atsižvelgdamas į minėtus veiksnius mokytojas gali vaikui pritaikyti ir akademinio, ir funkcinio kryptingumo programą.

Kaip galime padėti (pagal V. East, L. Evans, 2008):

- kelkite nesudėtingus, pasiekiamus tikslus;
- išnaudokite laisvas mokyklos patalpas, kur vaikai galėtų atsiriboti nuo išorės dirgiklių ir būtų galima tikslingai nukreipti jų dėmesį;
- į pagalbą pasitelkite kitus klasės mokinius (prieš tai jiems paaiškinę, kokių sunkumų patiria kompleksinių sutrikimų turintys vaikai);
- stenkitės, kad vaiko įgyjama patirtis būtų praktiška ir jam naudinga;
- būkite lankstūs;
- pasikalbėkite su gydančiu gydytoju ir stenkitės suderinti gydymo ir mokymo tikslus;
- į veiklos planą įtraukite komunikacinių gebėjimų ugdymą;
- taikykite kartojimo metodą;
- naudokite technines priemones;

- stenkitės, kad užduotys, nuorodos būtų aiškos, pateikiamos ir žodžiu, ir vaizdu;
- jei įmanoma, klasę sutvarkykite taip, kad skirtinga veikla turėtų skirtingą vietą;
- būkite kantrūs.

Neretai viena iš kompleksinių negalių dalių yra *intelektu sutrikimas*, kuris, I. Elijošienės (2003) manymu, pasireiškia negrįžtamu vaiko pažintinės veiklos (ypač mąstymo proceso) pažeidimu, fizinėmis negaliomis, valios, emocijų neišsivystymu ir kelia specifinių jų mokymo, rengimo gyvenimui, socialinės adaptacijos ir integracijos problemų.

Ugdant vaikus, turinčius nežymų protinį atsilikimą, visiškos integracijos forma, specialių ugdymo metodų, formų, priemonių, leidžiančių visapusiškai ugdyti vaiko asmenybę ir parengti jį savarankiškam gyvenimui, taikymas tampa pagrindiniu uždaviniu (žr. 11 lentelę).

11 lentelė

Svarbiausios mokinių ugdymo proceso ypatybės

(pagal I. Elijošienę, 2003)

Ypatybės	Turi Ugdymo galimybes
Korekcinis kryptingumas	Korekcija – pedagoginių (ir medicininių) priemonių sistema, apimanti mokomojo, auklėjamojo darbo turinį, metodus, formas, specialų dienos režimą, pedagogų, visų darbuotojų santykius su mokiniais ir leidžianti pašalinti arba sumažinti neigiamą vaiko vystymosi sutrikimų poveikį tolesnei jo raidai.
Teorijos ir praktikos ryšio santykis	Sutrikusio intelekto vaiko mąstymo, dėmesio, atminties ypatumai verčia taip organizuoti jo ugdymą, kad jis būtų praktinio pobūdžio. Praktika vaikams yra žinių įsisavinimo šaltinis, sudarantis sąlygas sąmoningam išmokimui, ir žinių įsisavinimo metodas, nes verbalinis medžiagos įsisavinimas dažnai yra visiškai neefektyvus. Teorinis mokymas sumažinamas iki būtiniausio ir prieinamiausio minimumo.
Ypatingas vaizdumo vaidmuo	Kadangi vaikų vaizdiniai labai skurdūs ir klaidingi, reikalingas didelis vaizdumas demonstruojant natūralius daiktus, nes tai skatina vaiką suvokti konkretų daiktą ir jo savybes, ugdo loginį mąstymą.

Protiškai atsilikusių vaikų suvokimo, mąstymo, atminties ypatumai šį procesą daro labai sudėtingą, reikalauja daug ir mokytojo, ir vaiko dėmesio bei pastangų. Šiuo atveju į pagalbą turėtų ateiti specialusis pedagogas, organizuodamas pirminį medžiagos suvokimą, supratimą, įsisavinimą ir įtvirtinimą. Toliau šis darbas turi būti tęsiamas klasėje. Ypač svarbu tai atlikti I–II klasėje, kol vaikų protiniai gebėjimai ir savarankiško darbo įgūdžiai dar menki.

Mokytojai turi kelti mokinio ugdymo tikslą ir pritaikyti jam programą, atsižvelgdami į vaiko gebėjimus ir kompleksinio sutrikimo sąlygojamus specialiuosius ugdymo(si) poreikius. Pasak V. Gevorgianienės (2003), šių vaikų ugdymas suponuoja:

- atidų ir kruopštų vaiko gebėjimų įvertinimą;

- ugdymo tikslų, metodų, būdų, priemonių ir tempo individualizavimą;
- ugdymo programos grindimą vaiko stiprybėmis;
- suderintą ir nuoseklų daugelio specialistų darbą komandoje;
- nuolatinį ir periodišką gebėjimų vertinimą, ugdymo programos peržiūrą ir koregavimą.

Mokytojams, studijų metu negavusiems pakankamai žinių apie specialiųjų ugdymo poreikių turinčių vaikų ugdymą ir išgyvenantiems dėl to, ar gerai jie ugdo vaikus, o ypač turinčius didelių specialiųjų ugdymo poreikių, gali praversti V. Gevorgianienės (2003) mintys.

„Vaikas niekada nėra vien tik sutrikimų ar vien tik talentų derinys. Jis visada turi kažką, ką iki galo neįmanoma suvokti ir ką dažnai sunku paaiškinti žinomomis mokslo tiesomis. Todėl net išsiaiškinus kompleksą sudarančių sutrikimų pobūdį, jų lemiamus ugdymosi sunkumus, vaikas turi neįgimtų paslapčių, kartais pasireiškiančių neįtikėtinais, prieštaraujančiais realioms prielaidoms gebėjimais. Pedagogas, teigiantis, kad ugdytinį labai gerai pažįsta, iš tiesų, matyt, bus praleidęs patį svarbiausią dalyką – vaiko savastį, jo esmę, kuri, pasak kai kurių mokslininkų, nesileidžia iki galo nusakoma ir apibrėžiama. Todėl nereikia bijoti nežinojimo net ugdytojo ir ugdytinio sąveikos situacijoje. Kaip teigia vaikų psichologai, žmogus sukurtas taip, kad patirtų džiaugsmą, kai daro tai, kas skatina jį tobulėti. Taigi nežinant, ką ir kaip daryti, geriausiai pasitikėti „vaiko vadovavimu“ mums ir ieškoti veiklos, kuri jam teiktų džiaugsmą. Džiaugsmas yra ženklas, kad einame teisingu keliu, ir puiki tolesnio ugdymo prielaida.“

1 priedas

Mokytojo, specialiojo pedagogo ir mokytojo padėjėjo bendro darbo pamokoje aptarimo gairės

Klausimai
Koks bus pamokos turinys, struktūra?
Kur dirbs specialusis pedagogas: klasėje ar kabinete?
Mokinys dirbs klasėje visą pamoką ar tik dalį?
Ar mokinio žinios bus įtvirtinamos?
Ar mokinys bus ruošiamas naujos medžiagos suvokimui klasėje, kad nepatirtų nesėkmės?
Kokią pagalbą teiks mokytojo padėjėjas?
Kokių vadovėlių, papildomų priemonių reikės ir kas jas parengs?
Kokie metodai ir būdai bus taikomi?
Kaip bus įtraukiami vaiko tėvai į pagalbos procesą?
Kaip bus vertinamos žinios?
Kokios skatinimo formos bus naudojamos?

2 priedas

Pokalbio su tėvais išankstinis planas

Mokykla	
Adresas	
Tel.	
Mokinio vardas, pavardė	Laikas
Mokytojas	
Mokymasis šiais metais	1. Kokių svarbių rezultatų, Jūsų manymu, vaikas pasiekė nuo to laiko, kai kalbėjomės paskutinį kartą?
	2. Jei Jūsų lūkesčiai neatitinka rezultatų, kaip manote, kokios galėtų būti priežastys?
	3. Kaip vertinate vaiko domėjimąsi darbu mokykloje?
	4. Kaip vertinate vaiko darbą pagal pasiektus rezultatus?
	5. Ko, kaip tėvui / motinai, Jums trūksta, kad galėtumėte susidaryti geresnį vaizdą apie Jūsų vaiko mokymąsi?

Santykis su draugais, suaugusiais žmonėmis ir mokykla	1. Kaip vertinate savo vaiko santykį su draugais ir suaugusiais?
	2. Ar pasikeitė vaiko požiūris į mokyklą nuo paskutiniojo mūsų pokalbio?
	3. Gal turite pasiūlymų, kaip gerinti esamą padėtį?
	4. Gal turite pasiūlymų, į ką reikėtų atkreipti dėmesį kitais metais?
	5. Kaip, Jūsų manymu, mes bendradarbiausime?
	6. Gal turite pasiūlymų, kaip pagerinti mokyklą kaip visumą?
Pasirinktinai	1. Kokius kitus dalykus apie mokyklą ar vaiką norėtumėte aptarti?

3 priedas

Praktinės kinestetinės veiklos užduotys

Vaikams duodamos kortelės, kad tinkamai jas sujungtų, surūšiuotų, sugrupuotų. Taip pat būtinai duodama ir neteisingų kortelių – „apgavikių“. Tai lavina mąstymą ir sudaro galimybę vaikams dirbti poromis ar grupėmis bendradarbiaujant.

1. Sujungti korteles. Mokiniai turi rasti teisingą kortelę ir padėti šalia.

1.1. *Mąstymui ugdyti:*

Tešla

Miltų, kiaušinio ir pieno mišinys blynams

Miltų, kiaušinio ir pieno mišinys blynams

1.2. *Regimojo suvokimo sutrikimo korekcijai:*

Kam?
Juliuk_____

ui

iu

1.3. *Esamojo laiko galūnių rašybai įtvirtinti:*

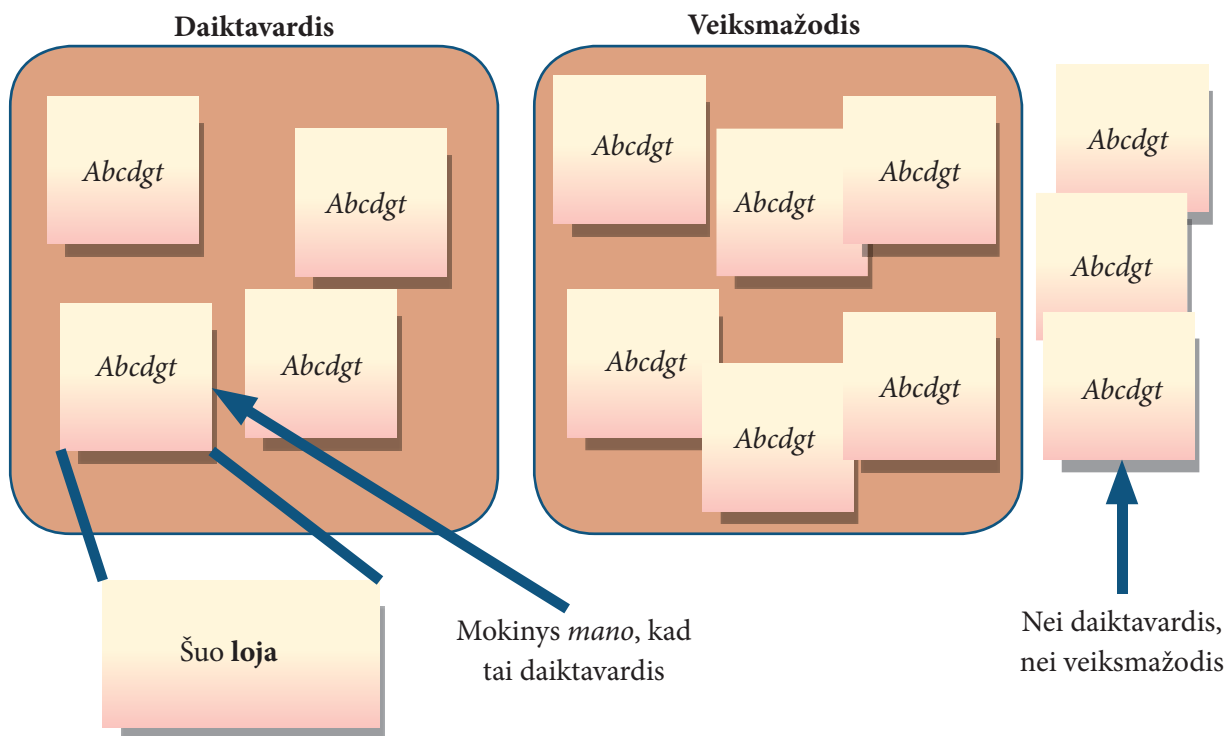
Ką veikia?
Verk_____

ia

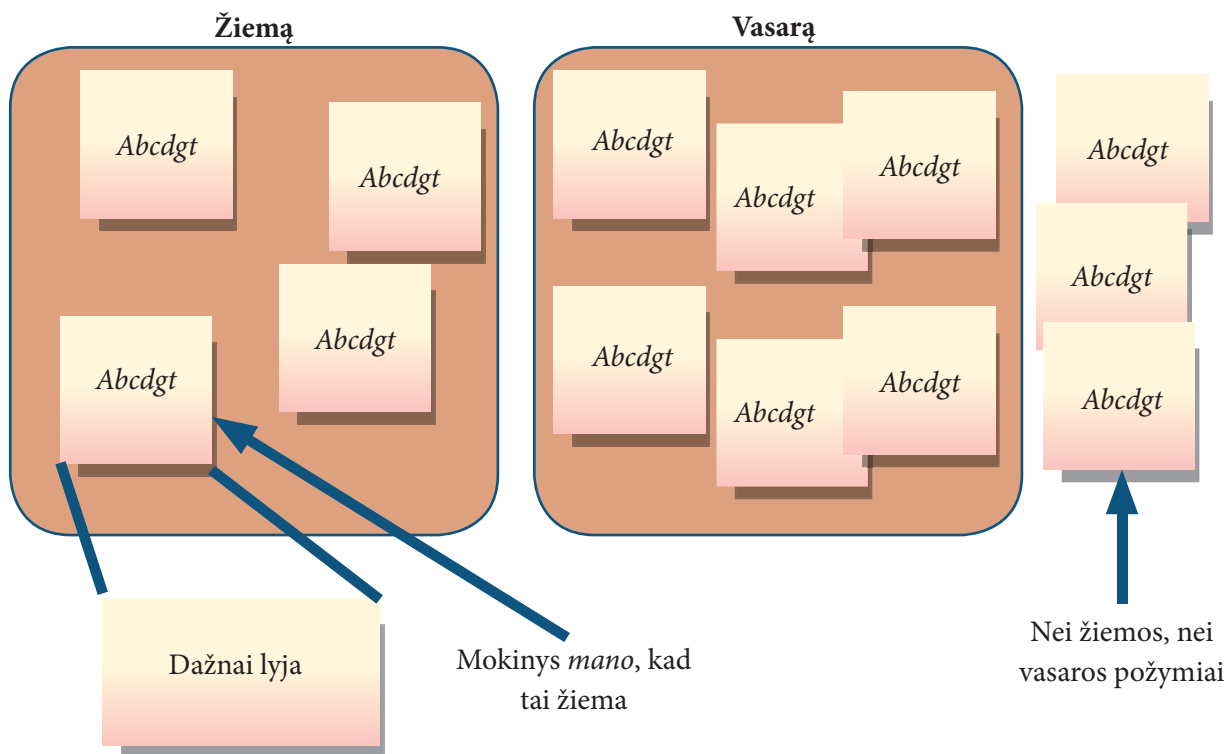
e

2. Sugrupuoti korteles. Mokiniai turi korteles sugrupuoti.

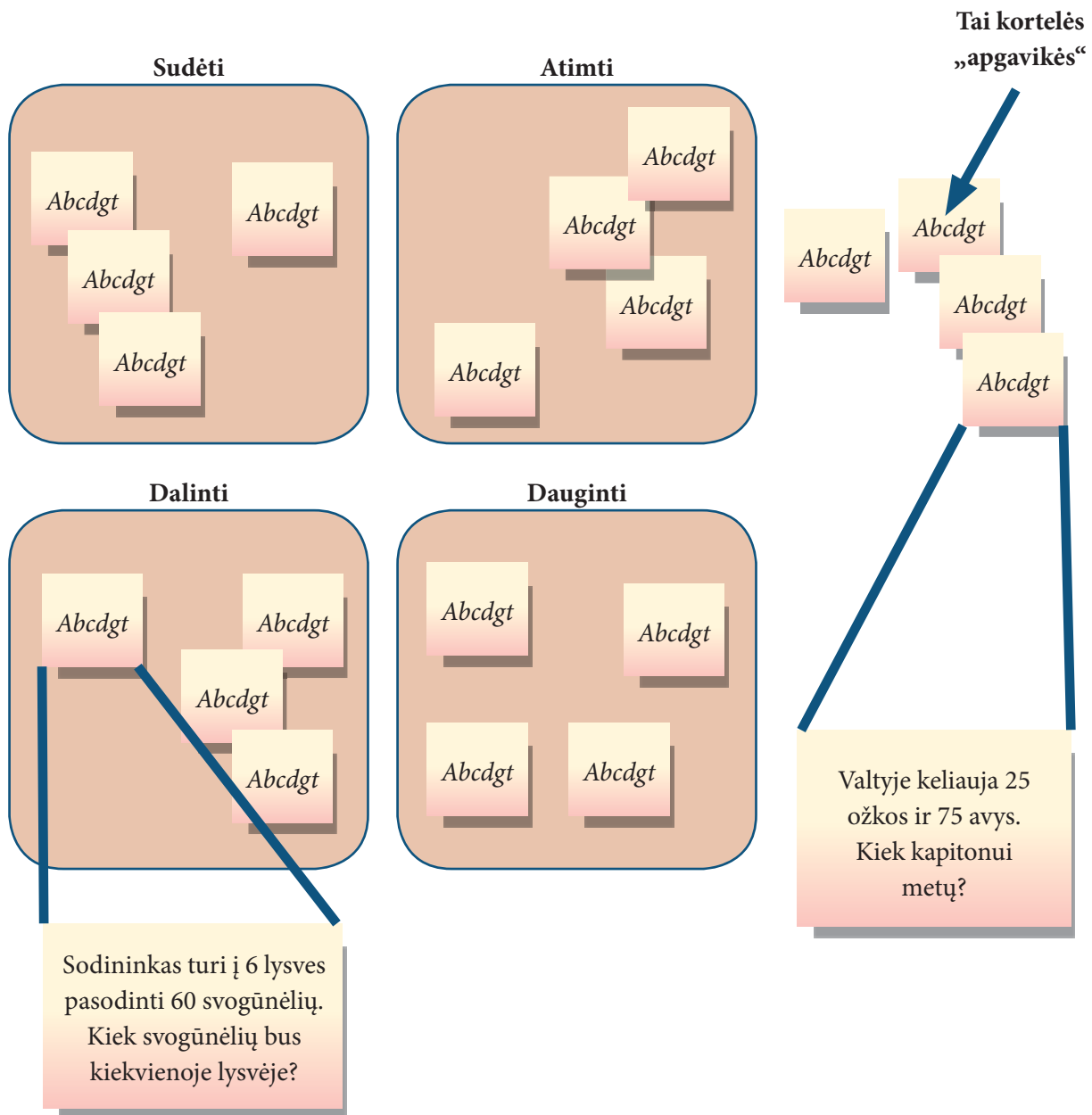
2.1. Mokiniai turi sudėlioti korteles pagal kalbos dalių požymius (pagal paryškintą žodį) ir jas sugrupuoti sudėdami į laukelius. Įtvirtinami klausymo pritaikymo žodžiui įgūdžiai.

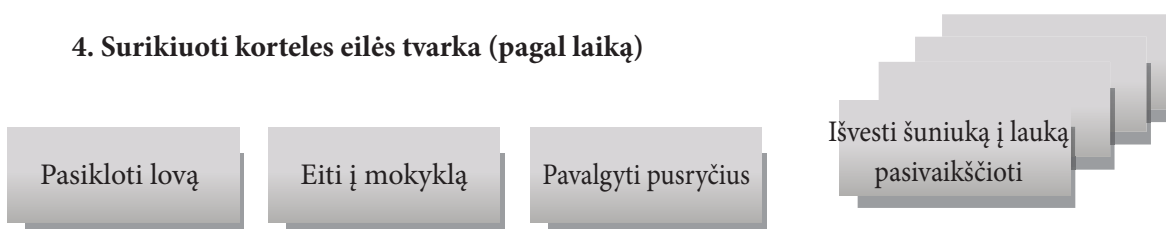
2.2. Mokiniai turi parinkti tinkamas korteles pagal metų laikų požymius ir jas sugrupuoti laukeliuose.

3. Surūšiuoti korteles. Vaikai, perskaitę uždavinį, turi sprendimui pritaikyti veiksmą ir padėti kortelę į reikiamą laukelį.

4. Surikiuoti korteles eilės tvarka (pagal laiką)

4 priedas

Raidžių įsiminimo ir diferencijavimo pagal judesius pavyzdžiai

5 priedas

Rekomendacijos mokyklų vadovams ir vaiko gerovės komisijų pirmininkams

Siekiant efektyvesnio mokinių specialiųjų ugdymosi poreikių identifikavimo ir tenkinimo mokyklų vaiko gerovės komisijose rekomenduojama:

- sistemingai tirti ir vertinti mokinių nesėkmingo mokymosi priežastis, remtis mokytojų, tėvų ir mokinių nuomonių analize;
- stengtis suburti pilną (*in corpore*) specialistų komandą, etatų skyrimo ir finansavimo klausimus siejant su racionalesniu specialiųjų ugdymosi poreikių „krepšelio“ paskirstymu ir jo panaudojimu vaiko specialiųjų ugdymosi poreikių identifikavimo ir tenkinimo reikmėms;
- plėtoti edukacinį tėvų švietimą, skatinant mokyklos specialistus aktyviai įsitraukti į šią veiklą, kad tėvai būtų išsamiau supažindinti su mokymosi sutrikimų ir sunkumų priežastimis, mokymosi pagal individualius gebėjimus galimybėmis, tolesnėmis mokymosi perspektyvomis;
- siekti efektyvesnio tėvų ir paties mokinio dalyvavimo sprendžiant jo mokymosi problemas, pritaikant ugdymo programą, įsitraukiant į pagalbos procesą;
- skatinti mokytojų bendradarbiavimą su PPT specialistais dėl jų klasės mokinio specialiųjų ugdymosi poreikių įvertinimo rezultatų ir ugdymo rekomendacijų aptarimo;
- inicijuoti įvairesnes specialistų ir tėvų bendradarbiavimo formas, įgalinančias partnerystę grįstą ryšių atsiradimą;
- siekti, kad visi mokytojai tobulintų kvalifikaciją specialiojo ugdymo srityje;
- gerą darbą su specialiųjų ugdymosi poreikių turinčiais vaikais traktuoti kaip sėkmingą ir stengtis plėsti skatinimo ir paramos formų spektrą;
- išsamiau susipažinti su mokinio specialiųjų ugdymosi poreikių vertinimo ir specialiojo ugdymo skyrimo tvarka, specialistų pareigybių aprašymais, padėsiančiais plėsti žinias specialistų privalomos veiklos klausimais;
- kiekvienais mokslo metais atlikti specialistų pagalbos teikimo lygio bei veiksmingumo savianalizę, siekiant išsiaiškinti mokinių, jų tėvų bei mokytojų pasitenkinimą teikiama pagalba ir numatyti priemones, kaip gerinti pagalbos kokybę;
- į mokymo sutartis įtraukti teiginius, susijusius su specialiųjų ugdymosi poreikių vertinimu ir tenkinimu, su šiomis nuostatomis supažindinti vaiko, kuris pradeda lankyti mokyklą, tėvus. Tėvai turi žinoti, jog kai kurie esminiai sprendimai – vaiko gebėjimų vertinimas, programos pritaikymas (jei to prireiks) – turi būti patvirtinti jų parašu, jei jie sutinka. Tėvams atsisakius specialiojo ugdymosi ir (ar) švietimo pagalbos teikimo jų vaikui, specialiojo ugdymosi ir (ar) švietimo pagalbos teikimas nutraukiamas pateikus mokyklos vadovui prašymą raštu.

Literatūra

1. ALIŠAUSKAS, A. *Vaikų raidos ypatingumų ir specialiųjų ugdymo(si) poreikių įvertinimas*: mokomoji knyga. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2002.
2. ALIŠAUSKIENĖ, S.; ALIŠAUSKAS, A.; ŠAPELYTĖ, O.; MELIENĖ, R.; MILTENIENĖ, L.; GERULAITIS, D. *Psichologinės, specialiosios pedagoginės ir specialiosios pagalbos bendrojo lavinimo mokyklų mokiniams lygis: tyrimo ataskaita*. Šiauliai, 2007.
3. ALIŠAUSKIENĖ, S. *Specialistų ir tėvų bendradarbiavimo predispozicija ir bendradarbiavimo kūrimas*. Specialusis ugdymas, 2003, 1(8).
4. ALIŠAUSKIENĖ, S.; MILTENIENĖ L. *Bendradarbiavimas tenkinant specialiuosius ugdymosi poreikius: mokomoji knyga*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2004.
5. ARLAUSKIENĖ, R. *Vadovų vertybinių orientacijų ir vadybos stilių ryšys*. A. Piličiauskas (Sud.). *Švietimo vadyba reformos erdvėje: magistrų moksliniai tyrimai*. Vilnius: VPU leidykla, 2004.
6. ARMSTRONG, D. *Power and partnership in education: Parents, children and special education needs*. New York: Routledge, 1995.
7. BARKAUSKAITĖ, M.; VASILIAUSKAS, R.; GAIGALIENĖ, M. IR KT. *Nesėkmingo mokymosi mastai ir priežastys: tiriamojo darbo ataskaita*. Prieiga per internetą: <<http://www.smm.lt>>.
8. BAKER, J. M.; ZIGMOND, N. *The meaning and practice of inclusion for students with learning disabilities: Themes and implications from the five cases*. The Journal of Special Education, 1995; 29.
9. COOK, L.; FRIEND, M. *Interactions; Collaboration Skills for School Professionals*. White Plains. Longman Publishing, 1992.
10. Dėl logopedų, dirbančių mokyklose, bendrųjų pareiginių nuostatų. LR švietimo ir mokslo ministro 2006-03-31 įsakymas Nr. ISAK-838.
11. Dėl mokyklos specialiojo pedagogo bendrųjų pareiginių nuostatų. LR švietimo ir mokslo ministro 2005-12-29 įsakymas Nr. ISAK-2676.
12. Dėl mokyklos vaiko gerovės komisijos sudarymo ir jos darbo organizavimo tvarkos aprašo patvirtinimo. LR švietimo ir mokslo ministro 2011-04-11 įsakymas Nr. V579.
13. Dėl specialiosios pedagoginės pagalbos teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo. LR švietimo ir mokslo ministro 2011 m. liepos 8 d. įsakymas Nr. V-1228.
14. DOBRANSKIENĖ, R. *Mokyklos gyvenimo tvarkymas*. Klaipėda, 1996.
15. DUDZINSKIENĖ, R.; Kišonienė, R.; Luneckienė, A.; Žičkienė, D. *Į pagalbą mokytojui ir mokyklai*. Vilnius, 2008.
16. DUDZINSKIENĖ, R.; KIŠONIENĖ, R. *Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymo(si) poreikių, ugdymo turinio individualizavimas*. Vilnius, 2007.
17. EAST, V.; EVANS, L. *Vienu žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba, 2008.

18. EVERARD, B.; MORRIS, G. *Efektyvus mokyklos valdymas*. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 1997.
19. GALKIENĖ, A. *Pedagoginė sąveika integruoto ugdymo sąlygomis: monografija*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2003.
20. GEVORGIANIENĖ, V. *Komandinis darbas mokykloje. Vaikai, turintys kompleksinių sutrikimų*. J. Ambrukaitis (Red.), *Specialiojo ugdymo pagrindai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2003.
21. GIEDRIENĖ, R.; MONKEVIČIENĖ, O. *Kodėl nemielia mokykla?* Vilnius: Leidybos centras, 1995.
22. GRENDSTAT, N. M. *Mokytis – tai atrasti*. Vilnius: Margi raštai, 1996.
23. HALLAHAN, D. P.; KAUFFMAN, J. M. *Ypatingieji mokiniai: specialiojo ugdymo įvadas*. Vilnius: Alma littera, 2003.
24. JOHANSEN, B. A.; RATHE, A. L.; RATHE, J. *Vaiko galimybės ir mokykla*. Vilnius: Margi raštai, 1999.
25. Key Principles for Special Needs Education: Recommendations for Policy Makers, 2003. *Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra*. Prieiga per internetą: <<http://www.european-agency.org>>.
26. LEITNER, S. *Išmokime mokytis*. Vilnius, 1998.
27. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2011-03-17, Nr. XI-1281.
28. MADAULE, P. *Kai klausymas atgyja: veiksmingo mokymosi ir bendravimo vadovas*. Vilnius: UAB „Magistra“, 2010.
29. MEIJER, C. J. *Inclusion in Europe: Trends and Challenges*. J. Ambrukaitis (Vyr. red.), *Specialusis ugdymas*, 2003; 2(9).
30. NEIFACHAS, S. *Pedagoginio vadovavimo kompetencija – ugdytojo strateginės veiklos gairės*. Vilnius, 2006.
31. PETTY, G. *Šiuolaikinis mokymas*. Vilnius: Tyto alba, 2007.
32. PETTY, G. *Įrodymais pagrįstas mokymas*. Vilnius: Tyto alba, 2008.
33. RUŠKUS, J. *Negalės fenomenas*. Šiaulių universiteto leidykla, 2002.
34. RUŠKUS, J.; ALIŠAUSKAS, A.; ŠAPELYTĖ, O. *Pedagoginių psichologinių tarnybų veiklos veiksmingumas: tyrimo ataskaita*. Šiauliai, 2006.
35. SUTTON, C. *Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 1999.
36. WEEZEL, L. G.; WEEZEL, L. M.; DUIJM, I.; GARDYN, G.; KAMSMA, A.; TROMP, H. *Vadovavimas ir specialusis ugdymas: metodinė seminaro medžiaga iš Olandijos specialiųjų pedagogų patirties*. Kaunas, 2000.
37. Želvys, R. Gamintojai, vartotojai, teikėjai ir švietimo paslaugų kokybė. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 9. Vilnius: VU leidykla, 2002.

BENDRADARBIAVIMAS SU MOKINIO ŠEIMA IR JO ŠEIMOS NARIŲ ĮTRAUKIMAS Į KOMPLEKSNĖS PAGALBOS TEIKIMĄ

R i t a Š p o k i e n ė

Šiandien švietimo politikos kūrėjai, mokyklų bendruomenės, įgyvendinančios valstybinės švietimo strategijos nuostatas (švietimo prieinamumą ir socialinę teisingumą, t. y. lygių galimybių visiems sudarymą, kiekvieno besimokančiojo ugdymo kokybės užtikrinimą), pozityviai vertina vis didėjančių specialiųjų ugdymosi poreikių vaikų skaičių bendrojo ugdymo įstaigoje. „Bendradarbiavimas ugdymo procese tiek Europos, tiek ir nacionaliniuose švietimą ir specialųjį ugdymą reglamentuojančiuose dokumentuose pripažįstamas kaip vertybė ir siekiamybė, o kai kurie užsienio šalių autoriai (Walther-Thomas Ch. ir kt., 2000) bendradarbiavimą vertina kaip priemonę (esminę integracijos / inkliuzijos sąlygą), leidžiančią siekti numatytų tikslų (Miltenienė L., 2005). Užsienio šalyse atliktų tyrimų (Westwood P., 1996; Dettmer P. ir kt., 1999) rezultatai rodo, jog glaudus bendradarbiavimas teigiamai veikia ugdymo proceso dalyvių nuostatų pokyčius, skatina dalijimąsi informacija, tarpusavio pasitikėjimą ir pagarbą, leidžia išvengti nepagrįstų lūkesčių.

Viena iš tėvų ir mokytojų sąveikos prielaidų – vaiko šeimos pažinimas. Neatsitiktinai visame pasaulyje (ir Lietuvoje) specialiųjų poreikių vaiko šeima sulaukia vis daugiau dėmesio. Mokytojai ir specialistai, priimdami svarbius sprendimus dėl vaiko ugdymo, Lietuvos Respublikos įstatymų ir jų įgyvendinamųjų teisės aktų yra įpareigojami tartis su mokinių tėvais (dažnai būtina gauti jų sutikimą raštu), teikti jiems išsamią informaciją apie vaiko specialiųjų poreikių įvertinimo rezultatus, skatinti juos dalyvauti ugdymo procese, konsultuoti specialiojo ugdymo klausimais. Kiekvienoje ugdymo įstaigoje veikia vaiko gerovės komisija, kuri ir planuoja, organizuoja, koordinuoja, vertina bei prižiūri specialiosios pedagoginės ir psichologinės pagalbos teikimą specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams, atsako už jos kokybę bei efektyvumą, buria komandos narius sprendimams priimti ir **yra atsakinga už tėvų įtraukimą** vertinant bei tenkinant mokinio specialiuosius ugdymosi poreikius.

Tačiau teisiniai pagrindai ne visada garantuoja gerus praktinius rezultatus. Realybėje egzistuoja ir kitokie prieštaringi reiškiniai. Nereti ir tokie atvejai, kai tėvai tik pasirašo reikiamus dokumentus, realiai likdami nuošaly nuo bet kokių problemų sprendimo (tėvų įtraukimas į ugdymo procesą yra formalus). 2007 m. mokslininkų atliktais tyrimais nustatyta, jog patys specialistai, kurie labiausiai turėtų būti suinteresuoti komandinio darbo efektyvumu, šiaandien dar per menkai orientuojasi į inkliuzinį ugdymą, *„ugdymo procese užima eksperto poziciją, nepakankamai įtraukia vaiką ir kitus dalyvius į ugdymo procesą, orientuojasi į vienkryptę pagalbą vaikui (vaikas yra pagalbos objektas), sutrikimo vertinimą, korekciją. Kartu išreikšiamas poreikis stiprinti tokias inkliuziniam ugdymui svarbias veiklas: specialistų pagalbos šeimai, partnerystės tarp ugdymo proceso dalyvių, visos mokyklos bendruomenės įtraukimo“* (Ališauskas A. ir kt., 2009). Specialistai ir mokytojai ne visada atpažįsta bendradarbiavimo verty-

bes. Mokytojų bei specialistų požiūris į tėvus, kaip į problemą, leidžia jiems geriau jaustis bei kontroliuoti situaciją, tačiau vienkryptė informacija ir dominuojanti tokia pati pagalba neužtikrina bendradarbiavimo ir partnerystės – tėvai iš anksto susitaiko tik su pasyvaus, nepasitikinčio mokykla stebėtojo vaidmeniu.

Dar viena problema, trukdanti plėtotis partnerystei, – pats vaikas. Pasak A. Ališausko (2001), labai dažnai vaikas yra ne lygiateisis partneris, o objektas, kurio ypatumų pažinimu ir jo specialiųjų ugdymosi poreikių tenkinimu užsiima mokytojai, specialieji pedagogai ir kiti asmenys. Pats vaikas, sprendžiant jam aktualias problemas, dažniausiai lieka nuošalyje, jis nėra tinkamai išklausomas ir išgirstamas arba jo nuomonė visiškai ignoruojama.

Šeimų įtraukimo procesas yra labai sudėtingas ir ilgas. Šiuo metu mokyklose pastebima vis daugiau teigiamų poslinkių bei pokyčių šioje srityje: didėjant tėvų pagalbos mokyklai poreikiui, daugėja ir mokytojų, kurie jau noriai priima tėvus kaip **lygiaverčius partnerius** vaiko ugdymo(si) procese. „*Ir nepriklausomai nuo to, ar šeimos pageidauja bendrauti bei bendradarbiauti su specialistais bei mokytojais, ar yra nusiteikusias priešišškai ir abejingai, privalu siekti įtraukti jas į vaiko raidos ir pasiekimų vertinimo, veiklos planavimo bei pritaikytos programos vykdymo procesus. Kai tėvai jaučiasi stiprūs, jie gali kurti žymiai pozityvesnę aplinką savo vaikui*“ (Ališauskienė S., Miltenienė L., 2004).

Šiame skyriuje pateikiama patarimų, kaip mokytojai ir specialistai galėtų ir turėtų kurti bendradarbiavimo santykius, kartu tobulindami ir savo bendravimo įgūdžius, kokiais būdais įtraukti vaiką ir jo tėvus į svarbias ugdymo sritis bei jiems aktualių sprendimų priėmimo procesą. Dirbdami atsakingai ir išradingai, naudodami įvairius tradicinius ir netradicinius bendravimo bei bendradarbiavimo būdus, ugdymo proceso dalyviai turėtų tapti geresniais ugdymo komandos nariais ir patirti sėkmę, tenkindami mokinio specialiuosius ugdymosi poreikius.

Metodinės rekomendacijos skiriamos specialistams, mokytojams ir mokytojų padėjėjams, dirbantiems bendrojo ugdymo mokyklose, kitose įstaigose bei ugdantiems specialiųjų ugdymosi poreikių turinčius mokinius.

Bendradarbiavimo samprata

Kiekviena mokykla savo darbą stengiasi organizuoti taip, kad mokiniai turėtų kuo geresnes ugdymo(si) sąlygas, pritaikytą aplinką, o kilus sunkumams nedelsiant gautų kompleksinę pagalbą. Mokykloje daugėja situacijų, kurių dažnai vieni specialistai negali išspręsti. Jos sprendžiamos komandoje – konsultuojantis ir bendradarbiaujant **visiems** ugdymo proceso dalyviams: vaikui, tėvams, mokytojams, specialistams (specialiajam pedagogui, logopedui, psichologui, socialiniam pedagogui ir kt.), administracijai. Bendradarbiavimas yra daugiau nei buvimas drauge. „*Bendradarbiavimas komandoje – tai darbas kartu sutelkiant intelektualines jėgas, pagalba vienas kitam, bendras problemos sprendimas ir sprendimo priėmimas*“ (Ališauskienė S., Miltenienė L., 2004).

Pastarąjį dešimtmetį Vakarų valstybėse bei Lietuvos ugdymo įstaigose pradėtas įgyvendinti **socialinis įgalinimo modelis**, kuriuo siekiama ne išryškinti vaiko bei šeimos problemas, bet akcentuoti gražius šeimos narių santykius, bendravimą, patirtį, galias sprendžiant sunkumus, jų stipriąsias savybes. Įgalinimo terminas siejamas ne tik su **ugdytinio**, turinčio specia-

liujų ugdymo(si) poreikių, bet ir jo **tėvų** įgalinimu įsitraukti į vaikų ugdymo(si) procesą, teikti pagalbą savo vaikui; **mokytojų** įgalinimu dalytis informacija, turimais įgūdžiais.

Šeimos dalyvavimas komandoje yra ne tik pageidautinas, bet ir būtinas. Specialistai ir mokytojai turėtų padėti tėvams pasijusti kompetentingiems (įgalintiems) ugdyti savo vaiką. Tėvų atsakomybė bei pasitenkinimas savimi padidės tik tada, kai jie pasijus mokantys ir galintys (**įgalinti**) padėti savo atžalai. Todėl labai svarbu suprasti, ką ir kiek tėvai, mokytojai ir specialistai bei įvairios su jais susijusios institucijos turi bendro ir kiek jie turi išmokti vienas iš kito.

Mokytojų, specialistų ir tėvų bendradarbiavimo svarba ypač reikalinga šiandien, nes esant sunkiai ekonominei padėčiai dalis tėvų vis labiau atsiskiria nuo aplinkos, mažiau dėmesio skiria vaikų mokymuisi, jų elgesiui.

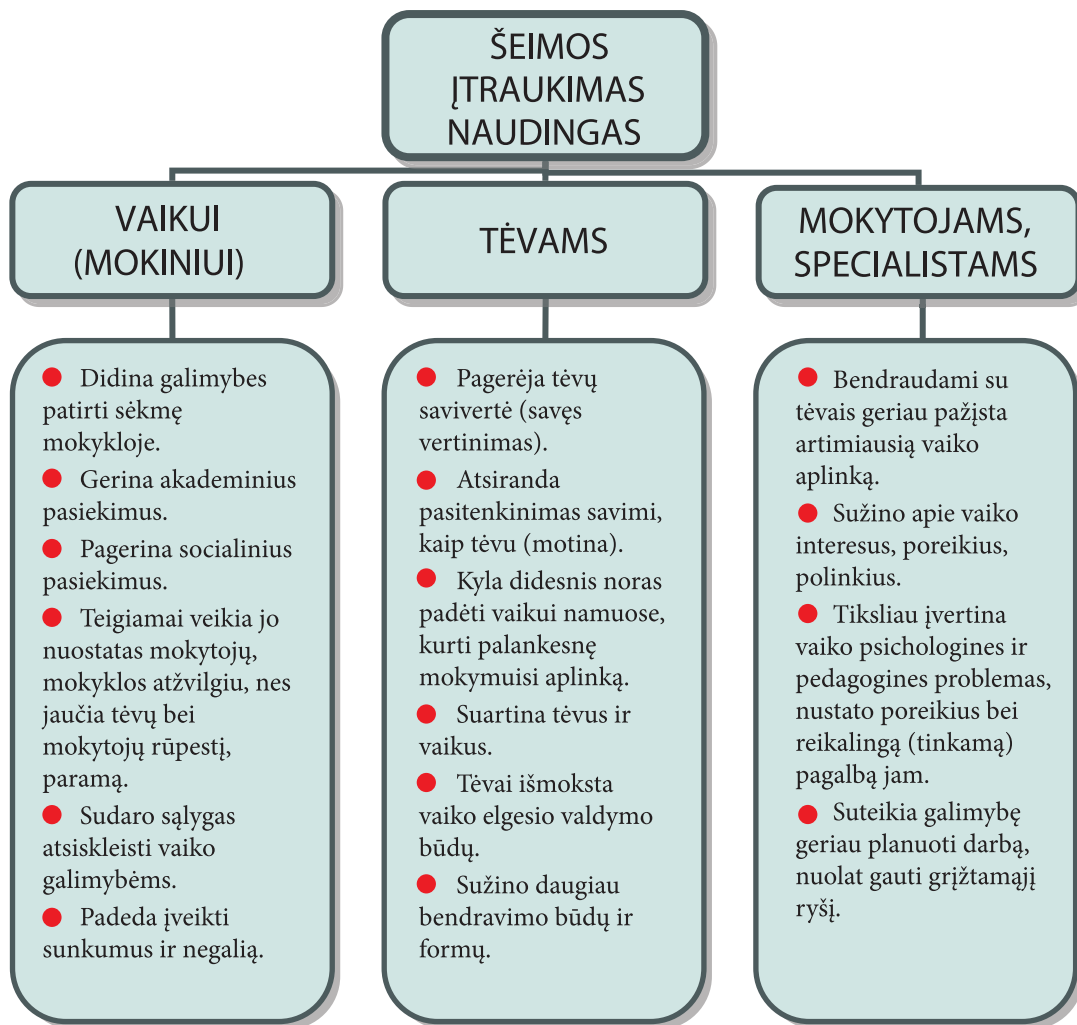
Bendradarbiavimo su mokinio šeima principai

Mokyklos ir šeimos bendradarbiavimas grindžiamas šiais principais (pagal S. Ališauskienę, 2005):

- šeimos privalo būti lygiaverčiai partneriai priimant visus sprendimus, susijusius su vaiko ugdymo programa;
- šeimos įtraukimas apima visą šeimos struktūrą;
- individualūs žmonių skirtumai turi būti vertinami ir gerbiami;
- visos šeimos turi stipriųjų pusių ir gebėjimų įveikti sunkumus, tik reikia juos identifikuoti ir stiprinti;
- šeimos yra žinių apie vaiką šaltinis.

Bendradarbiavimo įtaka ugdymo(si) proceso dalyviams

Tėvai ne visada aktyviai dalyvauja vaiko raidos tyrimo, vertinimo, pagalbos teikimo procesuose, o specialistai nepakankamai juos skatina tai daryti. Mokslininkų tyrimais nustatyta, kad kiekvienas vaikas, o ypač vaikas, turintis specialiųjų ugdymosi poreikių, vystosi ir ugdomi daug sparčiau bei kokybiškiau, jei tėvai, mokytojai ir specialistai jam padeda ne izoliuotai, o kartu, **dalydamiesi žiniomis, įgūdžiais ir patirtimi**. Siekiant efektyvaus bendradarbiavimo, kiekvienas ugdymo(si) proceso dalyvis turi žinoti ir suprasti, kokią teigiamą įtaką daro bendradarbiavimas visiems ugdymo(si) proceso dalyviams (1 pav.).

1 pav. Bendradarbiavimo įtaka ugdymo(si) proceso dalyviams

Bendradarbiavimą sunkinantys veiksniai

Specialiosios pedagoginės pagalbos veiksmingumas labai priklauso nuo bendradarbiavimo kokybės. Siekdami užtikrinti bendradarbiavimo kokybę mokytojai bei specialistai pirmiausia turi gerai žinoti veiksnius, sunkinančius šį procesą, neigiamai veikiančius partnerystę:

- **nepakankamas tėvų pasitikėjimas** vaiko mokytojais, specialistais. Tėvai į mokytojus dažnai žvelgia vaiko akimis. Vaikai, ypač turintys elgesio problemų, nusiskundimus parneša į namus. Tėvai, kalbėdamiesi su vaikais, išsiaiškina mokytojų elgesio trūkumus;
- **tėvų baimė išgirsti iš mokytojų ar specialistų ką nors negatyvaus** (vaiko mokymosi pasiekimai menki, visiškai nedaro pažangos, turi elgesio problemų ir pan.);
- **baimė**, kad mokytojas paprašys padaryti kažką, kas viršija tėvų gebėjimus (intelektinius, finansinius);
- **neadekvatūs (neatitinkantys tikrovės) reikalavimai, keliami vaikui** (pernelyg dideli, neįveikiami vaikui), arba visiškai vaiko gebėjimų nevertinimas;

- **neigiamos tėvų, mokytojų, specialistų nuostatos dėl vaiko dalyvavimo sprendžiant jo problemas** (dažniausiai jie pripažįsta vaiko galimybes dalyvauti sprendžiant jo problemas, tačiau linkę sumenkinti vaiko vaidmenį, iškelti suaugusiųjų autoritetą). Tai neigiamai veikia mokinio elgesį, sukelia jo pasipriešinimą, nepasitikėjimą mokytojais;

- **informacijos stoka.** Specialistai dažniausiai pasirenka vienkryptes (iš mokyklos – tėvams) informacijos perdavimo formas. Neišsami ir tėvams nelabai suprantama informacija apie specialiosios pagalbos teikimo procesą, galimybes gauti specialistų konsultacijas ir pagalbą neigiamai veikia tėvų nuostatas dėl specialiosios pagalbos;

- **neigiama mokytojų ir specialistų nuostata dėl tėvų vaidmens tenkinant mokinių specialiuosius ugdymosi poreikius.** Jie laiko save ekspertais, o tėvų kompetenciją ir galimybes padėti savo vaikui nuvertina;

- ugdytojų nepasitenkinimas vaidmenų, funkcijų, atsakomybės neapibrėžtumu;

- mokytojų ir specialistų bendradarbiavimo su tėvais įgūdžių stoka;

- **reti ir netikslingi tėvų ir mokytojų susitikimai.** Susitikimų metu dažniausiai aptariami mokymosi ir drausmės klausimai. Būtent šiose srityse yra nepalankiausiai vertinami specialistų poreikių mokiniai. Prarandama tėvų motyvacija domėtis mokykla, mokymu;

- **tėvų nenoras ar nesugebėjimas auklėti vaiką.** Sunkumų kyla, kai tėvų auklėjimas apsiriboja vaiko sveikatos klausimais, buitimi, arba tėvai nemoka perteikti puikių savo asmenybės bruožų auklėdami vaikus;

- **nekuriama tolerantiška klasės tėvų bendruomenė.** Klasės bendruomenė buriama norint spręsti tik bendro pobūdžio klausimus bei problemas;

- **neįvairios ar neefektyviai naudojamos bendradarbiavimo, tėvų švietimo formos.** Tėvai dažnai būna nepatenkinti tradiciniu tėvų susirinkimu, moralizuojančiu pokalbiu ir kitais neįdomiais, nenaudingais susitikimais. Mokytojai ir specialistai neturėtų bijoti eksperimentuoti ir ieškoti naujų bendradarbiavimo formų, o tradicines pajvairinti alternatyviais būdais bei metodais.

Tėvų vaidmuo vaiko ugdymo procese

Daugelyje Lietuvos švietimą reglamentuojančių įstatymų, susijusių su specialiuoju ugdymu, pabrėžiamas aktyvus tėvų į(si)traukimas ir dalyvavimas nustatant bei tenkinant vaikų specialiuosius ugdymosi poreikius, įtvirtinamos tėvų teisės sprendžiant svarbias vaikų problemas. Tėvai – patys artimiausi vaikui žmonės, pirmieji jų ugdytojai. Jie geriausiai pažįsta savo vaikus (žino jų charakterio savybes, asmenybės ypatumus, mėgstamus ir nemėgstamus veiklos būdus, stipriausias ir silpniausias gebėjimų sritis ir kt.). Tėvai mokytojams ir specialistams gali suteikti labai daug naudingos informacijos apie savo vaiką. Nuo gebėjimo gauti ir pasinaudoti tėvų teikiama informacija bei patirtimi priklauso ugdymo(si) proceso rezultatai bei galimybė pasiekti iškeltus tikslus. Todėl mokytojai bei specialistai turėtų laikytis nuostatos, kad **tėvai – lygiaverčiai partneriai, turintys pakankamai žinių bei įgūdžių (įgalinti) ugdyti savo vaiką**, nuolat drąsinti tėvus, palaikyti juos, nepalikti vienų su jų problemomis.

Dirbant su tėvais derėtų laikytis šių nuostatų:

- nuolat prisiminti, kad sėkmingos tėvų ir mokyklos partnerystės sąlygos yra:

1) pastovus ir aiškus abipusis ryšys (pasikeitimas, dalijimasis informacija, turimais įgūdžiais. Būtina jį nuolat skatinti ir inicijuoti);

2) bendradarbiavimo būdų įvairovė (abipusės informacijos pasikeitimo, šviečiamosios veiklos, konsultacinės, stebimosios, neformalios veiklos srityse. Būdai ir formos apžvelgiami rekomendacijų dalyje „Bendradarbiavimo su šeima formos“);

- pabrėžti teigiamas mokinio savybes (vaikas visada turi ir teigiamų, ir neigiamų savybių);
- **pozityviai** žvelgti į mokinį ir jo pastangas, apie tai kalbėtis su mokinio tėvais;
- visada išklausti tėvų nuomonę, neakcentuojant savosios leisti jiems išsakyti abejones, nepasitenkinimą ir kt.;
- nemanyti, kad blogo vaiko elgesio priežastys slypi vien tik šeimoje. Reikia žinoti, kad blogas vaiko elgesys tikrai vienaip ar kitaip paveiks šeimą;
- atminti, kad, siekiant tinkamo mokinio elgesio, nuostatų mokyklos atžvilgiu pasikeitimų, mokytojui bei specialistui visada bus reikalinga tėvų ir globėjų parama;
- atminti, kad kai kurie pokyčiai tėvų ir globėjų gyvenime gali paskatinti neigiamą vaiko elgesį arba paveikti ilgalaikius jo asmenybės pokyčius;
- stengtis kuo geriau pažinti vaiką, ypač jo gyvenimą už mokyklos ribų;
- skatinti tėvus atpažinti specialiuosius vaiko poreikius ir mokyti juos tenkinti, siūlyti konkrečius tėvų įsitraukimo į šį procesą būdus, leisti juos pasirinkti patiems (1 priedas);
- laikytis konfidencialumo principo, kad tėvai ir jų vaikai jaustųsi saugūs.

Ugdytinio vaidmuo ugdymosi procese

Įgyvendinant *igalinimo pedagogikos* modelį vis daugiau akcentuojamas vaiko dalyvavimas tenkinant jo specialiuosius ugdymosi poreikius, priimant sprendimus, taip pat pasirinkimo galimybės suteikimas. Mokinio dalyvavimas sprendžiant jam aktualias problemas yra labai svarbus, nes:

- pagerėja mokinio savikontrolė;
- jis pradeda planuoti savo veiklą;
- atsiranda nepriklausomybės jausmas sprendžiant problemas;
- kartu didėja ir atsakomybė už savo įsipareigojimus bei rezultatus;
- gerėja savęs vertinimas;
- didėja savarankiškumas;
- mažėja pasipriešinimas rekomenduojamai specialistų ugdymo programai, nes jie patys dalyvauja ją sudarant.

Mokiniai patys gali pasiūlyti daug idėjų, minčių, patarimų, kuriuos galima panaudoti planuojant veiklą. Todėl ugdytojams labai svarbu siekti, kad mokinys aktyviai dalyvautų ugdymo ir savo mokymosi pasiekimų vertinimo procesuose, galėtų savarankiškai kontroliuoti savo veiklą bei galimybes, įsitrauktų sprendžiant įvairias su juo susijusias problemas. Tačiau realy-

bėje šiandien galima pastebėti kitokį vaizdą. Tiek mokytojai, tiek tėvai dažnai nenori, kad vaikai lygiomis teisėmis dalyvautų bendruose pasitarimuose, patys atstovautų savo problemoms (teisinasi, kad vaikai to daryti nenori, todėl nereikia jų versti tai daryti, kad jis stokoja atsakomybės, kad vaiką reikia apsaugoti nuo informacijos, darančios neigiamą įtaką jo asmenybei, savęs vertinimui, nors vaikai jau nuo mažens geba palyginti save su kitais, tinkamai įvertinti savo veiklą bei jos rezultatus (Miltenienė L. ir kt., 2003)).

„Neretai vaiko problemos sprendžiamos už jo nugaros, jo neatsiklausus. Paradoksalu, bet būna taip, kad pulkas specialistų suka galvas, kaip geriau padėti vaikui, net nepasiteiravę, kaip pats vaikas supranta problemą, kokios pagalbos jam reikėtų, ar priimtina jam siūloma pagalba ir pan., t. y. dirbama su „problema“, o ne su vaiku“ (Ališauskas A., 2001). Taigi mokykloje dažnesni ne mokinio įgalinimo atvejai, o mokytojų, specialistų, tėvų nuomonės bei sprendimų vyravimas, smerkiantis požiūris į vaiką dėl įvairiausių problemų bei kilusių sunkumų. Todėl nenuostabu, kad 63 proc. mokinių nesupranta mokymosi sunkumų priežasčių (kai kurie dėl to linkę kaltinti save), 72 proc. jų nežino, kaip įveikti mokymosi sunkumus ir padėti sau, kokius mokymosi būdus taikyti, 37 proc. vaikų nesupranta teikiamos specialiosios pedagoginės ir psichologinės pagalbos tikslo bei prasmės, 48 proc. mokinių nuomonės mokytojai bei specialistai niekada neišklauso (Ališauskas A., Miltenienė L., 2001). **Mokytojai ir specialistai turi atminti, kad mokinys tik tada teigiamai vertins teikiamą pagalbą, kai žinos, kodėl visa tai daroma, supras savo vaidmenį šiame procese.**

Bendradarbiavimą su šeimomis skatinančių santykių kūrimas

Tėvų įtraukimo procesas yra gana sudėtingas. Sunkumų gali kilti ir dėl mokytojų, ir dėl specialistų, ir dėl tėvų (*bendradarbiavimą sunkinantys veiksniai apžvelgti anksčiau*). Todėl siekdami sukurti palankius bendravimą ir bendradarbiavimą skatinančius santykius su specialistų poreikių vaikų šeimomis mokytojai ir specialistai turi labai **gerai pažinti ir tėvus, ir vaikus, ir, kas labai svarbu, patys save**. Tam tikslui pasiekti galima naudoti „5 žingsnių sistemą“ (pagal S. Ališauskienę, 2005) (1 lentelė).

1 lentelė

Penki specialistų bendradarbiavimo su šeimomis žingsniai

1 žingsnis	Individualių šeimos skirtumų ir bendrumų pažinimas ▪ Mokytojai ir specialistai turi gerai pažinti individualius šeimos ypatumus, įvertinti veiksniai, apsunkinančius šeimos narių įtraukimą į bendradarbiavimo procesą (ekonominės ir asmeninės problemas, ligas, baimes ir t. t.). ▪ Svarbu suprasti psichosocialinę situaciją, bendravimo su vaiku ypatumus, auklėjimo stilių, atsižvelgti į vidinius šeimos išteklius (tarpusavio santykius, asmenines savybes ir pan.), išorinę paramą (giminių, draugų, kaimynų) ir įvertinti šeimos išteklių ribotumą. ▪ Reikėtų nepamiršti, kad stresai, skirtingai suvokiami ugdymo vaidmenys, įsitikinimai, nuostatos sunkina specialistų ir šeimų bendradarbiavimą, o teigiamai veikia taisyklės „specialistas žino apie vaiką vienus dalykus, o tėvai – kitus“ laikymasis.
------------	--

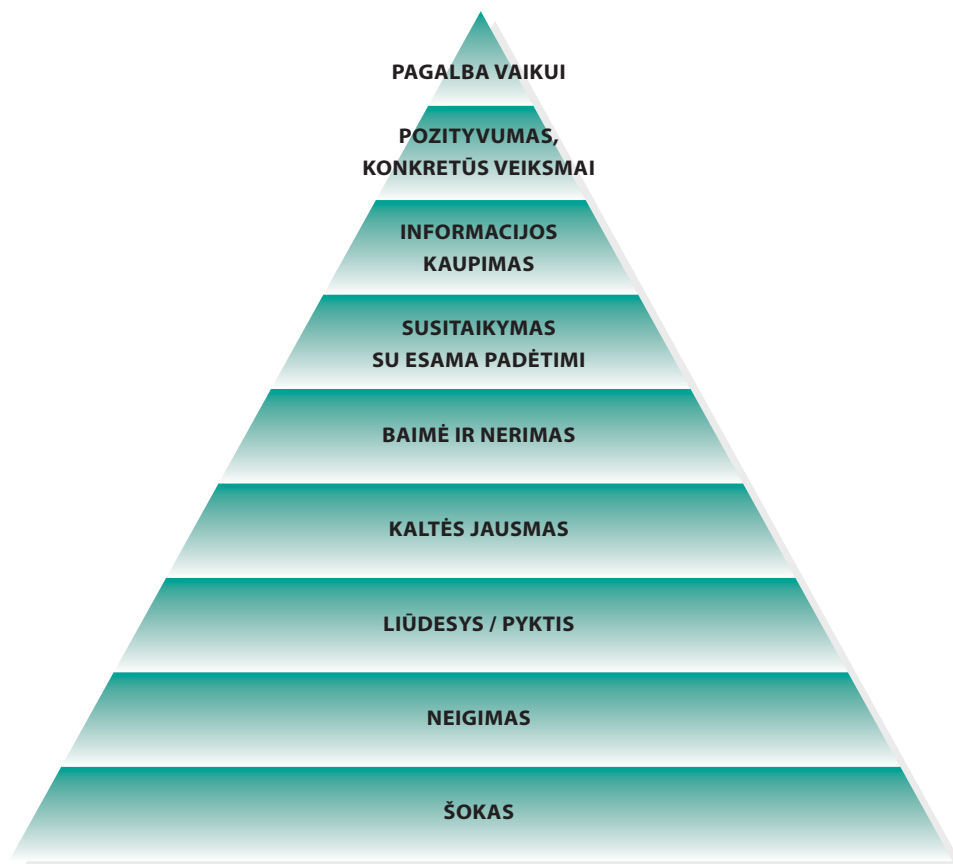
2 žingsnis	Bendradarbiavimo santykių su tėvais kūrimas	▪ Labai svarbūs komunikaciniai įgūdžiai (dėmesingumas, pritiriamasis reagavimas, bendras problemų sprendimas, konkretumas). ▪ Viską reikėtų aiškinti kuo paprasčiau ir suprantamiau. ▪ Derėtų vengti išankstinių nuostatų. ▪ Svarbu sukurti kuo mažiau formalią aplinką, parinkti šeimai bendrauti tinkamą laiką.
3 žingsnis	Sąveikos su tėvais kūrimas (kvietimas bendradarbiauti)	Dažnai tėvai nori būti įtraukti į vaikų ugdymo procesą, bet to padaryti nedrįsta. Jie linkę laukti, kol juos kas nors pakvies tapti komandos nariais. Mokytojams, specialistams gali tekti tai daryti ne vieną kartą, kol tėvai įsitikins savo pastangų nauda vaikui.
4 žingsnis	Darbo su šeima individualizavimas	Šiuo metu įprasta, jog darbas su ugdytiniu yra individualizuojamas, o dirbant su tėvais manoma, kad jų visų galimybės ir poreikiai panašūs. Būtina atsižvelgti į kiekvienos šeimos individualius ypatumus ir poreikius, suteikti tėvams pasirinkimo laisvę (gerbti jų nuomonę): ▪ tėvai gali visiškai nedalyvauti ugdymo procese; ▪ įsitraukti iš dalies (gauti visą su vaiko ugdymu susijusią informaciją, tačiau nedalyvauti keliant tikslus, juos įgyvendinant ir vertinant pasiekimus); ▪ visiškai įsitraukti (tėvai kaip lygiateisiai partneriai dalyvauja priimant vaikui svarbius sprendimus).
5 žingsnis	Bendradarbiavimo įvertinimas	▪ Mokytojams bei specialistams svarbu įvertinti savo pastangas bendradarbiavimo su tėvais srityje. ▪ Išsiaiškinti, ar buvo patenkinti tėvų poreikiai, ar pasinaudota visomis tėvų galimybėmis ir stipriosiomis jų pusėmis (galima remtis anoniminėmis anketomis, trumpais formaliais ir neformaliais pokalbiais ir kt.).

Mokytojų ir specialistų bendravimo įgūdžių tobulinimas

Kodėl šeimų įtraukimo procesas yra daugiau idealus nei realus? Nors specialistai ir tiki šeimos partneryste, jiems gali būti sunku rasti būdų, kaip įtraukti šeimą į sistemingą procesą. Neretai mokyklose dirbantys mokytojai ir specialistai **patys stokoja bendravimo (bendradarbiavimo) gebėjimų ir įgūdžių** (neišklauso tėvų, neatsiriboja nuo nepalankių išankstinių nuostatų jų atžvilgiu, priima sprendimus už tėvus, kritikuoja, įsakinėja, gąsdina, nepakankamai aktyviai dalinasi idėjomis tarpusavyje). Tai griaua tarpusavio pasitikėjimą, supratimą, didina emocinę įtampą ir skatina konfliktus. Norėdami kurti gerus santykius su tėvais ir plėtoti partnerystę, t. y. įveikti „5 žingsnių sistemą“, ugdytojai turi pradėti nuo savęs – gerai išmanyti savo nuostatas bei gebėti pripažinti savo ribotumą.

Patarimai mokytojams ir specialistams, kaip nuolat tobulinti bendravimo įgūdžius

1. Tobulinkite empatiją – gebėjimą bendrauti su tėvais, jausti ir suprasti jų lūkesčius, požiūrius į vaiką, jo negalią, visą ugdymo(si) procesą, kilusius sunkumus, elgesį. Geriausias būdas suprasti, ką išgyvena tėvai – įsivaizduoti save jų vietoje. Pabandykite suprasti tėvų jausmus. Schema (žr. 2 pav.) iliustruoja jausmų, kuriuos išgyvena specialiųjų poreikių vaikus auginantys tėvai, etapus. Nepamirškite jų, nes nuo to, kokį jausmų etapą išgyvena tėvai, labai priklauso ir jų elgesys su vaiku, mokytojais, specialistais bei galimybės dalyvauti ugdymo(si) procese, reakcija į kilusias problemas, patiriamus sunkumus. Svarbu atminti, kad visi tėvai yra skirtingi, todėl skiriasi ir jų nuostatos, poreikiai, lūkesčiai, išgyvenimai.

2 pav. Etapai, kuriuos išgyvena tėvai, auginantys specialiųjų poreikių vaikus (pagal C. Dukes, M. Smith, 2007)

- **Šokas.** Tėvai dažnai patiria išgastį, šoką, kai išgirsta, kad jų vaikas turi specialiųjų poreikių. Šią žinią nemaža dalis tėvų priima kaip nuosprendį, ateities žlugimą, vilčių neišsipildymą.
- Vėliau šoką pakeičia **neigimas**, tikėjimas, kad medikai ar pedagoginių psichologinių tarnybų, kitų institucijų specialistai suklydo įvertindami jų vaikų būklę, gebėjimus, poreikius ir tikisi, kad galbūt viskas bus gerai. Tada tėvai kelia per didelius reikalavimus savo vaikui, mokytojams, specialistams, reikalauja iš vaiko to, ko jis nesugeba atlikti.

- Pripažinus, kad vaikas vis dėlto turi negalią, tėvai **pyksta** ant likimo, gydytojų, artimųjų, mokytojų, specialistų, nežinodami, kur ir kaip išlieti savo neigiamas emocijas. Šiame etape tėvai ypač pretenzingi, prieštarausja viskam, ką siūlo mokytojas ar specialistas, reiškia realios situacijos neatitinkančias pastabas, gali įžeisti ir pan.

- Pyktį keičia **kaltės jausmas** – tėvai jaučiasi kalti dėl visų sunkumų, kuriuos patiria jų vaikas bendraudamas su bendraamžiais ar mokydamasis mokykloje. Jie kaltina save, kad kažko nepastebėjo ar nepadarė anksčiau, kas būtų padėję išvengti vaiko negalios. Šiame etape tėvai tampa vangūs, tikisi, kad mokykla prisiims atsakomybę už visas vaiko gyvenimo sritis.

- **Baimė, nerimas.** Tėvai nerimauja, ar gebės tinkamai padėti savo vaikui mokytis, pripti visuomenėje, patenkinti jo poreikius. Dažniausiai tėvai šiame etape pasijunta labai vieniši su savo problemomis, jiems ypač svarbi psichologinė artimųjų, draugų ir specialistų pagalba.

- Pamažu tėvai **susitaiko** su esama padėtimi, pripažįsta, kad jų vaikas turi specialiųjų poreikių, todėl ir dabar, ir ateityje reikalaus išskirtinio dėmesio bei didesnės pagalbos.

- Tėvai patys pradeda **kaupti informaciją** apie vaiko negalią, ieško pagalbos specialistų, galinčių padėti, nagrinėja pagalbos būdus bei efektyvumą, prašo specialistų patarti, kaip jie gali prisidėti prie vaiko ugdymo, geresnės emocinės savijautos.

- **Pozityvumas, konkretūs veiksmai.** Sukauptą informaciją tėvai praktiškai panaudoja: atsisako pernelyg didelių anksčiau keltų reikalavimų vaikui bei mokytojams, stengiasi suprasti vaikus, padėti jiems atlikti mokymosi užduotis, spręsti įvairias problemas.

- **Pagalba vaikui.** Tėvai daro viską, kas geriausia jų vaikui, tampa mokytojų padėjėjais bei partneriais. Dalinasi žiniomis, įgūdžiais, patirtimi.

Pavyzdys. Simas augo niekuo nesiskirdamas nuo savo bendraamžių. Pirmoje klasėje mokytoja pastebėjo, kad berniukui labai sunku įsiminti raides bei skaičius, laikyti rankose rašiklį, rašyti. Mokytoja ir tėvai daug dirbo su berniuku pamokų metu ir po jų, tačiau ir antros klasės pirmąjį pusmetį berniukas dar nemokėjo rašyti ir skaityti. Mokytoja kreipėsi į mokyklos vaiko gerovės komisiją dėl mokinio gebėjimų įvertinimo, nes suprato, kad jis turi mokymosi sunkumų. Mokytojai ir specialistai, įvertinę pradinį mokinio gebėjimus, pasiūlė tėvams atlikti nuodugnę vaiko gebėjimų įvertinimą, kreipiantis į pedagoginę psichologinę tarnybą. Tėvai atsisakė (išgyveno šoko ir neigimo etapus – juk jų vaikas yra „normalus“, „niekuo nesiskiria nuo kitų“). Šiek tiek vėliau tėvai pradėjo pykti, kaltinti mokytoją, kad ji „nemoka dirbti“, per mažai dėmesio skiria jų vaikui, reikė nepasitenkinimą viskuo, ką siūlė ugdytojai (išgyveno liūdesio ir pykčio etapą). Specialistams reikėjo daug kantrybės, pastangų, tolerancijos, supratingumo bei išradingumo bendraujant, kol įtikino tėvus, kad specialistų pagalba vaikui būtina. Šiuo metu tėvai kaupia įvairią informaciją apie sutrikimą ir galimus pagalbos būdus.

2. Dirbdami su tėvais ne smerkite, o siekite pagarbaus požiūrio.

Tėvai ir kiti šeimos nariai yra patys svarbiausi vaiko gyvenime ir labai stengiasi dėl vaiko dabarties bei ateities. Kartais jie elgiasi ne taip, kaip norėtųsi mokytojams ar specialistams, kuriems dažnai tėvų sprendimai atrodo neteisingi. Nesmerkite jų elgesio, nekritikuokite požiūrio į įvairius dalykus – gerbkite šeimą, jos narius, jų norus ir pageidavimus. Dažnai tai padaryti būna labai sunku, reikia daug kantrybės ir pastangų.

Pavyzdys. Į pirmą klasę atėjo Rūtėlė, kuriai buvo nustatytas labai žymus neprigirdėjimas. Klausos aparatų reikėjo abiem ausytėms. Mokykloje, kurią lankė mergaitė, surdopedagogas, teikiantis pagalbą klausos sutrikimų turintiems vaikams, nedirbo. Rūpestinga mokytoja daug dirbo su mergaite, konsultavosi su kitame rajone dirbančiu specialistu. Tikėdamasi geriau suprasti Rūtėlę ir daugiau jai padėti, mokytoja pradėjo mokytis gestų kalbos. Kai tai pasakė mamai, išgirdo visiškai kitokį nei tikėjosi atsakymą: „Jūs pati galite mokytis gestų kalbos, tačiau mokydamą mano dukrą nenaudokite gestų. Mes norime, kad Rūtėlė mokytųsi bendrauti (kalbėti) žiūrėdama į kalbančio žmogaus veidą, lūpas, nes ir toliau ketiname ją ugdyti bendrojo ugdymo mokykloje su gerai girdinčiais bendraamžiais. O jie gestų kalbos nemoka.“ Mokytoja nepasmerkė tokio mamos sprendimo – padarė tai, ko iš jos buvo pareikalauta, nors tai ir atrodė neteisinga. Mokytoja išlaikė gerus santykius su tėvais, o kursuose įgytas žinias bei įgūdžius pritaikė vėliau dirbdama su kitais vaikais, turinčiais klausos negalią.

3. Tobulinkite klausymo įgūdžius (žr. 3 pav.).

3 pav. Tobulintini mokytojų ir specialistų klausymo įgūdžiai
(pagal C. Dukes, M. Smith, 2007)

- **Raskite laiko išklaudyti**, tačiau nesijauskite įsipareigoję išklaudyti tėvus bet kuriuo momentu. Jei susitikimo laikas nepalankus (vyksta pamoka, triukšminga pertrauka, renginys, posėdis ar kitaip esate suplanavę savo laiką, nėra tinkamos vietos ar pan.), nukelkite jį kitam laikui. Tokiu atveju sutikę tėvus galite jiems pasakyti: „Taip, matau, kad mums būtina pakalbėti apie Jūsų problemą, bet norėčiau tai padaryti ramesnėje aplinkoje, skirti tam pakanka-

mai laiko.“ Rami aplinka lemia geresnius pokalbio rezultatus. O kartais mokytojai (specialistai) reikia laiko pasiruošti pokalbiui, apmąstyti atsakymus į galimus klausimus, pasitarti, pasikonsultuoti su kitais specialistais.

- **Naudokite aktyvaus ir reflektivaus klausymo strategiją.** Visada įsitikinkite, kad teisingai supratote tėvų žodžius (reflektuokite juos). Tokiu būdu išvengsite galimų nesusipratimų aiškindamiesi problemas, išankstinių vertinimų ar prielaidų. Galite sakyti: „*Ar aš teisingai (-i) manydamas (-a), kad Jūs kalbate būtent apie TAI?*“ Visada atidžiai iki galo išklausykite tėvų bei pačių mokinių išsakomas mintis (problemas, džiaugsmus ir pan.). Aktyvaus klausymo elementai: **paskatinimas** (žodinis pritarimas, galvos linkėjimas, akių kontaktas), **aiškinimasis**, **pakartojimas** (pašnekovo pasakytų paskutinių žodžių), **perfrazavimas**, **refleksija**, **laiku pateikiami klausimai** (skatinimas tęsti bendravimą).

- **Neakcentuokite asmeninės patirties.** Aiškinkitės tik esamą situaciją (konkretų atvejį). Jei nukrypsite į asmeniškumus (pavyzdžius, kaip Jūs elgėtės panašioje situacijoje savo šeimoje), tėvai gali likti nepatenkinti. Jie nori kalbėti apie jų šeimos sunkumus – konkrečią situaciją.

- **Stenkitės atspėti tėvų jausmus (emocijas).** Supratimas, kaip jaučiasi konkrečioje situacijoje tėvai, suteikia daugiau pasitikėjimo savimi ir savo kompetencijomis, padeda efektyviau išspręsti gana sudėtingas situacijas, išlaikant savitvardą ir toleranciją. Naudokite frazes: „*Aš matau, kad Jūs nuliūdęs...*“ arba „*Tikriausiai Jūs norėtumėte, kad viskas būtų kitaip...*“, „*Matau, kad esate pasipiktinęs tuo, kas atsitiko, bet pabandykite tai aptarti dar kartą.*“ Visada stenkitės pasakyti apie vaiką ką nors pozityvaus, taip nuramindami susijaudinusius dėl esamos padėties tėvus. Ir tik tada palaipsniui pereikite prie problemos sprendimo.

4. Pateikite tinkamai suformuluotus klausimus. Efektyvus klausinėjimas leidžia greičiau užmegzti ir palaikyti kontaktą.

Atviri klausimai skatina tėvus kalbėti, laisvai išsakyti savo nuomonę, prašymus, pageidavimus, padeda išreikšti jausmus (4 priedas). Atsakydami į tokius klausimus tėvai patys dažnai gali klausti arba mokytojas gali papildyti jų atsakymus. Plėtojant pokalbį labai naudinga skatinti priimti savo asmeninius sprendimus. Kartais vertinga pasiūlyti tėvams pažvelgti į situaciją kito akimis arba akcentuoti teigiamus dalykus. Pavyzdžiui, atsakydami į klausimą „*Kokių sunkumų iškyla Jūsų vaikui?*“ tėvai gali ilgai kalbėti apie vaiko užsispyrimą: „*Jis beveik visada atsisako valgyti tai, ką pagamina mama. Jis gali ištisas valandas sėdėti prie stalo ir nepradėti ruošti namų darbų.*“ Mokytojas ar specialistas gali padėti šioje situacijoje įžvelgti kitką ir atsakyti: „*Taip, Jūsų vaikas yra užsispyręs, tačiau tai jam gali labai padėti užbaigiant pradėtus darbus.*“

5. Naudokite kūno kalbą.

Judesiais galima papildyti verbalinę (žodinę) kalbą. Teigiama, kad maždaug 65 proc. informacijos apie kitą žmogų yra gaunama be žodžių. Todėl bendravimo sėkmė dažnai priklauso ne tik nuo to, kas pasakoma, bet ir nuo kūno kalbos siunčiamų signalų. Mokytojas (specialistas) turi gerai tai išmanyti, bandyti įsisąmoninti savo siunčiamus nežodinius pranešimus ir mokėti „skaityti“ pašnekovo (tėvų, kitų šeimos narių) kūno kalbą (4 pav.).

NAUDODAMI KŪNO KALBĄ

PASISTENKITE:

- ◆ laikytis tarpasmeninės erdvės (tinkamiausias atstumas tarp besikalbančių žmonių yra 1,2–3,7 m);
- ◆ tovēti (sėdėti) tiesiai ar šiek tiek palinkus į priekį, pakelta (bet ne pabrėžtinai iškelta) galva; tai reiškia, kad norime pašnekovą išklausti, esame atviri ir pasitinkintys;
- ◆ sutelkti dėmesį į pašnekovą;
- ◆ atsipalaiduoti;
- ◆ draugiškai šypsotis;
- ◆ palinksėti galva, kai tėvai su jumis šnekasi – tai signalizuoja, kad jūs klausotės;
- ◆ palaikyti akių kontaktą (ramiai, tiesiai žiūrėti pašnekovui į akis). Tačiau kartais žvilgsnį nukreipkite, nes žvilgsnis, trunkantis ilgiau nei 10 s, pašnekovo gali būti suvoktas kaip įžūlumas ar agresija;
- ◆ gestikuliuoti laisvai laikant rankas delnais į viršų, šiek tiek praskėstais pirštais (**neagresyvi, atvira laikysena**).

VENKITE:

- ◆ sėdėti skirtingose stalo pusėse (stalas gali būti suvoktas kaip skiriamasis barjeras);
- ◆ nerodykite nepasitenkinimo ar nesutikimo dėl bet ko, ką tėvai gali pasakyti;
- ◆ nenukreipkite dėmesio į pašalinius dalykus, vykstančius klasėje, kabinete ar kitoje patalpoje;
- ◆ nesišypsokite kreivai – tai reiškia kritiką, sarkazmą, panieką;
- ◆ nežiūrėkite į laikrodį (jei taip privalote daryti – paaiškinkite priežastį);
- ◆ nelaikykite sugniaužę kumščius;
- ◆ nestovėkite atsirėmę į sieną – tokia laikysena reiškia nerūpestingumą;
- ◆ neatsukite nugaros (taip demonstruojama nepagarba);
- ◆ nežiovaukite ir kitais būdais nerodykite, kad pokalbis yra nuobodus;
- ◆ nelaikykite rankų kišenėse, taip demonstruodami valdingumą.

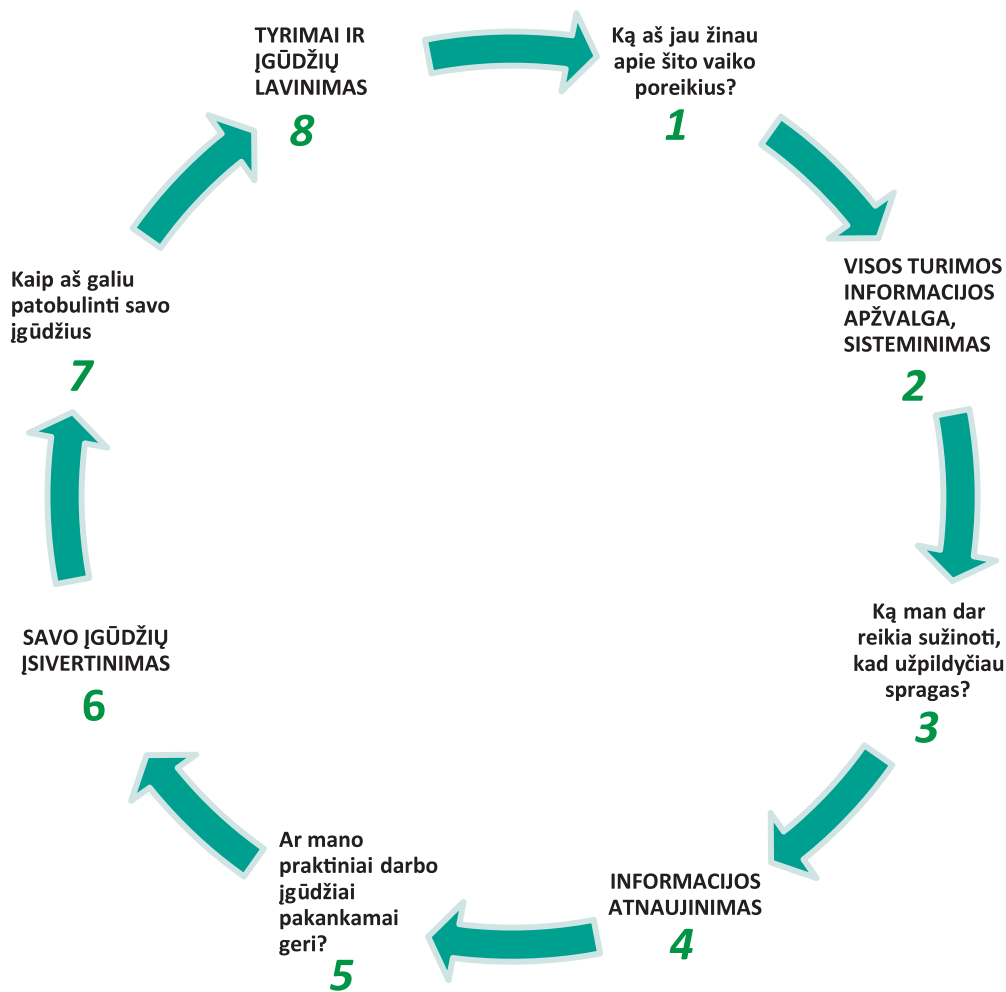
4 pav. Kūno kalbos panaudojimas bendraujant

6. Tobulėkite, sistemingai atlikite darbo (bendravimo) su specialiųjų ugdymosi poreikių turinčiu mokiniu ir šeima analizę (savęs vertinimą) (5 pav.).

Nuolatinis bendravimas su specialiųjų poreikių vaiku, jo šeima bei kitais nariais mokytojams ir specialistams yra būtinas, jei jie nori tinkamai planuoti ir organizuoti ugdymo procesą, efektyviai tenkinti specialiuosius poreikius. Jeigu tėvai yra pasirengę bendrauti, jie gali suteikti daug informacijos, papasakoti (ar net supažindinti) apie kitus specialistus, teikiančius pagalbą jų vaikui. *Pavyzdys. Mokykloje ugdoma silpnaregė mergaitė. Tėvai papasakoja gyvenimo istoriją, suteikia visą informaciją apie regėjimo sutrikimo atsiradimą, taikytą gydymą, tera-*

piją ir supažindina su tiflopedagoge, kuri mokykloje nedirba, bet teikia paslaugas po pamokų. Taip pat paprašo susipažinti su Pedagoginės psichologinės tarnybos psichologe, teikiančia psichologinę pagalbą jų mergaitei bei jiems patiems.

Tačiau kartais dėl įvairiausių priežasčių tėvai slepia tokią informaciją nuo mokytojų, specialistų. Tada jiems patiems savarankiškai reikia išsiaiškinti informaciją apie vaiko sutrikimus, visus papildomus poreikius bei reikalingas specifines sąlygas. Panašaus pobūdžio informaciją reikia nuolat atnaujinti, nes kitaip specialiųjų poreikių tenkinimas bus tik formalus. Toks nuolatinis įgūdžių vertinimas yra labai naudingas ir reikalingas. **Niekas negali būti ekspertas visose srityse, bet kiekvienas gali analizuoti savo veiklą ir jos rezultatus, ieškoti praktiškų patarimų, lavinti jau turimus įgūdžius.**

5 pav. Nuolatinis tobulėjimas, savianalizė (pagal C. Dukes, M. Smith, 2007)

Bendradarbiavimo su šeima formos

Kaip jau minėta, viena iš sėkmingo bendradarbiavimo sąlygų – jo formų įvairovė. Mokslininkų atliktų tyrimų duomenimis (Miltenienė L., 2005), mokytojams bendraujant su tėvais vis dar tebevyrauja individualūs pokalbiai, bendri tėvų susirinkimai, įrašai pasiekimų knygelėse, pokalbiai telefonu. Jų metu tėvai su mokytojais ne bendradarbiauja, bet tiesiog išklauso perteikiamą informaciją apie jau priimtą sprendimą. Net 61 proc. tėvų teigia, kad jie savo nuomonę gali pareikšti tik po to, kai baigia kalbėti mokytojas ar specialistas. Toks bendradar-

biavimas neleidžia tėvams pasijusti kompetentingiems ugdyti savo vaiką ir kontroliuoti savo gyvenimą, neskatina jų būti aktyviais ugdymo proceso dalyviais. Tai turėtų mokytojus (specialistus) skatinti ieškoti efektyvesnių bendravimo su tėvais būdų (planuoti jų įvairovę atsižvelgiant į tėvų pageidavimus), drąsiau eksperimentuoti vėliau atliekant refleksiją (1 ir 2 priedai).

Individualus mokyklos ir šeimos bendradarbiavimas

Individualios bendradarbiavimo su tėvais formos:

- ◆ susirašinėjimas (2 lentelė);
- ◆ individualūs pokalbiai su šeimos nariais;
- ◆ apsilankymai ugdytinio namuose;
- ◆ atvejų analizės (atvejų konferencijos);
- ◆ kitos individualaus bendradarbiavimo formos.

Šios bendradarbiavimo formos gali būti taikomos kasdieniam, sistemingam (kartą per savaitę ar pan.) arba epizodiniam ryšiui su šeimomis palaikyti. Kasdienis ryšys su šeimomis dažniau palaikomas ikimokyklinio ugdymo įstaigose. Tačiau ugdant specialiųjų poreikių vaikus **kasdienis** ryšys su tėvais yra labai reikalingas ir naudingas, o dažnai būtinas ir vėliau. Toks ryšys teikia tėvams informacijos apie ugdymo bei korekcijos procesus, įgalina juos tuose procesuose dalyvauti, leidžia rodyti iniciatyvą, klausti, teikti pasiūlymus.

2 lentelė

Susirašinėjimas

Priemonė	Turinys
„Namų sąsiuvinukas“, „Keliantis užrašai“	Jame gali būti pateikiama trumpa informacija apie vaiko veiklą, jo elgesį pamokų metu ir po jų, bendra užduotis tėvams ir vaikui, trumpos rekomendacijos ir pan. Ypač veiksmingos yra bendros užduotys tėvams bei vaikams („parašyk (nupiešk), ką vakar vakare tu veikei kartu su mama (sese ar broliu)“, „paprasyk, kad tėvelis paskaitytų tau pasaką, o tu nupiešk piešinuką apie tai, ką girdėjai“ ir pan.). Jos skatina tėvų ir vaikų bendravimą namuose, padeda tėvams geriau pažinti vaiko stipriąsias puses. Šis bendradarbiavimo būdas labai tinka vaikams, kuriems teikiama kelių specialistų pagalba.
„Dienoraščiai“	Mokytojas ar specialistas kiekvieną dieną pateikia būtiną informaciją specialiųjų poreikių vaikų tėvams: namų darbų užduotis, komentarus apie vaiko elgesį. Tėvai susipažįsta ir pasirašo, gali pridėti ir savo komentarą. Tai skatina tėvus būti aktyvesnius, intensyviau domėtis vaiko veikla mokykloje ir namuose. Šis bendravimo būdas taip pat padeda šeimos nariams bei mokytojams (ir specialistams) pastebėti vaiko sėkmes, padėties pokyčius.

„Simbolių kortelės“	Jose sutartiniais ženklais (simboliais) mokytojai, tėvai, specialistai (kiekvienas savo aplinkoje) vertina vaiko elgesį, motyvaciją, užduoties atlikimo tempą, kokybę ir pan. Kortelės labai naudingos tada, kai reikia įvertinti vaiko darbingumą, poreikius, elgesį įvairiose situacijose skirtingu metu, parinkti tinkamiausius ugdymo metodus, pagalbos intensyvumą. Simbolių kortelės labai dažnai naudoja vaikus autistus auginantys tėvai ir juos ugdančios mokytojos.
Laiškai	Nėra labai populiarūs (naudoja tik 28 proc. mokytojų (Miltėnienė L., 2005)). Mokyklose laiškai dažniausiai rašomi, kai yra rimta spręstina vaiko elgesio problema, norima susitikti su tėvais, o kitais būdais informuoti tėvus sudėtinga. Laiškai turi būti trumpi, jų stilius paprastas. Tėvai laiškuose gali įrašyti savo pastabas ir pasirašyti parodydami, kad perskaitė ir pritaria ar nepritaria informacijai. Mokiniai gali turėti laiškam skirtą aplanką. Tėvai, žinodami, kad mokytojas ar specialistai tokiu būdu siunčia informaciją (dar geriau, jei yra paskirta savaitės diena, kada įdedami laiškai, ir diena, kada skaitomi tėvų komentarai), sistemingai peržiūrėtų aplanką.
Įrašai pasiekimų knygelėse	Šią bendravimo formą taiko 82 proc. mokytojų . Mokytojai pasiekimų knygelėse labai dažnai rašo pastabas apie vaiko nesėkmes, netinkamą elgesį. Tačiau daug svarbiau knygelėse įrašyti pagyrimus, nes bendradarbiaujant su vaiku, turinčiu specialiųjų poreikių, ir jo šeima ypač svarbus teigiamas komentaras apie vaiko gerus pavykus, pastangas, pasiekimus. Tai labai geras paskatinimo būdas tinkamesniam vaiko elgesiui ugdyti, mokymosi motyvacijai kelti.

Individualus pokalbis

Individualūs pokalbiai – tiesioginio bendravimo ir bendradarbiavimo su tėvais gana dažnai naudojama ir mėgstama mokytojų forma (naudoja 92 proc. ugdytojų). Jų tikslas gali būti įvairus: daugiau sužinoti apie mokinio šeimą, vaiko raidos ypatumus, požiūrį į ugdymą, išsiaiškinti jos poreikius (3, 4, 5 priedai), pasitarti dėl programos sudarymo, aptarti vaiko pasiekimus, kilusius sunkumus, išsiaiškinti tėvų rūpesčius, nerimo priežastis. Tėvai gana dažnai patys ateina pas mokytojus ar specialistus prašydami patarimo, o kartais jie nori tik išsikalbėti, pasiguosti. **Individualus pokalbis yra konsultacija**, kurios metu sprendžiamos asmeninės problemos, **pasikeičiama** informacija. Kartais ši bendradarbiavimo forma mokytojui (specialistui) gali kelti nemažą įtampą (pvz., jei bus aptariamas netinkamas vaiko elgesys). Įtampą sumažinti padeda tinkamas pasiruošimas pokalbiui su mokinio tėvais.

1. Pokalbiams reikia rengtis iš anksto (perskaityti pastabas apie vaiko elgesį, charakterį, veiklą, patirtį įvairiose ugdymo(si) srityse, teigiamus pokyčius, pasitaikiusius trukdžius, kilusius sunkumus, sudėtingas situacijas, kuriose vaikas buvo atsidūręs).

2. Gerai apgalvoti pokalbio turinį (numatyti tikslus, kompetentingai įvertinti galimas sėkmes ir nesėkmes, turėti konkrečių pasiūlymų, būti vaiko poelgių patarėju).

3. Pakviesti tėvus, o kartais ir patį mokinį į pokalbį. Kviečiant nurodyti susitikimo tikslą (labai trumpai), pasiūlyti kelis laiko bei susitikimo vietos variantus. Tėvai privalo turėti laiko patys pakalbėti (jei reikia) su vaiku, apmąstyti būsimą pokalbį.

4. Rodyti pripažinimą kitam. Pokalbį visada reikėtų pradėti nuo teigiamų vaiko savybių, komplimentų tėvams. Taip galima padėti tėvams įveikti jų baimę, išankstinį neigiamą nusistatymą mokytojų atžvilgiu, nuraminti. Emocingi mokytojo (specialisto) pasakymai: „*jis visiškai neklauso mokytojų per pamokas*“, „*jis nieko nedarba nei namuose, nei klasėje*“ ir pan. gali tik supykdyti tėvus ir pokalbio tikslas nebus pasiektas.

5. Jei yra galimybė (tinkamas pokalbio tikslas, neprieštarauja tėvai) labai naudingas vaiko dalyvavimas. Vaikas pamato, kad jis pats, jo problemos rūpi suaugusiesiems, kad jie nori padėti, kartu bando išsiaiškinti, klausia jo nuomonės, kalba pagarbiai, o ne vien tik reikalauja pasiaiškinimų. Jeigu reikia, vaikas gali paaiškinti situaciją, pasakyti, kaip jis dėl to jaučiasi.

6. Kalbėti su entuziazmu. Pasitikėti savimi (neperdėtai), išsiaiškinti tėvų nuomonę ir stengtis priartėti prie jų. Jei tėvai yra nusiteikę priešišškai, mokytojas (specialistas) turi pasistengti likti ramus ir tėvams duoti pakankamai laiko nusiraminti.

7. Kritikuoti santūriai. Jei kritikos negalima išvengti, kartu reikėtų stengtis ir už ką nors pagirti arba tik užuomina pasakyti tai, ką nėra malonu išgirsti. Kalbant apie mokinio netinkamą elgesį ir pasekmes, nereikėtų jų pernelyg padidinti („*Jei Saulius ir toliau taip nesimokys, jis neišlaikys matematikos egzamino*“).

8. Kalbėti įtikinamai. Siūlant problemų sprendimo būdus, patarimus, taisykles ar rekomendacijas, remtis mokslininkų mintimis, ypač kai tėvai nėra geranoriškai nusiteikę mokyklos atžvilgiu ar nelabai rūpinasi vaikų auklėjimu. Visada verta tėvus padrąsinti ar net įtikinti teigiamai veikti problemos sprendimą („*Jūs labai gerai pažįstate Justą ir esate jam autoritetas, todėl tikrai galite jam padėti įveikti netinkamą elgesį*“).

9. Tinkamai baigti pokalbį. Pokalbio trukmė turėtų būti apie 20–40 minučių. Pokalbius visada baigti išreiškiant tikėjimą šeimos pastangomis kartu su mokykla siekti bendrų mokymo, auklėjimo, korekcijos rezultatų. Susitarti, kaip mokytojas ar specialistas palaikys tolesnius ryšius (pvz., *susitikimas po 2 savaitių, telefoniniai pokalbiai 1 kartą per savaitę ar pan.*), aptars vaiko laimėjimus, elgesio pokyčius. Tolesnės veiklos planavimas sutvirtina šeimos ir mokyklos bendradarbiavimą.

Individualius pokalbius iliustruoja mokytojo ar specialisto sukaupta informacija apie vaiko pasiekimus dienoraščio, vaizdo ar garso įrašo forma. Svarbu, kad būtų fiksuojami ne tik nerimą keliantys požymiai, bet ir teigiami vaiko ugdymo(si) aspektai (pvz.: garso įrašai, atskleidžiantys gerėjančius vaiko tarties ar skaitymo įgūdžius, rašto darbai, rodantys vaiko pažangą, filmuota medžiaga apie korekcijos ar ugdymo proceso rezultatus per kokį nors laikotarpį).

Apsilankymas ugdytinio namuose

Kuriant bendradarbiavimo planą labai gerai, kai yra galimybė stebėti tėvų bendravimą su vaiku įprastoje namų aplinkoje, atkreipiant dėmesį į jų savitarpio santykius, teigiamą (neigiamą) tėvų vartojamų žodžių ar naudojamų metodų poveikį vaikui. Ši bendravimo forma nėra mėgstama mokytojų ir gana retai jų naudojama. Tėvams taip pat ne visada priimtinas mokytojų ir specialistų lankymasis namuose, nes mokytojas į vaiko namus eina dažniausiai prasižengus vaikui, o tai nėra malonu girdėti jo tėvams. Labai dažnai mokytojas ar specialistas nėra tinkamai pasirengęs būti geru konsultantu, gerai neįvaldęs individualaus pokalbio metodikos.

Patarimai mokytojui, ketinančiam apsilankyti ugdytinio namuose:

- ◆ susisiekite su tėvais ir gaukite leidimą atvykti į jų namus tėvams patogiu metu;
- ◆ patvirtinkite susitikimo datą ir tikslą raštu. Pageidautina, kad informacinį laišką apie mokyklos darbuotojų vizitą į namus pasirašytų administracijos atstovas (direktorius, pavaduotojas). Taip bus parodoma daugiau dėmesio bei pagarbos šeimai, jos veiklai;
- ◆ namuose lankytės tik su dar vienu specialistu (pvz.: socialiniu pedagogu, spec. pedagogu);
- ◆ tinkamai pasirenkite vizitui į namus (sužinokite tėvų, kitų šeimos narių vardus, pomėgius, užsiėmimą, peržiūrėkite duomenis apie vaiko pasiekimus, sunkumus, elgesį, ankstesnius išipareigojimus, jų vykdymą, numanomas pagalbos priemones), pasiimkite nuotraukų, vaiko darbelių, rašto darbų – tokių, kuriais galima pasidžiaugti kartu su šeimos nariais;
- ◆ turėkite vizito planą;
- ◆ viso vizito metu būkite lankstus, kantrus ir tolerantiškas;
- ◆ apsilankymo metu stenkitės pateikti atvirus klausimus, kurie skatintų tėvus pasidalyti savo mintimis ir rūpesčiais. Trumpai papasakokite apie save, nes tai leidžia šeimoms pasijusti laisviau. Tačiau nekalbėkite per daug ilgai;
- ◆ girdint vaikui stenkitės nekalbėti apie negalią ar sutrikimą. Jei tai neišvengiama, paskirkite tam kitą laiką ir vietą.

Jei reikia, iš anksto pasirenkite parodyti tam tikrą veiklą su vaiku (*pavyzdžiui, besilankantis specialusis pedagogas gali parodyti, kaip pritaikyti multisensorinį rašymo mokymo būdą: vienu metu, tą pačią minutę specialusis pedagogas (o paskui ir mama, tėtis) rodo raidę → taria garsą, kurį ji žymi → apveda ją ranka arba rašo → vaikas stebi raidę, pedagogo rankos judesį, girdi jo sakomą garsą → pats taria garsą, kurį ta raidė žymi → ore „rašo“ raidę pirštu arba apveda prieš jį padėtą raidę pirštu. Raidės rašomos ir kopijuojamos tariant jų pavadinimus. Tėvai pamatę, kaip reikia dirbti su vaiku, skatinami kaupti patirtį namuose.*

◆ Atkreipkite dėmesį į pritaikytą programą (jeigu ji buvo parengta). Pritaikymo tikslai bei priemonės padės tėvams suvokti ryšį tarp ugdymo įstaigoje organizuojamos veiklos ir jų vaikui keliamų ugdymo tikslų.

◆ Visada laikykitės konfidencialumo. Mokytojas, specialistas privalo gerbti šeimos asmeninę privatumą, o pati šeima turi jaustis užtikrinta, kad informacija nebus paskleista kitiems.

◆ Būkite atviras šeimai. Susikoncentruokite į tuos dalykus, kurie svarbūs vaiko ugdymui, ypač į šeimos pastangas, patirtą sėkmę. Tai, ką pavyksta pritaikyti namuose, gali būti sėkmin-

gai taikoma ir ugdymo įstaigoje. Klauskite apie šeimoje taikomus metodus ir atidžiai klausykite.

♦ Venkite neigiamų vertinimų. *Pavyzdys. Atėjusi į namus mokytoja parodo mamai, kaip ji galėtų padėti savo vaikui, turinčiam emocijų ir elgesio sutrikimų, susikaupti ir išlaikyti dėmesį ir paeiliui atlikti namų darbų užduotis. Paskui pasiūlo mamai kartu su vaiku atlikti kitą užduotį. Kai mama, praradusi kantrybę, pradeda šaukti, mokytoja taria: „Kaip jūs elgiatės! Taip negalima! Iš kur vaikas mokės gražiai elgtis, jei jis namuose mato tokį pavyzdį...“*

♦ Vizito pabaigoje apibendrinkite aptartus dalykus, pasidomėkite, ar tėvai turi klausimų.

♦ Nebūkite mokinio namuose ilgiau nei pranešėte informaciniame laiške. Jei ko nors nepėjote aptarti, padarykite tai kito susitikimo namuose ar ugdymo įstaigoje metu.

♦ Po vizito užfiksukite visą gautą informaciją, jei reikia aptarkite ją su kitais specialistais, įstaigos administracija.

♦ Panaudokite namuose gautą informaciją savo darbe planuodami vaiko specialiųjų poreikių tenkinimą (rengdami individualų planą).

Lankymasis ugdytinio namuose gali suteikti labai daug informacijos, jeigu mokytojas ir (ar) specialistas bus nuoširdus ir atviras.

Atvejų analizės (atvejų konferencijos)

Tai bendras tėvų, mokytojo (-ų) ir specialistų komandos (psichologo, logopedo, specialaus pedagogo, socialinio pedagogo, kineziterapeuto) susirinkimas, kuriame aptariami ir analizuojami vaiko poreikiai, galimybės, pažanga ir pasiekimai, elgesys ar jo korekcija, sudaromi tolesni ugdymo ar švietimo pagalbos teikimo planai. Tokie susirinkimai skiriami konkrečiam vaiko konkrečiai ugdymo(si) situacijai ar elgesiui aptarti, įprasminti. Jei reikia, tokiuose susitikimuose gali dalyvauti ir vaikas. Tyrimų duomenimis, tokių susirinkimų labai dažnai vengia ir tėvai (bijo išgirsti neigiamą informaciją), ir mokytojai (vengia tėvų kaltinimų, neigiamų reakcijų). Net 66 proc. tėvų nėra dalyvavę visų ugdytojų pasitarimuose, o bendras problemų, susijusių su mokinių specialiaisiais ugdymosi poreikiais, sprendimas nėra tapęs natūraliu reiškiniu (Miltenienė L., 2005). Atvejų analizės dažniau atlieka pedagoginių psichologinių tarnybų specialistai, įvertinę vaikų gebėjimus, tačiau tai gana gera praktika ir mokyklų komandoms. Į tokius susirinkimus galima ir tikslinga pakviesti ir minėtų tarnybų specialistus.

Kad atvejų analizės vyktų sklandžiai, svarbu joms ir anksto deramai pasirengti ir kompetentingai jas vesti:

♦ supažindinti tėvus su susitikimo tikslais, kad jie galėtų jam tinkamai pasirengti, psichologiškai nusiteikti problemos sprendimui;

♦ atvejo analizės susirinkimą interpretuoti kaip galimybių geriau padėti vaikui paiešką, o ne kaip jo negalių, nesėkmių, netinkamo elgesio akcentavimą;

♦ specialistai turi tėvams suprantamai išaiškinti požiūrį į problemą, galimus sprendimų būdus;

♦ iki galo išklausyti tėvų nuomonę, nuogąstavimus, siūlymus, net jei nėra visiškai teisingi ir korektiški;

♦ leisti tėvams pajusti mokytojų, specialistų dėmesį vaikui, susirūpinimą jo ateitimi;

♦ rasti kuo daugiau galimybių atskleisti vaiko stiprybėms (mokytojas ar kiekvienas specialistas turėtų pasidalyti teigiama darbo su vaiku patirtimi, įvardyti vaiko stiprybes, jas iliustruoti pavyzdžiais, akcentuoti gebėjimus).

Dažniausias atvejų analizės (atvejų konferencijos) rezultatas – tolesnės vaiko ugdymo gairės. Ši bendradarbiavimo forma gali būti labai sėkmingai naudojama ir prieš priimant sprendimus vaiko gerovės komisijos posėdyje.

Kitos individualaus bendradarbiavimo formos

Pokalbiai telefonu. Mokytojas gali sudaryti skambinimo tėvams tvarkaraštį, kad nors kartą per mėnesį galėtų tėvams pasakyti apie vaiką teigiamų dalykų, pasidžiaugti jo padaryta pažanga, gauti informacijos apie ugdytinio veiklą namuose. Skambinant derėtų išreikšti susirūpinimą, jei vaikas nelanko mokyklas (pvz., serga). Mokytojai gali duoti tėvams savo telefono numerį ir leisti skambinti bet kada, kiti nustato pokalbių valandas, kada galės tai padaryti.

Pokalbiai naudojantis internetinėmis pokalbių programomis. Pigus būdas bendrauti specialistams, mokytojams, tėvams ir vaikams, keistis informacija, dalytis mintimis, pasiūlymais, pageidavimais. Šis būdas gali būti taikomas ir grupiniam bendravimui.

Susirašinėjimas elektroniniu paštu. Labai patogus būdas ryšiams palaikyti, nes vis daugiau tėvų ir mokytojų turi galimybę naudotis internetu, tačiau stokoja laiko ar noro ateiti į mokyklą. Tokiu būdu galima su tėvais pasikeisti informacija, atsakyti tėvams į jų klausimus ir pan.

Tinklalapio pildymas. Mokytojas, kas nors iš klasės (grupės) vaikų tėvų ar kolegos gali sukurti tinklalapį. Jame pateikiama informacija apie ugdymo procesą, klasės (grupės) renginius, vaikų kūrybiniai darbai ir pan. Tinklalapis labai naudingas ir specialiajam pedagogui, logopedui ar kitiems specialistams, kuriame jie skelbia informaciją tam tikros tikslinės grupės vaikams, jų tėvams, gali atsakinėti į anonimiškai pateiktus klausimus, duoti nemažai patarimų.

Grupinis mokyklos ir šeimos bendradarbiavimas

Grupinio bendradarbiavimo su tėvais formos:

- ♦ tėvų susirinkimai;
- ♦ klausimų ir atsakymų vakarai (popietės);
- ♦ disputai;
- ♦ tėvų, auginančių specialiųjų poreikių vaikus, konsultavimas grupėse;
- ♦ netradicinės bendradarbiavimo formos;
- ♦ kitos bendradarbiavimo su tėvais formos.

Tėvų susirinkimai

Tėvų susirinkimai – viena labiausiai mokykloje paplitusių tradicinių bendravimo formų. Juose sprendžiami ugdymo proceso organizavimo, jo kokybės, vertinimo, neigiamų reiškinių prevencijos ir kt. klausimai. Bendruose susirinkimuose, ypač klasės, būtina maksimaliai

vengti bet kokios viešos vaiko ar jo šeimos kritikos. Problemiški vaiko ugdymo klausimai turi būti aptariami tik individualiai arba ugdymo komandos susirinkime.

Šalia reguliarių susirinkimų, kuriuose dalyvauja visų vaikų tėvai, mokytojai ar specialistai gali rengti **konkrečių vaikų tėvų susirinkimus** (pvz., tėvų, kurių vaikai turi kalbos bei kalbėjimo sutrikimų ir lanko logopedines pratybas, vaikų, turinčių elgesio problemų, ir pan.). Susirinkimai mažesnėse grupėse dažnai būna naudingesni, o tėvai juose daug geriau jaučiasi, mieliau išsako savo mintis ir nuogastavimus bei priima pagalbą.

Nepaisant susirinkimų populiarumo, tradicinėmis jo formomis nėra patenkinti nei tėvai, nei mokytojai. Todėl pastarieji turi drąsiai eksperimentuoti, ieškoti kitokių susirinkimo vedimo formų bei būdų, kad būtų įdomu bei naudinga visiems.

Svarbiausias tėvų ir mokytojų ir (ar) specialistų susirinkimų garantas – planavimas.

3 lentelė

Pasirengimas tėvų susirinkimui

Pasirengimo žingsniai	Turinys
Temos koregavimas	Klasės auklėtojas mokslo metų pradžioje tėvams pasiūlo 5–7 problemines temas, iš kurių jie išsirenka svarbiausias, labiausiai atitinkančias jų poreikius. Taip pat tėvai patys gali pasiūlyti juos dominančias temas ir susirinkimų skaičių per metus.
Tikslų formulavimas	Tai pati sudėtingiausia dalis. Tikslu paprastai laikoma perspektyva, sąmoningas tam tikros veiklos galutinio rezultato supratimas. Nuo jo priklauso ir susirinkimo išliekamoji vertė. Tikslas gali būti švietimas aktualia tema, pavyzdžiui, kaip elgtis su negalią turinčiu bendraklasiu. Svarbu numatyti svarbiausius susirinkimo klausimus. Nuo tikslų labai priklauso, kas bus susirinkimo vedėjas (klasės auklėtojas, specialistas).
Pedagoginio švietimo metodo ir būdų pasirinkimas	Geriausiai įgyvendinti tėvų susirinkimuose numatytus tikslus padeda sakytiniai metodai: <i>pasakojimas, paskaita, pokalbis, diskusija, pranešimas</i> . Tuo tikslu galima, o kartais net būtina pakviesti lektorių. Pranešėjas privalo rūpestingai parengti pranešimą, sudaryti planą, užsirašyti pagrindines mintis, pateikti pavyzdžių, statistinių duomenų, kurie rodytų, kad tos žinios, pritaikytos praktiškai, tikrai padės išspręsti kokią nors klausytojams aktualią problemą.
Susirinkimo plano sudarymas	Planas susirinkimo vedėjui padės stebėti susirinkimo laiką, kontroliuoti, kad pokalbis nenukryptų į pašalinius dalykus, smulkmenas, kad kryptingai būtų siekiama susirinkimo tikslo. Tikslinga pasirinkta tema parinkti pavyzdžių iš klasės ar mokyklos vaikų gyvenimo.
Aiškios susirinkimo taisyklės	Susirinkimo dalyviai taisyklės aptaria žodžiu, jos gali būti užrašomos lentoje, plakate.

Rengdamasis tėvų susirinkimui ir jam pasibaigus mokytojas ir (ar) specialistas, vedantis susirinkimą, turėtų kelti specifinius klausimus.

Pranešimas šeimai:

- Ar išsiunčiau pranešimą tėvams apie būsimą susirinkimą?
- Ar tinkamai informavau tėvus, kokią dieną ir valandą vyks susirinkimas?

Pasirengimas susirinkimui:

- Ar peržiūrėjau surinktą informaciją apie mokinius, kad kompetentingai galėčiau atsakyti į galimus klausimus?
- Ar įvertinau mokinio elgesį ir pasižymėjau tai, kas kelia rūpesčių?
- Ar parinkau netinkamo mokinio elgesio pavyzdžių, kuriuos turėčiau pateikti tėvams?
- Ar konsultavausi su kitais specialistais apie mokinio elgesį, mokymosi sunkumus, pagalbos būdus?
- Ar mintyse pakartočiau, ką pasakysiu per susirinkimą?

Aplinkos paruošimas:

- Ar aplinka pakankamai jauki pokalbiui?
- Ar aplinka patogi ir estetiška?

Ryšių su tėvais užmezgimas:

- Ar suteikiau visiems dalyviams pakankamai laiko neformaliai pakalbėti prieš pradėdama susirinkimą?
- Ar pasakiau, kad džiaugiuosi, jog tėvai atėjo į susirinkimą?

Informacijos iš tėvų rinkimas:

- Ar pateikiau pakankamai atvirų klausimų?
- Ar mano kalba rodė, jog esu susidomėjęs (-usi) tuo, ką sakė tėvai? Ar palaikiau akių kontaktą ir atrodžiau susidomėjęs (-usi)?
- Ar paprašiau paaiškinti dalykus, kurių nesupratau?

Informacijos pateikimas tėvams:

- Ar kalbėjau apie kiekvieną mokinį kuo pozityviau?
- Ar kalbėjau suprantamai (nevarčiau specialių terminų, sudėtingų pasakymų)?
- Ar pateikiau konkrečių pavyzdžių, norėdamas (-a) paaiškinti, ką noriu pasakyti?

Apibendrinimas ir tolesnė veikla:

- Ar apžvelgiau svarbiausius dalykus ir numaciau tolesnius žingsnius?
- Ar priminiau, kas atsakingas už kitus veiklos etapus ir kokiam laikotarpiui?
- Ar susirinkimą baigiau teigiamais dalykais?
- Ar padėkojau tėvams už jų dėmesį ir dalyvavimą susirinkime?

- Ar pagalvojau, kaip aptarti susirinkimą su mokiniais?
- Ar pasidalijau susirinkimo rezultatais su kitais specialistais, dirbančiais su mokiniais.

Ruošdamiesi susirinkimui atkreipkite dėmesį į:

- pokalbio pradžia neturi būti ilga. Ji turi būti aiški ir konkretaus turinio;
- pirmas 2–3 frazes reikia gerai apgalvoti ir užsirašyti, pakartoti;
- nepradėkite susirinkimo atsiprašinėdami (pvz., kad susirinkimas prasidėjo vėliau, nei buvo planuota), nes taip darydami sumažinate perteiktos informacijos reikšmę, užimate žemesnę poziciją. Tiesiog konstatuokite nemalonius faktus;
- pokalbį pradėkite tyloje. Eksperimentuokite ir raskite būdą, kaip patraukti tėvų dėmesį. Padarykite tai nestandartiškai. *Pavyzdžiui, svarstydami vienokią ar kitokią problemą galite pasinaudoti „Minčių lietaus“ metodu. Tėvai pasiskirsto į grupes po 4–5 žmones. Grupės analizuoja problemas, siūlo sprendimų variantus (kuo daugiau). Tėvus derėtų nuraminti ir įspėti, kad variantai gali atrodyti absudriški ar net neįgyvendinami. Idėjų kritikuoti negalima. Pasiūlymai užrašomi lentoje arba plakate. Vėliau visi dalyviai išrenka tinkamiausią, priimtinausią sprendimą (pagal pasirinktą kriterijų, pvz., kuris sprendimas bus kuo greičiau įgyvendintas);*
- galimą neigiamą nuostatą į susitikimą dažniausiai pavyksta pakeisti papasakojus kokį nors juokingą atsitikimą iš klasės gyvenimo;
- atkreipkite dėmesį į tai, kur stovite, kai kalbate. Jei klasė nedidelė, geriausia sėdėti bendrame rate arba netoli savo stalo. Nerekomenduotina sėdėti ar stovėti už stalo, nes tai yra pavojinga vieta, primenanti tėvams konkrečias situacijas iš jų mokyklinio gyvenimo. Jei susirinkime dalyvauja daug tėvų, stovėkite netoli savo stalo. Erdvė, esanti prie lentos, leis Jums valdyti klausytojus. Jei norite pasakyti kažką svarbaus, paeikite daugiau į priekį, arčiau tėvų. Jei duodate tėvams laiko pagalvoti, pasitraukite prie lentos;
- atkreipkite dėmesį į savo retorikos įgūdžius: pakartokite paskutiniuosius žodžius, keisdami balso moduliaciją, kontroliuokite pauzių ilgumą, dažnumą;
- pokalbio metu nenukrypkite nuo temos, nepainiokite detalių.

Klausimų ir atsakymų vakarai (popietės)

Šeimose dažnai kyla įvairiausių klausimų, į kuriuos tėvams vieniems sunku rasti teisingus atsakymus. Klasės auklėtojas ar specialistas turi įtikinti tėvus, kad geriau klausti, kaip išspręsti vieną ar kitą klausimą, nei laukti, kol problemos išsispręs savaime. Klausimų ir atsakymų vakaruose (popietėse) labai svarbu įvairiais būdais paskatinti tėvus klausti. Jei tėvai nediršta klausti atvirai, galima padėti dėžutę, į kurią jie mestų lapelius su rūpimais klausimais, pasiūlymais ir patarimais. Galima pasiūlyti užrašyti juos ant lipnių lapelių ir pakabinti lentoje. Kiekviena šeima gali pasiūlyti savų problemos sprendimo būdų.

Vėliau klausimus reikia grupuoti į siauresnes temas. Tai gali padaryti ne tik mokytojas ir (ar) specialistas, bet ir vakarą vedanti tėvų grupė. Į pagalbą reikėtų kvieisti specialistus, kurie padėtų atsakyti į klausimus. Tėvus reikia padrąsinti dalytis savo patirtimi. Atsakant į klausimus *gali išsirutulioti ir diskusijos*.

Disputai

Kiekviena šeima turi savo gyvenimo stilių, požiūrį į vaikų auklėjimą, savaip sprendžia kilusias problemas. Klasės auklėtojo ir (ar) specialisto uždavinys – išsiaiškinti, kokius reikavimus tėvai kelia savo vaikams, kaip vertina jų poelgius, veiklos rezultatus. Įvairioms kilusioms problemoms spręsti dažnai būna naudingi disputai ir diskusijos. Kad disputas nevirstų ginču, klasės auklėtojas ar dispute dalyvaujantis specialistas turėtų būti labai atidus ir dėmesingas. Organizuojant disputą reikia apgalvoti svarbiausius pasirengimo momentus. Išskiriami šie etapai:

1. Disputo problemos pasirinkimas. Disputo problema parenkama atsižvelgiant į mokinių tėvus dominančią, bet skirtingais būdais sprendžiamą problemą. Klasės auklėtojo (specialisto) uždavinys – iš tos problemos suformuluoti ginčytis skatinančią temą;

2. Suskaidyti temą į atskirus diskutavimui aiškius klausimus. Tokių klausimų neturėtų būti daug, bet jie turi būti aiškūs, įdomūs, skatinantys atvirą, bet nuoširdų ginčą, norą išsakyti skirtingas nuomones, patyrimus;

3. Iš anksto apgalvoti šalutinius, paprastesnius, provokacinius klausimus. Jie turėtų skatinti dalyvius aktyviai dalyvauti diskusijoje. Galima pateikti problemines situacijas iš klasės ar mokyklos mokinių gyvenimo. Konfidencialumą išlaikyti būtina;

4. Gerai apgalvoti dalyvių skaičių, laiką ir vietą;

5. Iš anksto informuoti tėvus apie klasėje organizuojamą disputą (jie turėtų gauti kvietimus, kuriuose nurodyta disputo tema, svarstomi klausimai, rekomenduotina literatūra);

6. Disputas – ginčas balsu, todėl prieštaravimai yra neišvengiami. Neteisingą mintį reikėtų pagrįsti teisinga, remiantis tam tikrais šaltiniais (įstatymais, literatūra, tyrimais ir t. t.);

7. Labai svarbi vedėjo kompetencija išryškinant svarbiausius problemos klausimus, gebėjimas valdyti situaciją, rasti išeitį iš bet kokios situacijos, laiku baigti diskusiją. Vedėjas turėtų gebėti apibendrinti priešingus požiūrius ir pateikti atsakymus į visus kilusius klausimus. Apibendrinamojoje kalboje pateikiami reikšmingi faktai;

8. Būtina nustatyti disputo taisykles (pasakyti jas žodžiu ar užrašyti lentoje, plakate, atkreipti į jas dėmesį).

Tėvų, auginančių specialiųjų ugdymosi poreikių turinčius vaikus, konsultavimas grupėse

Tėvai, auginantys specialiųjų poreikių vaikus, gauna daug naudos susitikdami ir kalbėdami su kitais neįgaliųjų vaikų tėvais. Specialistų pareiga – padėti šeimai pasiekti emocinę pusiausvyrą, kurti socialinius kontaktus. Šiuo požiūriu labai reikšmingas tėvų grupių veiklos inicijavimas ir pagalba joms. Galima remtis perskaityta paskaita, organizuoti diskusiją ar seminarą. Tėvų grupės diskusijai dažniausiai vadovauja mokytojas arba kitas specialistas (psichologas, socialinis pedagogas). Konsultavimas grupėse skatina tėvus atviriau dalytis savo rūpesčiais, abejonėmis, nuogastavimais bei pasiteisinusiais pagalbos būdais (patirtimi). Todėl tėvai ima daugiau pasitikėti savo jėgomis, tvirtėja jų ryšiai, grupė gali tapti organizuotesnė ir aktyviau ginti savo vaikų teises mokykloje ir kitose institucijose.

Konsultavimo grupėse tikslas – **IGALINTI** tėvus suprasti savo jausmus, problemas, padėti juos siekti tikslų, padėti įveikti sunkumus.

Netradicinės bendradarbiavimo formos

Netradicinės bendradarbiavimo formos (dalykiniai žaidimai, reglamentuotos diskusijos) gali būti taikomos susirinkimų metu arba atskirai. Jos gali padėti klasės (grupės) auklėtojui, kurio nors dalyko mokytojui ir (ar) specialistui ugdyti tėvų bendravimo kultūrą, gerinti šeimos narių tarpusavio santykius, sudaryti sąlygas grupėse spręsti vaikų auklėjimo ir elgesio problemas.

Dalykiniai žaidimai

Dalykinio žaidimo požymiai:

- 1) žaidimas turi apimti tėvų profesinės veiklos – vaikų auklėjimo modeliavimą ir turėti taisykles;
- 2) visus žaidimo dalyvius turi vienyti bendri tikslai;
- 3) dalyviams paskirstomi vaidmenys;
- 4) sudarytos tokios probleminės situacijos, kad kiekvienas dalyvis galėtų modeliuoti veiklą, atitinkančią realų gyvenimą;
- 5) priimant sprendimus, būtinas nuoseklumas ir veiklos analizė;
- 6) žaidybinės veiklos rezultatai turėtų būti pritaikyti šeimoje auklėjant vaikus.

Svarbu parinkti tinkamą temą ir sudaryti reikiamas taisykles. Pirmųjų dalykinių žaidimų metu reikia nurodyti tikslo siekimo priemonės ir būdus. Galėtų būti tokie uždaviniai:

- ♦ iš paskelbtos situacijos suformuluoti problemą;
- ♦ prisiminti turimą informaciją;
- ♦ priimti konkretų sprendimą;
- ♦ įgyti tam tikrus įgūdžius.

Tėvai suskirstomi į nedideles grupes po 4–6. Vienas iš jų išrenkamas vyresniuoju. Kiekviena grupelė gauna po voką su užduotimis, kurios gali būti bendros ir individualios. Kiti dalyviai pasiskirsto vaidmenimis (mokytojai, gydytojai, policininkai ir pan.). Vietoj vaidmenų gali būti pateikiamos probleminės situacijos. Dirbant grupėje būtina jausti atsakomybę už bendrą darbą ir jo rezultatus, naudotis sukaupta patirtimi, žiniomis, literatūra. Užduočių turi būti nedaug. Praėjus nustatytam laikui, grupės atstovai praneša savo narių nuomonę apie problemos sprendimą. Viso žaidimo metu klasės (grupės) auklėtojas, specialistas atlieka organizatoriaus vaidmenį:

1. Įtikina tėvus, kad siekiant ilgiau išlaikyti gautą informaciją reikia ne tik klausytis paskaitų, bet ir patiems aktyviai veikti, mąstyti, kaupti žinias, įgyti konkrečius įgūdžius;
2. Stebi, kaip tėvams sekasi dirbti grupėse, kaip laikomasi nustatytų ir aptartų bendravimo taisyklių, pataria, jei kyla sunkumų;
3. Išklauso visų grupių problemų sprendimo variantus, rekomendacijas;

4. Apibendrina ar patikslina tėvų sprendimus.

Po teorinių pamąstymų suformuluojamas galutinis problemų sprendimas. Pasibaigus dalykiniam žaidimui pasidalijama patirtimi: kokia tėvų savijauta buvo prieš žaidimą ir jam pasibaigus, kokios vyrauja nuotaikos, baimės, mintys atlikus užduotis, ką tėvai norėtų pasakyti kitiems dalyviams.

Reglamentuotos diskusijos

♦ Reglamentuotoje diskusijoje iš anksto numatyta tvarka yra svarstomi tie vaikų ugdymo ar auklėjimo klausimai, kuriuos neteisingai supranta tėvai.

♦ Reglamentuota diskusija **skiriasi nuo dispuo** savo netradicine vedimo forma, o svarstomos problemos gali būti visiškai vienodos. Pasirinkus skirtingą problemos sprendimo formą galima išvengti monotoniškumo bei nuobodumo.

♦ Reglamentuota diskusija **nuo dalykinio žaidimo skiriasi** turiniu ir diskutavimo trukme. Diskusijoje vyrauja svarstomos problemos nuomonių įvairovė, o dalykiniame žaidime daugiau dėmesio skiriama įgūdžiams formuoti: pati žaidimo forma taip pat yra žaidybinė.

Reglamentuotų diskusijų privalumai:

♦ tėvų įtraukimas į darbą mažose grupėse skatina aktyviai galvoti, reikšti ir apginti savo nuomonę, ją pagrįsti faktais;

♦ diskutuojant ugdomas kritiškas tėvų mąstymas, bendravimo kultūra, mokomasi išklausyti;

vmokomasi formuluoti požiūrį į vieną ir kitą klausimą, prisiminti įsipareigojimus, susitelkti ties svarbios problemos sprendimu;

♦ aktyvioje veikloje greičiau keičiasi nuostatos ir elgesys.

Rekomenduojama reglamentuotos diskusijos organizavimo ir vedimo metodika:

1. Išankstinė temos formuluotė;
2. Dalyvių suskirstymas į grupes;
3. Ekspertų parinkimas;
4. Dalyvių supažindinimas su taisyklėmis;
5. Užduočių pateikimas ir jų svarstymas grupėse;
6. Grupės nuomonės pateikimas bendram svarstymui;
7. Ekspertų nuomonės išklausymas;
8. Taisyklių, rekomendacijų priėmimas;
9. Diskusijos baigimas.

Reglamentuotai diskusijai labai svarbu parinkti 2–3 ekspertus. Jų tikslas – neišsakant daug informacijos, kelti tėvų suvokimo lygį. Užduotys grupėms gali būti vienodos arba skirtingos. Ekspertų nuomonė diskusijoje turėtų būti pateikiama įtakingamai (remtis literatūra, moksliniais tyrimais, liaudies išmintimi, įstatymais). Paskutinis iš ekspertų turėtų kalbėti mokytojas ar specialistas (socialinis pedagogas, psichologas). Po ekspertų kalbos grupėms siūloma

padaryti galutines išvadas. Baigus diskusiją tėvai išsako savo nuomonę, rašo anoniminius atsiliepimus.

Kitos grupinio bendradarbiavimo su tėvais formos

Atvirų durų dienos. Lietuvoje atvirų durų dienos nėra naujiena. Tėvai, lankydami pamokose, papildomo ugdymo užsiėmimuose, specialistų pamokose ar pratybose, gali geriau suprasti mokyklos gyvenimą, įvertinti mokytojų, specialistų darbą, pastangas, bendradarbiavimo su mokiniais stilių, geriau pažinti savo vaikus, pamatyti ir įvertinti jų gebėjimus, kylančius sunkumus. Kartu tėvai gali pagalvoti ir aptarti su mokytojais (specialistais) savo indėlį į vaiko ugdymą, gerą emocinę savijautą, darbo rezultatus. Reguliariai organizuojamos atvirų durų dienos suteikia galimybę tėvams būti ne mokyklos svečiais, bet ugdymo proceso dalyviais.

Grupės pokalbiai internete. Šiandien labai populiarėja nemokami pokalbiai internete. Bendrauti galima teksto žinutėmis, balsu ar net vaizdu. Tai galima daryti kompiuteryje įdiegus atitinkamas programas („Skype“, „MSN Messenger“, „Google Talk“, „RC“ ir kt.). Tėvai gali bendrauti savarankiškai arba dalyvaujant mokytojui ir (ar) specialistams. Tokie pokalbiai yra mėgstami tėvų, kurie vengia ateiti į mokyklą, stokoja laiko ar pan. Internetas suteikia galimybę bet kuriuo momentu nutraukti dalyvavimą diskusijoje, jeigu pokalbis pakrypsta nepageidaujama linkme.

Informacijos skleidimas – įvairios informacijos (apie ugdymo(si) turinį, vertinimo normas, korekcinį procesą, sutrikimų priežastis, jų įveikimo būdus ir pan.) perteikimas skrajutėse, lankstinukuose, atmintinėse. Šio pobūdžio informacija gali būti viešinama skelbimų lentose ar pridedama prie laiškų, kuriuos vaikai parsineša į namus.

Bendradarbiavimas ugdant – taip pat gana dažnai taikoma bendradarbiavimo forma. Tai pačių tėvų organizuota ugdomoji veikla, sporto, teatro dienos, dalyvavimas vykdančioms programoms, projektams. Pvz.: klasės tėvai (ar kiti šeimos nariai) padeda vesti kai kurias pamokas, taip pat gali padėti keliems vaikams, turintiems dėmesio sutrikimų ar lėčiau dirbantiems, ir pan.

Bendri klasės renginiai, šventės ir išvykos. Ši bendradarbiavimo forma labai aktuali specialiųjų poreikių mokiniams ir jų šeimoms, nes tokie renginiai skirti ne gebėjimams, kurių stokoja šie vaikai, demonstruoti, o galimybei pabūti kartu. Bendros šventės yra puiki proga tėvams geriau suprasti jų vaikų tarpusavio santykius, stebėti jų elgesio su draugais ypatumus, neformalioje aplinkoje pabendrauti su mokytojais, specialistais, vaiko klasės draugais.

Anketiniai tyrimai praverčia, kai norima greitai gauti informacijos apie tam tikrus konkrečius dalykus mokslo metams prasidėjus, susipažinti su mokiniu ir jo šeima, sužinoti tėvų nuomonę apie ugdymą, pagalbos teikimo efektyvumą, santykius ir pan. Anketos labai populiarios atliekant mokyklos vidaus auditą (įsivertinimą), tiriant vaikų adaptaciją, socialinės aplinkos įtaką asmenybei ir kt. Gauti duomenys gali būti panaudojami planuojant mokyklos (klasės) veiklą.

Kad ir kokius bendravimo būdus pasirinks mokytojai ir specialistai, svarbu, jog jie būtų patikimi bendradarbiaujant su ugdymo proceso partneriais – vaikų tėvais, pačiais vaikais ir kitais šeimos nariais, kad juos naudojant vyrautų geras mikroklimatas.

Mokinio šeimos įtraukimas teikiant kompleksinę pagalbą

Mokykla yra pirmasis šeimos konsultantas. Mokyklose mokosi skirtingų sutrikimų turintys mokiniai. Jiems skiriama pagalba priklauso nuo specialiųjų ugdymosi poreikių lygio, kuri nustato mokyklos vaiko gerovės komisijos nariai. Jie taip pat nustato ir tai, kokių specialistų pagalbos reikia specialiųjų ugdymosi poreikių turinčiam mokiniui. **Kompleksinę pagalbą sudaro:**

- ♦ **psichologinė pagalba**, kurią teikia psichologai. Jos tikslas – padėti tėvams pažinti vaiką, keisti aplinką, sutvirtinti santykius, gerinti šeimos mikroklimatą, spręsti psichologines problemas (valdyti stresą, baimes, nustatyti asmenybės ir ugdymosi problemas bei pritaikyti būdus joms spręsti, lavinti bendravimo įgūdžius ir pan.);

- ♦ **specialioji pedagoginė pagalba**, kurią teikia specialieji pedagogai (logopedai, tiflopedagogai, surdopedagogai, specialieji pedagogai, mokytojo padėjėjai). Jos tikslas – padėti tėvams ir vaikui prisitaikyti prie ugdymo įstaigoje keliamų reikalavimų, įveikti jo poreikiams pritaikytą programą, teikti korekcinę pagalbą skirtingų sutrikimų turintiems vaikams;

- ♦ **socialinė pedagoginė pagalba**, teikiama socialinio pedagogo bei socialinio darbuotojo. Ji numato neigalaus vaiko dokumentų tvarkymą, socialinį informavimą, paramą, rūpinimąsi sveikatos gerinimo priemonėmis, tėvų, vaiko ir kitų šeimos narių konsultavimą ir kt.;

- ♦ **medicininė pagalba**, kurią teikia sveikatos priežiūros darbuotojai;

- ♦ **materialinė pagalba** (aprūpinimas techninės pagalbos, mokymo priemonėmis, aplinkos pritaikymas, finansinės lengvatos ir pan. Už šią pagalbą atsakingas ugdymo įstaigos vadovas).

Ar tėvai visada patenkinti gaunama informacija bei siūloma pagalba, savo dalyvavimu ugdymosi procese? Tyrimų duomenimis, 78 proc. tėvų teigia, jog mokykloje per mažai atsižvelgiama į šeimos poreikius (reikalingos pagalbos), 62 proc. jų pasigenda susitarimo dėl jiems priimtinių bendravimo būdų, 56 proc. norėtų daugiau žinoti apie jų vaikui taikomus pagalbos būdus bei galimybę tęsti pagalbą namuose (Miltenienė L., 2005).

Todėl siekdami išvengti nesusikalbėjimo ugdymo proceso dalyviai (ypač mokytojai, specialistai ir administracija, inicijuojanti bendradarbiavimą) turi gebėti:

1. **Išsiaiškinti visų ugdymo proceso dalyvių poreikius, lūkesčius, išklausti jų nuomonę, įvertinti jų pasirengimą bendradarbiauti.** Siekdami aktyvesnio tėvų dalyvavimo kompleksinės pagalbos teikimo procese mokytojai, specialistai ir ugdymo įstaigos vadovai turėtų ypač atidžiai išsiaiškinti šeimos pageidavimus ir įvertinti jos poreikius (3 priedas), paties mokinio ir jo šeimos narių nuomonę bei požiūrį į ugdymosi procesą (4 ir 5 priedai). Tėvai ir ugdytojai, siekdami tobulinti bendradarbiavimo įgūdžius, gali drauge lankyti kursus, klausyti paskaitų, dalyvauti diskusijose. Svarbu, kad bendradarbiauti siekiantys asmenys dalyvautų bendroje veikloje ir įgytų bendros veiklos ir problemų sprendimo įgūdžių.

2. **Aiškiai apibrėžti dalyvių funkcijas.** Dažniausiai mokykloje tai daroma vaiko gerovės komisijos posėdžiuose. Visų į ugdymą įsitraukusių asmenų vaidmenys turi būti lygiaverčiai. Tai leistų praplėsti dalyvių ugdymo(si) patirtį. Būtina ir visų atsakomybė už prisiimtą vaidmenį (įsipareigojimą). Tai gali būti fiksuojama vaiko gerovės komisijos posėdžių nutarimuose arba parengtame *Problemų sprendimo plane* (6 priedas), kuris gali būti sudaromas ne tik vaiko gerovės komisijos posėdyje, bet ir naudojant kitas bendradarbiavimo formas (pvz., atvejų analizę). Planas ypač naudingas sprendžiant mokinio elgesio problemas, planuojant materialinę paramą šeimai ir pan.;

3. Kurti bendradarbiavimo aplinką. Būtina numatyti bendradarbiavimo proceso dalyvius (6 priedas), formalius (planuoti susitikimai, posėdžiai, seminarai ir kt.) ir neformalius (pokalbiai pertraukų metu ir pan.) bendradarbiavimo būdus, jų periodiškumą (2 priedas);

4. Numatyti turimus ir trūkstamus (materialinius ir žmogiškuosius) išteklius, juos paskirstyti. Šioje bendradarbiavimo srityje itin svarbus ugdymo įstaigos vadovo vaidmuo. Pakankami ištekliai (išorinė parama ir pripažinimas, profesinio tobulėjimo galimybės, specialistų etatų steigimas ir kt.) užtikrina optimalius ugdomosios ir korekcinės veiklos rezultatus;

5. Nuolat vertinti. Inicijuoti būtinus pokyčius galima tik nuolat ir sistemingai vertinant veiklą ir jos rezultatus. Gali būti vertinamas kiekvieno nario ar bendros veiklos rezultatas (pvz., *vertinant mokinio pasiekimus (7 priedas) gali būti įvertinamas mokytojų, tėvų ir specialistų bei paties mokinio veiklos ir įsipareigojimų rezultatas*), bendravimo įgūdžiai, bendradarbiavimo formų panaudojimo efektyvumas. Į vertinimo procesą įtraukiami visi susiję asmenys ir, atsižvelgiant į rezultatus, priimami nauji sprendimai.

Tenkinant ugdytinių specialiųjų ugdymosi poreikius ir kuriant bendradarbiavimo santykius svarbu laikytis nuostatos, kad kiekvienas asmuo gali sėkmingai mokytis ir dalyvauti ugdymo(si) ir problemų sprendimo procesuose. Visi ugdytojai, siekdami efektyvios kompleksinės pagalbos, turėtų pripažinti vaiko individualumą. Mokiniai labai svarbu žinoti, jog suaugusieji bendradarbiauja sprenddami jo problemas ir nori jam padėti, kad nepasijustų atstumtas.

Patarimai, kaip užtikrinti mokinio dalyvavimą ugdymo(si) procese

♦ Labai svarbu, kad mokytojai, specialistai bei mokinio tėvai ne tik kalbėtų apie „jį“, ne tik spręstų „jo“ problemas, bet ir su pačiu vaiku aptartų mokymosi sunkumus, jų priežastis, pasireiškimo ypatumus, dažnumą, elgesio problemas ir tam įtakos turinčius veiksnius, drauge ieškotų įdomios informacijos apie tai internete, analizuotų gyvenimiškus pavyzdžius.

♦ Specialistai ir mokytojai turi tikėti ir gebėti tuo įtikinti patį specialiųjų ugdymosi poreikių turintį mokinį, kad jis gali dalyvauti vertinant jo poreikius, įgyvendinant numatytas priemones, aptariant ir vertinant pasiekimus, elgesį, t. y. jis gali pats sau atstovauti.

♦ Kalbantis su mokiniu nuolat pabrėžti jo stipriąsias savybes, pagirti už pastangas, padrausinti, leisti ir net skatinti klausti, teikti bet kokią jam rūpimą informaciją, ***rodyti jam pagarbą, supratimą, rūpestį, pripažinimą, pasitikėjimą, pakantumą jo elgesiui.***

♦ Labai svarbu padėti moksleiviui pasiruošti dalyvauti procese. Mokytojai (specialistai) turi informuoti apie susitikimo tikslus, svarbą, susitikime dalyvausiančius žmones, susitikimo eigą. Mokiniui paruošti ar nuraminti gali būti panaudoti jau buvusių susitikimų vaizdo įrašai arba smulkiai papasakojama apie tai, kas vyksta tokiuose susitikimuose. Būtina aptarti ir paties mokinio vaidmenį bei elgesį susitikimo metu.

♦ Pastebėti net menkiausią specialiųjų poreikių turinčio mokinio pažangą ir apie ją pasakyti vaikui. Pagirti už pastangas siekiant bet kokio užsibrėžto tikslo.

♦ Mokyti mokinius kaupti duomenis apie savo pasiekimus, juos analizuoti, vertinti tobulėjimą, kelti sau tikslus, kuriuos gali pasiekti ugdymo(si) procese. Skatinti tai daryti sistemingai. Tai gali būti daroma organizuojant aptarimus bendraamžių grupėse, pildant anketas ir pan.

- ♦ Susitikimo metu suteikti ugdytiniui galimybę apibūdinti tai, kaip jis jaučiasi esamoje situacijoje, kaip jis pats vertina savo pastangas, leisti jam pačiam įvertinti savo pasiekimus.
- ♦ Specialistai, mokytojai, tėvai ir pats mokinytis turi diskutuoti ir atsižvelgdami į gautą informaciją **kartu** formuluoti tolesnius tikslus.
- ♦ Labai svarbu atsižvelgti į paties mokinio (ne)norą dalyvauti komandos darbe.

Tik tada, kai tėvai ir mokykla aktyviai bendradarbiauja, galima pratęsti mokykloje vykdomą vaiko tobulinimo programą namuose, pasiekti gerų ugdymo ir su juo susijusių problemų sprendimo rezultatų.

Prieduose pateikiamos lentelės gali padėti mokytojams ir specialistams organizuoti bendradarbiavimą su specialiųjų ugdymosi poreikių turinčiu mokiniu bei jo šeima, įtraukti šeimos narius į kompleksinės pagalbos teikimą. Tai tik siūlymai, kurių neprivalu laikytis, bet jais galima pasinaudoti siekiant geresnių bendradarbiavimo su specialiųjų ugdymosi poreikių turinčiu vaiku bei jo šeima rezultatų.

1 priedas

Data.....

Pildančiojo asmens vardas

Pildančiojo asmens santykis su vaiku

Mūsų įstaigos mokytojai ir specialistai labai norėtų su Jumis dalytis visa informacija apie vaiką, jo ugdymosi procesą, pasiekimus, kartu spręsti iškilusius sunkumus bei pasitaikančias problemas, aptarti patirtį bei darbo rezultatus. Mums labai svarbi Jūsų nuomonė bei pageidavimai, pasirenkant bendravimo ir bendradarbiavimo su mokytojais bei specialistais būdus, formas ir jų panaudojimo intensyvumą (dažnumą, pvz.: kartą (du, tris) per metus, mėnesį, savaitę, kasdien ir pan.). Todėl prašytume prie kiekvienos Jums tinkančios bendradarbiavimo formos pažymėti ženklą „X“ ir skliausteliuose parašyti, kaip dažnai Jūs norėtumėte tuo būdu bendrauti. Galite pasirinkti vieną ar kelias mūsų siūlomas ir Jums tinkančias susirinkimų, diskusijų temas. Jūsų atsakymai padės mums geriau planuoti bendravimą ir bendradarbiavimą, siekiant geriau tenkinti Jūsų ir Jūsų vaiko poreikius.

Bendravimo ir bendradarbiavimo formos	Poreikis	Pastabos (komentaras)
Susirinkimai, kurių siūlomos temos: 1. 2. 3.		
Individualūs pokalbiai (konsultacijos) su: • mokytojais • specialistais (logopedu, specialiuoju pedagogu, psichologu, socialiniu pedagogu ir kt., pabraukti)		
Mokytojo ar specialistų apsilankymas Jūsų namuose, konsultavimas jų metu		
Pokalbiai telefonu		
Klausimų ir atsakymų vakarai (popietės)		
Paskaitos, seminarai		
Atvejų analizės (atvejų aptarimai, bendri tėvų ir specialistų komandos susirinkimai)		

Vaiko gerovės komisijos posėdžiai (pasitarimai jų metu)		
Konferencijos (tėvams)		
Konferencijos (tėvams, mokiniams, mokytojams, specialistams kartu)		
Disputai (diskusijos), temomis: 1. 2.		
Dalykiniai žaidimai		
Atvirų durų dienos (dalyvavimas pamokose, pagalbos specialistų vedamose pratybose)		
Susirašinėjimas (įrašai pasiekimų knygelėse, laiškai, dienoraščiai ir pan.)		
Tėvų konsultavimas grupėse		
Susirašinėjimas elektroniniu paštu		
Pokalbiai naudojantis internetinėmis pokalbių programomis		
Informacija klasės (ar specialistų) sukurtame tinklalapyje (interneto svetainėje)		
Atmintinės, skrajutės, lankstinukai, kuriuose pateikiama informacija apie vaiko ugdymo(si) procesą, patarimai sprendžiant problemas ir kt.		
Kitos Jūsų siūlomos formos: 1. 2. 3.		

2 priedas

Mokyklos pavadinimas

20 _ / 20 _ m. m.

____klasė

Bendradarbiavimas su tėvais (planavimas / fiksavimas)

1 pusmetis

Bendradarbiavimo forma	Data / periodiškumas	Temos (bendradarbiavimo formos turinys) / ugdytinio, kurio interesai aptariami, vardas, pavardė	Refleksija
<i>Pvz., susirinkimai (jų temos)</i>			
<i>Pvz., individualūs pokalbiai su šeimos nariais (vaiko, kurio interesai apta- riami, vardas, pavardė)</i>			
<i>Pvz., apsilankymai ugdytinio namuose</i>			
<i>Pvz., atvejų analizės (atvejų konferencijos)</i>			
<i>Pvz., pokalbiai telefonu</i>			

3 priedas

Data.....

Pildančiojo asmens vardas.....

Pildančiojo asmens santykis su vaiku

Mūsų įstaigos darbuotojai supranta, kad kiekvieno vaiko tėvai (globėjai) gali turėti daug ir skirtingų poreikių. Ne visiems vaikams ir jų tėvams reikia vienodos pagalbos. Mes norėtume išsiaiškinti Jūsų poreikius. Todėl prašytume prie kiekvieno žemiau esančio teiginio (poreikio pavadinimo) pažymėti ženklą „X“ tame stulpelyje, kuris labiausiai atspindi Jūsų poreikio dydį (intensyvumą). Nežinodami Jūsų poreikių, negalėsime jų patenkinti. Jūsų atsakymai mums padės geriau planuoti pagalbą ir veiklą, tenkinant Jūsų ir Jūsų vaiko specialiuosius ugdymosi poreikius.

Poreikiai		Man tikrai reikia pagalbos šioje situacijoje	Man reikėtų pagalbos šioje situacijoje, bet ji nėra būtina	Pagalba nereikalinga
1. Daugiau informacijos apie vaiko sutrikimą	I			
2. Daugiau informacijos apie mokymosi sunkumų priežastis	I			
3. Daugiau informacijos apie vaiko vystymąsi, perspektyvas	I			
4. Daugiau informacijos apie elgesio problemas	I, It			
5. Daugiau informacijos apie programas, kurias gali įsisavinti mano vaikas	I, It			
6. Specialistų pagalbos galimybės mano vaikui: ♦ psichologo ♦ logopedo ♦ specialiojo pedagogo ♦ tiflopedagogo ♦ surdopedagogo ♦ socialinio pedagogo ♦ kineziterapeuto ♦ mokytojo padėjėjo	It, FP, NP			

7. Daugiau informacijos apie specialiosios pagalbos teikimo procesą	I			
8. Daugiau informacijos apie tai, kaip aš galiu padėti savo vaikui namuose	I, It			
9. Mokymai, kaip turėčiau elgtis (bendrauti) su savo vaiku	NP, FP, It			
10. Mokymai, kaip reaguoti į kitų vaikų (sesių, brolių) pavydą, ignoravimą	I, It, NP, FP			
11. Bendravimas su šeimomis, auginančiomis vaikus su panašia negalia	NP, FP			
12. Pagalba mano savijautai pagerinti	NP, FP			
13. Žmogus, su kuriuo norėčiau neoficialiai pakalbėti apie savo problemas	NP			
14. Sutuoکتinio požiūris į vaiko negalią	FP, NP			
15. Vaiko priežiūra pasibaigus pamokoms (ugdomajai veiklai)	NP, FP			
16. Finansinė parama	MP, It			
17. Vaiko priežiūra vakarais (nemokamas maitinimas ir pan. (ikimokyklinėse įstaigose, ugdymo centruose))	It			
18. Ilgesnės įstaigos darbo valandos, kad galėčiau rasti darbą, o mano vaikas būtų prižiūrėtas	It			
19. Medicininė pagalba (priežiūra) vaikui	It			
20. Speciali įranga (techninės priemonės), kurios būtinos tenkinant specialiuosius poreikius	MP, It			
21. Transportas atvykti į ugdymo įstaigą	MP			
Prašome išvardyti kitus Jūsų poreikius, kurių mes nepaminėjome.				
22.				
23.				
24.				
25.				

Paaiškinimai mokytojams, specialistams:

I – informacija;

FP – formali parama (vaiko gebėjimų vertinimas kitose įstaigose, planuoti susitikimai, posėdžiai, seminarai, paramos grupių susitikimai, pratybos, mokymai ir pan.);

NP – neformali parama (giminių, draugų, kaimynų, pažįstamų, mokytojų, specialistų palaikymas, neformalus pokalbiai);

It – intervencija (medicininė, psichologinė, pedagoginė, administracijos (įstaigos vadovų) – tai formalios paramos sudedamoji dalis);

MP – materialinė parama (finansinė parama, išteklių valdymas).

4 priedas

Informacija apie

(vaiko vardas, pavardė, klasė, grupė)

Pokalbis su tėvais

Klausimai	Atsakymai
<i>Ką, Jūsų nuomone, mums būtina žinoti apie Jūsų vaiką?</i>	
Kokia yra Jūsų vaiko mėgstama veikla?	
Kas Jūsų vaikui teikia džiaugsmo?	
Kokios Jūsų vaiko teigiamos ypatybės?	
Kas prasčiau sekasi Jūsų vaikui?	
Ar yra kokių nors svarbių dalykų, apie kuriuos turėtume žinoti?	
Ko tikėtis iš vaiko (apie ką svajojate)?	
Kas Jums daugiausiai kelia nerimo, rūpesčių?	
Kaip manote, kuo aš galiu padėti Jūsų vaikui (Jūsų pageidavimai)?	
Kaip pasikeitė Jūsų vaikas, pradėjęs lankyti ugdymo įstaigą?	
Kokios informacijos apie savo vaiką pageidautumėte gauti?	
Kas skatina Jus ateiti į ugdymo įstaigą?	
<i>Kokius kitus dalykus apie mokyklą ar vaiką norėtumėte aptarti?</i>	

5 priedas

.....
(mokinio vardas, pavardė, klasė)

Pokalbis su mokiniu

(pagal R. Kišonienę, R. Dudzinskię, 2007)

Klausimai	Atsakymai
Ar tau patinka mokykloje?	
Kas tau svarbu mokykloje?	
Kas tau kelia nerimą?	
Ko norėtum, kad būtų (vyktų) pamokoje?	
Ką norėtum veikti šiuo metu mokykloje (per dalyko pamoką)?	
Ko norėtum išmokti (per tam tikro dalyko pamokas)?	
Kas tau sunku pamokų metu? Po pamokų?	
Kaip manai, kodėl sunku?	
Ar tau reikia pagalbos? Kokios?	
Kaip tu manai, kodėl tau reikia specialiojo pedagogo (ir (ar) kito specialisto) pagalbos?	
Ar aš galiu tau kaip nors padėti?	
Ar pamokos tempas tau tinkamas?	
Kada pamokoje jautiesi geriausiai? Kada blogiausiai?	
Kaip tau atrodo, kaip galėtume pasiekti (tokius ir tokius) tikslus?	
Ar tu norėtum aptarti kylančius sunkumus kartu su tėvais, mokytojais specialistais (dalyvauti vaiko gerovės komisijos posėdyje, atvejų konferencijoje ir pan.)?	

6 priedas

Problemų sprendimo planas

(pagal O. Merfeldaitę, 2005)

Darbo su šeima sutartis pildoma siekiant įgyvendinti visoms pusėms bendrą tikslą. Ji gali būti dvišalė, trišalė, keturšalė.

1. Sutartis

Šią sutartį sudarė (vardas, pavardė, pareigos):

1.
2.
3.

2. Sutariame, kad mūsų tikslai yra šie:

1.
2.
3.

3. Siekdamas šių tikslų mokytojas sutinka ir įsipareigoja:

1.
2.
3.

Specialistas (vardas, pavardė, pareigos) sutinka ir įsipareigoja:

1.
2.
3.

Specialistas (vardas, pavardė, pareigos) sutinka ir įsipareigoja:

1.
2.
3.

Mokinys sutinka ir įsipareigoja:

1.
2.
3.

Šeimos nariai. Asmuo (vardas, pavardė) sutinka ir įsipareigoja:

1.
2.

3.

Asmuo (vardas, pavardė)sutinka ir įsipareigoja:

1.

2.

3.

Šią sutartį iš naujo reikia peržiūrėti kas (laikotarpis)

Sutarties sąlygas galima keisti, jei visi šeimos nariai su tuo sutinka.

Parašas _____ Parašas _____

Parašas _____ Parašas _____

Data _____

Pastaba: į sutartį būtinai įtraukiami visi asmenys, turintys ugdomąjį poveikį vaikui, ir pats vaikas.

7 priedas

MOKYMOSI PASIEKIMAI 201_/201_ m. m. _____ pusmetis (trimestras)

(mokinio vardas, pavardė)

Dalykas	1 trimestras (pusmetis)		Mokinio stiprybės		Mokinio silpnybės		Problema / išipareigo- jimų vykdymas	Problemos sprendimo būdai	Reikalinga pagalba
	Prognozuoja- mas įvertini- mas	Gautas įvertinimas	Tėvų nuomonė	Mokytojų (specialistų) komentaras	Tėvų nuomonė	Mokytojų (specialistų) komentaras			

Literatūra

1. ALIŠAUSKAS, A. Specialiųjų ugdymosi poreikių tenkinimas bendrojo lavinimo mokykloje: pokyčių analizė. *Specialiųjų poreikių vaikų pažinimas ir ugdymas*: mokslinės konferencijos medžiaga. Šiauliai, 2001.
2. ALIŠAUSKIENĖ, S. *Ankstyvoji intervencija vaikystėje*. Šiauliai, 2005.
3. ALIŠAUSKIENĖ, S.; ALIŠAUSKAS, A.; ŠAPELYTĖ, O.; MELIENĖ, R.; MILTENIENĖ, L.; GERULAITIS, D. *Psichologinės, specialiosios pedagoginės ir specialiosios pagalbos bendrojo lavinimo mokyklų mokiniams lygis*: tyrimo ataskaita [interaktyvus]. 2007 [žiūrėta 2011-02-..14]. Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/sb/SMM_ATASKAITA_pagalbos%20lygis_2007.pdf>.
4. ALIŠAUSKAS, A.; ALIŠAUSKIENĖ, S.; GERULAITIS, D.; MELIENĖ, R.; MILTENIENĖ, L.; ŠAPELYTĖ, O. Specialiosios pedagoginės pagalbos teikimo lygis ir poreikis Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose. *Specialusis ugdymas*, 2008, 1(18).
5. ALIŠAUSKAS, A.; MILTENIENĖ, L. Specialiųjų mokymosi poreikių tenkinimas: mokinių požiūris. *Specialusis ugdymas*: mokslo darbai. Šiauliai, 2001, I(IV).
6. ALIŠAUSKIENĖ, S.; MILTENIENĖ, L. *Bendradarbiavimas tenkinant specialiuosius ugdymosi poreikius*. Taikomasis mokslo leidinys. Mokomoji knyga. Šiauliai, 2004.
7. ALIŠAUSKIENĖ, S.; MILTENIENĖ, L. *Tėvų, specialistų ir specialiųjų poreikių turinčių vaikų bendradarbiavimo plėtotė ugdymo institucijose*: tyrimo ataskaita [interaktyvus]. ŠMM, ŠU, 2003 [žiūrėta 2011-01-27]. Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/ataskaita_smm_03.doc>.
8. AMBRULAITIS, J. *Specialiojo ugdymo kaitos bruožai*. Šiauliai, 2005.
9. BUŽINSKAS, G. ir kt. *Švietimo pagalba bendrojo lavinimo mokyklų mokiniams*: tyrimo ataskaita [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2011-02-22]. Prieiga per internetą: <www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/Svietimo_pagalba_b_l_vid_mok_ataskaita.pdf>.
10. DETTMER, P.; DYCK, N.; TURSON, L. P. *Consultation, Collaboration, and Teamwork for Students with Special Needs*. Boston, 1999.
11. *Dėl mokyklos vaiko gerovės komisijos sudarymo ir jos darbo organizavimo tvarkos aprašo patvirtinimo*. LR švietimo ir mokslo ministro 2011-04-11 įsakymas Nr. V579.
12. DRASGOW, E.; YELL, M.; ROBINSON, R. Developing Legally Corect and Educationally Appropriate IEPs. *Remedial and Special Education*. 2001; 22(6).
13. DUDZINSKIENĖ, R.; KIŠONIENĖ, R.; LUNECKIENĖ, A.; ŽIŪKIENĖ, D. *Į pagalbą mokytojui ir mokyklai*. Vilnius, 2008.
14. DUKES, Ch.; SMITH, M. *Working with Parents of Children with Special Educational Needs*. Paul Chapman Publishing, 2007.
15. FARELL, M. *Understanding Special Education Needs*. London, 2003.

16. GEVORGIANIENĖ, V. Pedagogų ir tėvų bendradarbiavimas ugdant specialiųjų poreikių vaikus. J. Ambrulaitis ir kt. (Red. kol.). *Specialiojo ugdymo pagrindai*. Šiauliai, 2003.
17. GODGE, T. D.; COLKER, L. J.; DŽEROMAN, C. *Ikimokyklinio amžiaus vaikų kūrybiškumo ugdymas*. Vilnius, 2007.
18. KIŠONIEŅĖ, R.; DUDZINSKIENĖ, R. *Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymo(si) poreikių, ugdymo turinio individualizavimas*. Vilnius, 2007.
19. KLOKMANIENĖ, L. *Tėvų, auginančių specialiųjų poreikių vaikus, požiūris į integruotą ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje*. Magistro diplominis darbas. Vilnius, 2005.
20. KORŠUNOVĖ, U. *Bendradarbiavimo galimybės mokykloje teikiant psichologinę pedagoginę pagalbą mokiniams*. Vilnius, 2008.
21. *Lietuvos Respublikos specialiojo ugdymo įstatymas*, 1998.
22. *Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas*, 2011.
23. MILTENIENĖ, L. Pedagogų nuostatos į specialiųjų ugdymą ir ugdymo dalyvių bendradarbiavimą: struktūros ir raiškos ypatumai. *Specialusis ugdymas*, 2004; 2(11).
24. MILTENIENĖ, L. Bendradarbiavimo realybė tenkinant vaiko specialiuosius ugdymosi poreikius bendrojo lavinimo mokykloje. *Specialusis ugdymas*, 2005; 2(13).
25. MILTENIENĖ, L.; RUŠKUS, J.; ALIŠAUSKAS, A. Tėvų, auginančių specialiųjų poreikių turintį vaiką, nuostatų į dalyvavimą ugdymo procese struktūra ir raiška. *Specialusis ugdymas*, 2003; 2(9).
26. Parent Education Network: <http://www.parentednet.org/>.
27. PIVORIENĖ, R.; STURLIENĖ, N. *Mūsų klasė: knyga auklėtojiui*. Vilnius, 2005.
28. RUŠKUS, J. *Negalės fenomenas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto biblioteka, 2002.
29. Socialinė pedagogika: teorija ir praktika. *Socialinis ugdymas*. Vilnius, 2005, IX.
30. VORONKEVIČ, A. *Tėvų ir specialistų bendradarbiavimas ugdant vaikus su kompleksine negalia*. Magistro darbas. Vilnius, 2005.
31. VOSYLIENĖ, E. *Socioedukacinis darbas su vaiku: mokomoji knyga*. Vilnius, 2009.
32. WALSH, K. B. *Į vaiką orientuotų klasių kūrimas, 8–10 m.: knyga auklėtojams*. Vilnius, 2001.
33. WALTER-THOMAS, Ch.; KORINEK, L.; MCLAUGHLIN, V. L.; WILLIAMS, B. T. *Collaboration for Inclusive Education: Developing Successful Programs*. Allyn and Bacon, 2000.
34. WESTWOOD, P. *Commonsense Methods for Children with Special Needs*. New York: Routledge, 1996.

IKIPROFESINIS / PROFESINIS SPECIALIŲJŲ UGDYMOSI POREIKIŲ TURINČIŲ MOKINIŲ RENGIMAS: GALIMYBĖS, KRYPTYS, PERSPEKTYVOS

A u k s ė M a ž y l i e n ė

Pastarąjį dešimtmetį išgalint specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių asmenų integracijos į bendrąją ugdymo sistemą procesui, vis plačiau diskutuojant apie neįgaliųjų asmenų inkliuzinį ugdymą kinta žmonių samprata apie negalią ir neįgalaus žmogaus padėtį visuomenėje. Integracijos proceso baigtumas, jo principų ir siekių įgyvendinimas atsiskleidžia per vieną iš svarbiausių neįgalaus asmens gyvenimo aspektų – profesijos įgijimą bei galėjimą rasti savo vietą darbo rinkoje. Profesinė veikla neįgaliajam – tai ir galimybė užsidirbti, patenkinti savo materialinius poreikius, ir svarbiausia – būti visaverčiu ir reikalingu visuomenei. Gerėjant profesinio rengimo kokybei negalima atmeti ir su negalia susijusių asmenybės galimybių ribotumo. Kintant darbo rinkos politikai reikėtų įvertinti profesinės ir socialinės aplinkos reikalavimus ir išnagrinėti, kaip tie reikalavimai atitinka neįgalaus asmens individualias galimybes.

Lietuvos Respublikos Seimo patvirtintose Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatose valstybės švietimo sistema, be kitų užduočių, turi padėti asmeniui įgyti profesinę kvalifikaciją, atitinkančią šiuolaikinę technologijų, kultūros bei asmeninių gebėjimų lygį, taip pat sudaryti sąlygas mokytis visą gyvenimą – nuolat tenkinti pažinimo poreikius, siekti naujų kompetencijų ir kvalifikacijų, reikalingų jo profesinei karjerai ir gyvenimui įprasminti.

Profesinio mokymo sistema tiesiogiai priklauso nuo valstybės vykdomos politikos, ekonomikos dėsnių, ūkio šakų plėtros galimybių, visuomenės narių požiūrio į ją ir pan. Profesinio mokymo sistemos pokyčiai sunkiai išsivaizduojami be finansinių investicijų, šiuolaikinę pasaulėžiūrą atitinkančių žmogiškųjų išteklių, profesijos mokytojų ir dėstytojų technologinių kompetencijų tobulinimo, be mokyklose naudojamų pažangiausių technologijų ir be modernios mokymo bazės. Valstybės skiriamos lėšos neužtikrina kokybiškų profesinio mokymo sistemos pokyčių, todėl profesinėms mokykloms daug naujų galimybių suteikia įgyvendinami projektai, kuriems lėšų skiria Europos Sąjungos struktūriniai fondai.

Visuomenės gyvenimo pokyčiai veikia visus, o labiausiai paliečia neįgaliuosius. Didėjant informacijos srautui, aktualizuojant kvalifikuotų žinių poreikį vis labiau ryškėja visuomenės reikalavimų ir negalios situacijos konfrontacija. Rinkoje mažėjant darbo vietų skaičiui vis sunkiau darbą rasti kvalifikuoto išsilavinimo neturintiems asmenims.

Profesijos pasirinkimas aktualus kiekvienam asmeniui, o ypač neįgaliajam, siekiančiam sėkmingai integruotis į visuomenę. Pasak Baranauskienės I. (2010), ikiprofesinis pasirengimas ir profesinis apsisprendimas yra vienas iš svarbiausių profesinės rehabilitacijos proceso

etapų. Aptariant neįgalaus asmens galimybes įgyti vienokią ar kitokią profesiją pirmiausia vertėtų išsiaiškinti pagrindines sąvokas, susijusias su profesiniu ugdymu.

Sąvokų apibrėžimai

Ikiprofesinis rengimas ir ugdymas suprantamas, kaip pirminių profesinių įgūdžių ir bendrųjų gebėjimų įgijimas prieš pradedant mokytis profesijos. Pirmiausia tai suvokiama kaip kryptinga veikla, kuriai vadovauja specialusis ar socialinis pedagogas, ar asmuo, atliekantis profesijos patarėjo funkcijas. Į šią veiklą įtraukiamas pats mokinys, jo tėvai, mokytojai ir potencialūs darbdaviai. Mokykliniame amžiuje tai gali būti organizuojama įvairių fakultatyvinių užsiėmimų principu pačiose mokyklose, neformaliojo ugdymo institucijose ar tam tikrose darbo vietose. Vyresniame amžiuje neįgaliesiems užsiėmimai gali būti organizuojami dienos centruose.

Profesinis konsultavimas, informavimas ir orientavimas – tai žinių apie profesijas, požiūrių ir nuostatų visuma, gebėjimas jas vertinti pagal savo tinkamumą kuriai nors veiklos sričiai. Profesinė orientacija – dinamiškas, kintantis, nenutrūkstamas procesas, besitęsiantis veikiant objektyviems ir subjektyviems veiksniams.

Profesijos mokymas – ugdymo procesas, susidedantis iš trijų nuoseklių, per visą gyvenimą besitęsiančių etapų: ikiprofesinio ugdymo (vykdomas jaunimo mokyklose), pirminio profesinio mokymo ir profesinio kvalifikacijos tobulinimo.

Profesijos patarėjas – specialistas, konsultuojantis asmenis profesijos pasirinkimo klausimais (teikiantis profesinio konsultavimo, informavimo ir orientavimo paslaugas). Profesijos patarėjai dirba profesinio informavimo taškuose (PIT), kurie steigiami mokyklose ir kitose švietimo įstaigose. Profesijos patarėjas suteikia jaunuoliams informaciją apie mokymosi ir studijų programas, apie profesijas, moko naudotis internetinėmis priemonėmis ir patiems pasiekti galimų profesijų, įvertinti profesijų pasiūlą, supažindina su įvairia medžiaga, susijusia su profesiniu orientavimu.

Lietuvoje esamos situacijos ir teisinės bazės analizė

Ikiprofesinis mokymas

Lietuvoje ikiprofesinis mokymas, kaip privalomojo ugdymo turinio dalis, įgyvendinamas jaunimo mokyklose. Kaip organizuoti ikiprofesinį mokymą šiose mokyklose, apibrėžiama Ikiprofesinio mokymo tvarkos apraše, patvirtintame LR švietimo ir mokslo ministro 2007 m. rugsėjo 17 d. įsakymu Nr. ISAK-1841. Ikiprofesinio mokymo tikslai orientuoti į mokinių galimybes susipažinti su įvairiomis profesijomis, padėti suprasti darbo reikšmę, ugdyti darbinės veiklos įgūdžius ir pan. Kaip žinome, į jaunimo mokyklas patenka nemotyvuoti, turintys mokymosi, elgesio problemų mokiniai, kurie reikalauja ypatingo dėmesio ir mokytojų pasirengimo įgyvendinti ikiprofesinio mokymo tikslus. Juos įgyvendinant siekiama stiprinti mokymosi motyvaciją, ugdyti gebėjimus planuoti profesinę karjerą, kompetencijas, reikalingas žmogaus būsimai profesinei veiklai ir savarankiškam gyvenimui.

Ikiprofesinis mokymas, kaip darbinė veikla, įgyvendinamas ne tik jaunimo, bet ir specialiosiose mokyklose. Deja, jose pirminiai profesiniai įgūdžiai formuojami tik tokie, kokių gali pasiūlyti mokykla pagal savo turimą mokymo bazę.

Viena iš ikiprofesinio mokymo sričių, įgyvendinama bendrojo lavinimo ir specialiosiose mokyklose, yra profesinis konsultavimas, informavimas ir orientavimas, kurio veikla LR profesinio orientavimo strategijoje (toliau – POS) apibūdinama kaip „daugialypė, apimanti visus gyvenimo etapus ir situacijas. Ji teikia įvairiapusiškas paslaugas siekiant padėti žmogui išlikti užimtumo sistemoje, rasti darbą bei netekus darbo prisitaikyti prie naujų darbo rinkos reikalavimų ir grįžti į užimtumo sistemą“ (POS, 2003). Šios veiklos tikslas – padėti asmenims išsiaiškinti savo profesinius polinkius, profesinį kryptingumą ir tinkamumą, profesinės karjeros tobulinimo galimybes.

Šiuo metu Lietuvoje yra apie 700 profesinio informavimo taškų, kurie įsteigti bendrojo lavinimo ir profesinėse mokyklose, švietimo centruose, bibliotekose, darbo biržose ar kitose įstaigose.

Teikiant profesinio orientavimo ir konsultavimo paslaugas neįgalieji konsultuojami profesinio kryptingumo ir tinkamumo klausimais. Pasinaudojant specialistų pagalba, remiantis profesinių gebėjimų įvertinimo rezultatais bei atsižvelgiant į neįgaliųjų norus ir ketinimus sudaromas individualus profesinės karjeros planas.

Profesinis mokymas

Vienas iš pagrindinių profesinio mokymo sistemos tikslų yra padėti asmeniui įgyti kvalifikaciją ir šiuolaikines kompetencijas bei sudaryti sąlygas įvairių poreikių ir gebėjimų asmenims mokytis visą gyvenimą, tobulinti įgytas profesines kvalifikacijas ir jas keisti. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos profesinio mokymo įstatymu, specialiųjų poreikių asmenys, baigę specialiojo ugdymo programas, gali būti mokomi kartu su kitais asmenimis pagal jiems pritaikytas profesinio mokymo programas. Taigi neįgalieji turi galimybę pasirinkti profesinio ugdymo įstaigą, atitinkančią jų poreikius ir galimybes. Išnagrinėjus Atviros informavimo konsultavimo orientavimo sistemos (AIKOS) duomenis matyti, kad profesinio mokymo įstaigos neįgaliesiems asmenims, neįgijusiems pagrindinio išsilavinimo, yra parengusios 27 profesinio mokymo programas: staliaus, maisto ruošimo darbuotojo, avalynės taisytojo, dailiųjų dirbinių pynėjo, dailiųjų rankdarbių gamintojo, ūkininko pagalbininko, želdinių tvarkytojo ir kitas mokymų programas (mokymo įstaigų ir jų teikiamų profesinio mokymo programų sąrašas pateikiamas 1 priede). AIKOS duomenys rodo, kad 2010–2011 mokslo metais Lietuvos profesinėse mokyklose pritaikytas profesinio mokymo programas yra pasirinkę daugiau nei 800 mokinių, neįgijusių pagrindinio išsilavinimo.

Švietimo ir mokslo ministerijos duomenimis, šiuo metu tik 19 proc. visų profesinių mokyklų vykdo specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams skirtas profesinio mokymo programas. Dar ne visos šiandieninės profesinės mokyklos gali pasidžiaugti pritaikyta mokymosi aplinka, psichologinės ir specialiosios pedagoginės, specialiosios pagalbos teikimo paslaugomis bei modernia technologine įranga. Nors profesinio mokymo programos pritaikomos individualiesiems ugdytinių poreikiams, tačiau jų praktiniai darbo įgūdžiai nėra pakankamai išlavę ir mokiniams sunku integruotis į darbo rinką. Šių dienų profesinė mokykla dar negali užtikrinti nepertraukiamo darbavio ir profesinės mokyklos bendradarbiavimo ir partnerystės, keitimosi informacija ir patirtimi. Mokyklose nėra specialiai apmokytų darbuoto-

jų, gebančių atlikti „ryšininko“ vaidmenį tarp mokymo įstaigos ir socialinių partnerių, galinčių tapti potencialiais darbdaviais. „Ryšininkai“ galėtų vykdyti praktikos ir darbo vietų paiešką specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems asmenims.

Tobulinant neįgaliųjų integravimosi į darbo rinką procesą parengta Specialiojo ugdymo plėtros programa (2009), kurios pagrindinis tikslas – specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams geriau užtikrinti švietimo prieinamumą ir lygias galimybes. Siekiant gerinti profesinio mokymo teikimo paslaugas neįgaliesiems programoje numatyta pritaikyti 10 profesinio mokymo programų (modulių) šiems asmenims mokytis bei finansuoti 40 specialistų, vykdančių praktikos ir darbo vietų paiešką, etatus.

Profesinio mokymo įstatymas (2007) ir Praktinio profesinio mokymo išteklių plėtros programa (2007) numato profesinio mokymo programų modulių kūrimą. Šios priemonės įtraukimas į profesinio mokymo sistemą sudarytų sąlygas neįgaliesiems, atsižvelgiant į jų gebėjimus ir poreikius, mokytis tik tam tikros profesinio mokymo programos modulius ir įgyti atitinkamą kvalifikaciją. Profesinio mokymo sistema būtų lankstesnė, o mokiniai lengviau prisitaikytų prie socialinės aplinkos ir darbo rinkos poreikių.

Nacionalinėje profesinio orientavimo švietimo sistemos programoje (2007) numatyta sukurti bendrojo lavinimo mokyklų ir profesinių mokyklų mokinių ugdymo karjerai modelius ir juos įdiegti mokyklose. Šie modeliai padėtų suformuoti šiuolaikines kompetencijas bei suplanuoti karjeros perspektyvas. Vienas iš laukiamų minėtos programos produkto rezultatų yra specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių asmenų dalyvavimas juose.

Pastebimai didėja profesinio orientavimo vartotojų įvairovė, tampa glaudesnis valstybinio ir privataus sektorių tarpusavio ryšys. Vis dažniau pastebima švietimo sistemos, specialiųjų poreikių asmenų užimtumo ir visuomenės partnerystė. Profesinio orientavimo pagal poreikį idėja įgyvendinama profesinio informavimo, konsultavimo ir orientavimo centruose, kuriuose teikiamos konsultacinės, biuro, mokymų organizavimo bei darbo paieškos ir tarpininkavimo įdarbinant neįgaliuosius paslaugos (2 priedas).

Profesinė rehabilitacija

Mokymosi visą gyvenimą principas taikomas ir neįgaliesiems. Asmenims, netekusiems darbingumo, dėl tam tikrų priežasčių iškritusiems iš darbo rinkos, į pagalbą gali ateiti profesinė rehabilitacija. *Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme* profesinė rehabilitacija apibūdinama kaip *asmens darbingumo*, profesinės kompetencijos ir pajėgumo dalyvauti darbo rinkoje *atkūrimas arba didinimas* ugdymo, socialinės ir psichologinės rehabilitacijos bei kitomis priemonėmis. Pagrindinis tikslas – ugdyti ar atkurti neįgaliųjų darbingumą ir didinti įsidarbinimo galimybes. Profesinės rehabilitacijos programoje gali dalyvauti suaugę neįgalūs asmenys, turintys darbo biržos siuntimus. Šias paslaugas Lietuvoje teikia profesinės rehabilitacijos įstaigos (3 priedas).

Neįgaliųjų profesinio mokymo patirtis

Profesinis mokymas Lietuvoje

Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, ugdymas nenutrūksta baigus pagrindinę mokyklą. Būtina nuolat rūpintis jų profesiniu rengimu, investuoti į darbinį mokymą, socialinių įgūdžių formavimą, rengimą savarankiškam gyvenimui.

Specialiųjų ugdymosi poreikių turintys asmenys gali pasirinkti mokymąsi pagal įvairias profesinio mokymo programas. Didžiausios galimybės renkantis profesijas atsiveria asmenims, turintiems nedidelių specialiųjų ugdymosi poreikių, nes jie lengviau gali prisitaikyti prie darbo rinkos pokyčių. Deja, labai trūksta profesinio mokymo programų pasirinkimo galimybių asmenims, turintiems didelių ir labai didelių specialiųjų ugdymosi poreikių. Jų parengimas profesijai ir jų dalyvavimas darbinėje veikloje reikalauja didesnių finansinių investicijų bei kryptingos, adekvačios pagalbos sistemos modelio sukūrimo. Pažangi visuomenė turėtų suteikti asmeniui visaverčio savarankiško gyvenimo pagrindus ir padėti jam nuolat tobulinti savo gebėjimus. Profesinio mokymo sistema turėtų glaudžiai sietis su šalies ūkio, socialinės ir kultūrinės raidos kontekstu, būti lanksti, atvira, pagrįsta įvairių mokymo formų ir institucijų sąveika.

Mokslininkai (Baranauskienė I., Ruškus J., 2004), analizuodami Lietuvos neįgaliųjų profesinio mokymo patirtis, skiria du profesinio mokymo aspektus.

Pirmasis apima mokinio savarankiškumo įvairiose srityse formavimą (vidutinių ir didelių specialiųjų ugdymosi poreikių asmenims): savarankiškai vykti visuomeniniu transportu, gebėti atlikti įvairius savitvarkos darbus, naudotis buitinais prietaisais bei darbo įrankiais ir kt.

Antrasis aspektas – darbinis (technologinis) profesinis rengimas. Jo tikslas – rengti mokinių praktinei veiklai konkrečioje darbo vietoje, naudojant įrankius, mokant naudotis mechanizmais ir tam tikrais technologiniais prietaisais (nedidelių ir vidutinių specialiųjų ugdymosi poreikių asmenims).

Mokslininkų teigimu, specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių asmenų profesinį rengimą riboja tam tikri aspektai. Sunku išskirti tas specialybes, kurioms ugdymo sistema yra pajėgi kokybiškai rengti specialiųjų poreikių turinčius asmenis. Kita vertus, vis dar ribojama specialiųjų poreikių asmenų galimybė laisvai pasirinkti specialybę. Šie asmenys nuolat priversti konkuruoti darbo rinkoje ir turi būti gerai ir kokybiškai pasirengę darbinei veiklai. Šiuo metu specialiųjų poreikių asmenys profesinę kvalifikaciją gali įgyti mokydamiesi profesinėse mokyklose, specialiojo ugdymo įstaigose bei darbo rinkos profesinio mokymo centruose. Baranauskienės I. ir Ruškaus J. (2004) teigimu, į valstybines profesines mokyklas priimami ir asmenys, neturintys pagrindinio išsilavinimo. Tokiose mokyklose specialiųjų poreikių asmenys ugdomi dvejopai: arba jie integruojami į bendrąsias grupes, arba ugdymas organizuojamas specialiosiose grupėse. Sėkmingai baigę mokyklas asmenys gauna kvalifikuoto darbininko pažymėjimą, o tie, kurie greta profesinio mokymosi baigia vidurinės mokyklos programą, gauna diplomą. Profesinėse specializuotose mokyklose greta pagrindinio tikslo – rengimo profesijai, specialiųjų poreikių asmenys mokosi savarankiško gyvenimo įgūdžių, o valstybė pasirūpina nors daliniu jų išlaikymu.

Šiuo metu daugelyje Lietuvos profesinio mokymo įstaigų profesinis rengimas vykdomas laikantis įprasto mokyklinio modelio: ir teorinis, ir praktinis mokymas vyksta ugdymo įstaigoje. Didžiausias šio modelio trūkumas yra tas, kad nėra galimybių realiose darbo vietose išbandyti įgytąsias teorines žinias, išmokti praktinio darbo subtilybių. Todėl specialiųjų poreikių asmenys tampa potencialiais bedarbiais.

Taikant šį modelį atsiskleidžia dar vienas jo trūkumas – neužtikrinamas profesinis konsultavimas. Visiems suprantama, kad šių dienų darbo rinka yra dinamiška, permaininga, o neretai ir nestabili. Profesinio rengimo įstaigų mokymo bazė nepakankamai moderni ir neatitinka laikmečio reikalavimų. Mokymo programose per mažai dėmesio skiriama profesiniam konkurencingumui ugdyti bei konkurencijos dėsniams suvokti. Kad ir kiek pastangų būtų dedama į profesinių žinių, gebėjimų, įgūdžių ugdymą, bet darbą organizuojant tik mokyklos dirbtuvėse mažai tikėtina, kad bus parengtas kvalifikuotas darbininkas. Mokymo sąlygos dažniausiai neatitinka rinkos sąlygų, dėsnių ir poreikių. Per mažai ugdomi gebėjimai savarankiškai gyventi ir priimti sprendimus rinkos ekonomikos sąlygomis. Kad asmenys, turintys specialiųjų ugdymosi poreikių, baigę profesinio rengimo mokyklą rastų darbą, daugiau dėmesio reikia skirti praktiniam mokymui gamybinėse įmonėse, verslo organizacijose. Būtent į praktinį mokymą ir gamybinę praktiką reikėtų žvelgti kaip į tolesnio įsidarbinimo galimybę.

Kai kuriose profesinėse mokyklose stebimas ir pažangesnis modelis. Dažna mokykla yra sudariusi bendradarbiavimo sutartis su socialiniais partneriais dėl profesinio praktinio mokymo jų įmonėse, kur dalis praktinio mokymo užsiėmimų vyksta neįgaliam asmeniui tiesiogiai atliekant konkretų darbą. Šiai veiklai vadovauja profesijos mokytojas. Kadangi praktinis mokymas vyksta gamybinėse įmonėse, profesinėms mokykloms nėra būtinybės kurti praktinio mokymo bazės. Tiesioginis mokinio dalyvavimas darbinėje veikloje tobulina profesinius gebėjimus, asmens savarankiškumą bei bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžius, ugdo konkurencingumo ir verslumo kompetencijas.

Neįgaliųjų profesinis mokymas užima bene pačią svarbiausią vietą užtikrinant jų užimtumą ir padedant pamatus socializacijai. Jau nuo profesinio mokymo pradžios jaunuoliai turėtų įžengti į darbo rinką ir pratintis prie jos.

Profesinis mokymas užsienyje

Neįgaliųjų švietimo, valstybės ekonominės situacijos, socialinės politikos dėsningumų poveikis asmeniui aktualus ne tik Lietuvoje, bet ir kitose Europos valstybėse. Kiekviena šalis kuria savo socialinę, ekonominę politiką, vienaip ar kitaip veikia darbo rinkos dėsnius ir profesinės rehabilitacijos galimybes.

Europos Sąjungos valstybės, pasak Baranauskienės I., Elijošiaus E., Pauliukonio A. J. (2004), savo socialinę politiką kuria atsižvelgdamos į neįgalaus žmogaus galimybes integruotis visuomenėje:

- siekiama **garantuoti**, kad neįgalieji įgytų kvalifikuotą profesinį išsilavinimą;
- numatoma **priemonių įvairovė** ir **pasiūla** kvalifikuotam profesiniam išsilavinimui įsigyti.

Kompetentingo profesinio konsultavimo ribos išplečiamos nuo pagalbos pasirenkant profesiją iki darbo suradimo, paramos pirmaisiais darbo mėnesiais, esant reikalui – tai ir priežiūra per visą profesinę karjerą.

Įdomu pažvelgti, kokias profesinės kvalifikacijos įgijimo galimybes specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams siūlo kitos Europos šalys.

Jungtinėje Karalystėje jau mokykloje prasideda pirmoji pažintis su kai kuriomis profesijomis. Nesvarbu, kur vaikai mokytųsi (bendrojo ugdymo sistemoje ar specialiojoje mokykloje), be pagrindinių ugdymo programų, supažindinami su įvairiomis profesijomis, pvz., kirpėjo, pardavėjo, administracijos darbuotojo ir kt. Kartu daug dėmesio skiriama bendrosios kvalifikacijos ugdymui, formuojami ir lavinami darbo ir gyvenimo įgūdžiai.

Šioje šalyje vis daugiau dėmesio skiriama lankstesnei kvalifikacijos įgijimo sistemai kurti. Siekiama diegti kuo įvairesnių profesijų pasirinkimo pasiūlą, o mokykloje bandoma derinti bendrąją ir darbinę ugdymus.

Olandijos švietimo sistema silpniau besimokantiems mokiniams siūlo orientuotis į praktinį mokymąsi bei rengimąsi profesijai. Šiuo keliu dažniausiai ir pasuka specialiųjų poreikių turintys mokiniai. Jaunuoliai, kurie net ir gaudami mokytojo padėjėjo pagalbą, patiria mokymosi sunkumų, gali pasirinkti mokymąsi praktinio mokymo centre. Tokiuose centruose jie gali įgyti profesinę kvalifikaciją ne mokyklos aplinkoje. Didžioji dalis mokymų vyksta darbo vietose, atliekant praktines užduotis. Visos mokymo programos pagrįstos mokymosi klaseje ir praktinio mokymo derinimu (maždaug 60 proc. laiko skiriama praktiniam mokymui). Praktinis mokymas paprastai vyksta įmonėse, teikiančiose tokią mokymo formą. Ši sistema naudinga tiek mokiniams, tiek įmonėms. Mokiniai įgyja praktinės patirties, o įmonės ateityje gali rinktis gerai apmokytus darbuotojus.

Danijos mokyklose profesinis orientavimas bei orientavimasis į darbo rinką yra privalomas. Kiekvienas mokinyss įgyja žinių bei profesinių kompetencijų pagal savo gebėjimus ir galimybes. Specialiųjų poreikių turintiems mokiniams įvertinti savo gebėjimus pasirinkus vieną ar kitą profesiją bei pasirengti perėjimui iš mokyklos į darbo rinką padeda mokyklose dirbantys specialiai tam parengti konsultantai. Konsultantai dar kelerius metus palaiko ryšį su mokyklą baigusiais mokiniiais ir stebi, kaip jiems sekasi dirbti.

Įdomu tai, kad Danijoje vaiko profesine ateitimi pradedama rūpintis jam baigus pradinę mokyklą. Nuo šeštos klasės mokykloje dirbantis konsultantas du kartus per savaitę individualiai kalbasi su kiekvienu vaiku apie vienokio ar kitokio darbo pasirinkimo galimybes ateityje.

Specialiųjų ugdymosi poreikių turintys mokiniai mokomi pagal išplėstinę profesinio rengimo programą. Baigiamosiose klasėse mokiniams sudaroma galimybė atlikti darbinę praktiką pagal individualius poreikius: dvi dienas per savaitę – darbas, tris dienas – mokslas, arba penkias popietes per savaitę – darbas, o iki pietų – pamokos. Mokinyss motyvuojamas ir skatinamas darbinei veiklai, gaudamas nedidelį finansinį atlygį.

Net ir vaikai, turintys Aspergerio sindromą, rengiami darbinei veiklai bei įdarbinami įmonėse, kuriose specialiai jiems yra pritaikoma darbinė aplinka, struktūruojamos darbinės veiklos. Darbas jose organizuojamas pagal tokį režimą, koks yra tinkamas minėtą sutrikimą turintiems asmenims. Darbo organizavimo aspektai pateikiami žemiau esančioje lentelėje.

Suaugusiųjų darbo centre veikia 4 cechai:

1. Kūrybinis cechas;
2. Gamybinis cechas;
3. Konstravimo cechas;
4. Maisto ruošimo cechas.

Gamybinis cechas

*Gamina įvairius nedidelius gaminius iš plieno ir aliuminio:
tvoreles sodams, kaminų apsaugines groteles ir kt.*

Konstravimo cechas

Teikia surinkimo ir pakavimo paslaugas.

Maisto ruošimo cechas

Ruošia maistą įstaigos darbuotojams.

Darbo organizavimas

Darbų eiliškumas pateikiamas aiškiai, vizualiai, struktūruotai.

Kiekvieną rytą darbuotojai susipažįsta su dienos darbo planu.

Darbo eiga pateikiama nuotraukomis ir simboliais.

Didelis dėmesys skiriamas darbo kokybei.

Darbuotojams vadovauja profesionalūs instruktoriai.

Kiekvienam cechui (išskyrus maitinimo) iškelta sąlyga iš gaminamos produkcijos uždirbti pinigų.

*Cechuose sumontuota saugi ir dirbti žmonėms su negalia
pritaikyta įranga.*

Tai mokamas darbas. Kiekvienas darbuotojas gauna atlyginimą.

Dirbama 30 val. per savaitę.

*Žmonės, dirbantys įstaigoje, turi jausti, kad gamina reikalingą produkciją ir gali
užsidirbti.*

Kai kuriose užsienio šalyse (Olandijoje, Danijoje, Vokietijoje) veikia įdarbinimo agentūros, kuriose dirba neįgaliųjų asmenų profesinio orientavimo konsultantai. Agentūros finansiškai yra remiamos tiek valstybės, tiek potencialių darbdavių. Jose dirbantys konsultantai ne tik rūpinasi asmenų, turinčių specialiųjų poreikių, įdarbinimo klausimais, bet ir padeda jiems ugdyti socialinio gyvenimo įgūdžius bei spręsti įvairias su įdarbinimu susijusias problemas. Jeigu specialiųjų poreikių turintiems asmenims kyla sunkumų tvarkant su įsidarbinimu susijusius dokumentus, ieškant galimybių nuvykti į darbą ir grįžti namo, visus klausimus padeda išspręsti agentūrų darbuotojai.

Vokietijoje profesijos yra mokomasi pačioje įmonėje, prieš tai sudarius su ja sutartį. Mokymasis čia gali tęstis trejus metus, bet kartą ar du kartus per savaitę mokinys teorinių pagrindų mokosi profesinėje mokykloje. Toks profesinio mokymo organizavimo būdas priskiriamas profesinio konkurencingumo modeliui.

Neretai neįgalus asmuo dėl savo nebrandumo, tam tikrų raidos ypatumų, ribotų fizinių ar psichinių galimybių negali apsispręsti, kokia specialybė jam labiau tiktų, kur galėtų realizuoti savo gebėjimus. Tokiu atveju Vokietijos švietimo sistema gali pasiūlyti vienerius metus pasi-mokyti profesinėje mokykloje, kurioje yra dėstomi tam tikros specialybės pagrindai. Čia jaunuoliai ne tik įgyja profesinių įgūdžių pradmenis, ne tik mokosi socialinių gyvenimo įgūdžių, bet ir gali išsirinkti specialybę, labiausiai atitinkančią jo individualius gebėjimus ir galimybes.

Vokietijos profesinio rengimo sistemoje nelieta be dėmesio ir vidutinių bei didelių specialiųjų poreikių turintys asmenys, kurie negeba mokytis kartu su visais ir negali dirbti sava-rankiškai. Jiems mokytis sukurtos profesinio rengimo įmonės, kuriose asmenys ne tik moko-mi jų gebėjimus atitinkančio amato, bet ir gauna kvalifikuotą įvairių sričių specialistų pagal-bą. Svarbu pažymėti ir tai, kad šiems specialiųjų poreikių asmenims yra sudaromos išskirti-nės sąlygos įgyti kvalifikuotą bei valstybės pripažintą profesinį išsilavinimą.

Dar prieš pradėdami mokytis neįgalūs jaunuoliai lanko trijų mėnesių profesinio konsulta-vimo kursus, kur gali išbandyti tas specialybes, kurių mokysis plačiau. Svarbiausia, kad pats jaunuolis galėtų išbandyti ir suprasti, kokia specialybė jam tinka. Mokant vienos ar kitos spe-cialybės daug dėmesio skiriama individualiam mokymui. Nedidelei grupei mokinių skiria-mas vienas profesijos mokytojas, kuris moko juos pagal pritaikytas (individualizuotas) pro-gramas bei mokomąją medžiagą. Ugdančius mokytojus nuolat konsultuoja mokykloje dir-bantis psichologas, kuris padeda ugdytojams perprasti kiekvieno mokinio individualias sa-vybes bei jų raidos ypatumus. Įdomu tai, kad už profesinio rengimo rezultatus atsako ne tik profesijos mokytojas, bet ir visi pagalbą teikę specialistai. Valstybė nuolat rūpinasi neįgalių jaunuolių gyvenimu. Specialiųjų poreikių turintys asmenys tiek mokydami profesinio ren-gimo mokykloje, tiek ją baigę gauna psichologinę, medicininę, socialinę, finansinę pagalbą. Jaunuolių įdarbinimo klausimais rūpinasi darbo birža, įvairios socialinės tarnybos ar mokyk-la, kurią jie baigė. Įmonės yra skatinamos kurti specialias darbo vietas neįgaliesiems. Tam ski-riama valstybės finansinė parama. Profesinio rengimo įstatymu patvirtinta komisija, kuri pa-taria vyriausybei neįgaliųjų profesinio rengimo klausimais. Taigi specialiųjų poreikių turin-tis asmuo nelieta be pagalbos, todėl įsiliesti į darbo rinką ir joje įsitvirtinti jam nėra beviltiš-kas dalykas.

Didžiojoje Britanijoje, Vokietijoje neįgaliesiems, besimokantiems profesijos, specialiai kuriamos „saugaus darbo“ įmonės ar skyriai ir teikiamos profesinės, socialinės bei medicini-nės priežiūros paslaugos. Specialiųjų poreikių turintiems asmenims, dirbantiems šiose įmo-nėse, pritaikomas darbas pagal jų galimybes. Mokymo procese darbą organizuoja ir koor-dinuoja profesijos instruktorius, kuris dirba su nedidele grupele neįgaliųjų. Toks profesinio mokymo medelis pasižymi profesiniu uždaru, tačiau turi teigiamos įtakos asmens socia-lizacijai, nes neįgalus asmuo profesiniu požiūriu turi tiek teorinių, tiek praktinių galimybių prisitaikyti darbo rinkoje.

Austrijoje specialiųjų ugdymosi poreikių turintys mokiniai po aštuonerių metų privalo-mojo mokymosi mokykloje gali rinktis arba ikiprofesinį mokymą bendrojo lavinimo moky-klos devintoje klasėje, arba studijas politechnikos mokykloje, arba mokymąsi profesinėje mo-kykloje.

Ikiprofesinio mokymo programą sudaro bendrojo lavinimo ir su įvairiomis profesijomis susiję mokomieji dalykai. Mokiniai gali pasirinkti siauresnės specializacijos sritis ir įgyti teo-rinių žinių bei praktinės patirties mokydami tam tikros specialybės. Šiame etape daug dė-mesio skiriama profesiniam orientavimui, kuris vyksta per privalomas profesinės praktikos

dienas. Mokykla palaiko ryšius su vietinėmis verslo kompanijomis ar kitais galimais darbdaviais. Mokykloje, be profesijos mokytojų, dirba specialistai (specialieji pedagogai, psichologai, socialiniai pedagogai), kurie glaudžiai bendradarbiaudami su tėvais, mokytojais ir mokiniais bei atsižvelgdami į mokinio negalios ypatumus padeda rasti geriausią karjeros kelią. Mokinys turi teisę keisti savo pasirinkimą, jei pastebima, kad tai, ko buvo mokoma, neatitinka jo galimybių. Daugelis paauglių mokykloje įgyja žinių apie įvairius amatus, susipažįsta su realiomis profesinio pasirinkimo galimybėmis.

Specialiosiose mokyklose jau 7 ir 8 klasių mokiniams prasideda privalomos profesinio orientavimo pamokos. Šių pamokų tikslas – mokyti specialiųjų poreikių turinčius mokinius pažinti save, suvokti savo polinkius, atskleisti interesus, analizuoti profesines perspektyvas. Pagrindinis pasirengimas profesinei veiklai vyksta 9-oje klasėje – tai profesijos pasirinkimo metai. Per šiuos metus mokiniai, mokydami bendrųjų dalykų ir dalyvaudami profesinėje praktinėje veikloje, privalo išmokti planuoti gyvenimo ir profesijos pasirinkimo perspektyvas.

Analizuojant užsienio šalių patirtis, susijusias su specialiųjų poreikių turinčių mokinių rengimu darbinei veiklai, norėtųsi akcentuoti tai, kad ypatingas dėmesys skiriamas profesiniam mokymui realioje darbinėje aplinkoje, būsimajoje darbo vietoje. Mokymo programos rengiamos orientuojantis į gamybos procesus bei rinkos dėsnius, daug dėmesio skiriama profesiniams įgūdžiams ugdyti bei profesinei adaptacijai.

Lietuvos ir užsienio šalių profesinio mokymo patirties apibendrinimas

Išanalizavus ikiprofesinio ir profesinio specialiųjų poreikių turinčių asmenų mokymo patirtį Lietuvoje ir užsienio šalyse galima išskirti kelis profesinio mokymo organizavimo modelius.

Vienas iš neįgaliųjų profesijos įgijimo modelių yra vadinamasis **socialinės ir profesinės inkluzijos modelis**. Jo esmė yra ta, kad mokymas ir mokymasis turėtų vykti realiomis sąlygomis būsimoje darbo vietoje, ten, kur mokymo turinys betarpiškai siejasi su gamybos procesu.

Mokantis amato, rengiantis įsilieti į darbo rinką specialiųjų poreikių turinčiam asmeniui labai svarbu tai:

- kaip jis psichologiškai pasirengęs priimti naujus iššūkius;
- kaip sekasi suprasti ir perimti darbo eigą;
- kaip geba savarankiškai atlikti bandomąsias praktinio darbo užduotis;
- kaip įtvirtina įgytus įgūdžius, kai dirba prižiūrimas profesijos mokytojo;
- kaip sekasi dirbti savarankiškai turint teisę dėl kilusių neaiškumų kreiptis į agentūros specialistą, kuris darbininko priežiūros atvejus retina iki to laiko, kol pagalba tampa neberekalinga.

Jei reikia, specialisto pagalba gali būti teikiama ir jau profesinę kvalifikaciją įgijusiam specialiųjų poreikių turinčiam asmeniui. Deja, ne visiems neįgaliesiems pavyksta dirbti kokybiškai ir efektyviai bei atitikti tikėtinus darbdavio lūkesčius. Nepavykus dirbti savarankiškai, iš-

bandžius teikiamos pagalbos galimybes, ieškoma kito darbo, labiau atitinkančio individualius neįgalaus asmens gebėjimus. Svarbu tai, kad agentūros specialistų ir negalią turinčio asmens bendradarbiavimas nenutrūksta. Neįgalusis bet kada vėl gali kreiptis į agentūrą prašydamas pagalbos, paramos ar kitos darbo vietos. Tai gali tęstis tol, kol specialiųjų poreikių turintis asmuo įsitvirtina darbo rinkoje.

Daugelyje šalių populiarūs **profesinio konkurencingumo ir profesinio atskyrimo modeliai**. Jų mokymo organizavimo principai aprašomi skyriuje „Profesinis mokymas užsienyje“.

Lietuvos profesinio mokymo švietimo sistemoje populiariausias yra **mokyklinis modelis**, aprašytas skyriuje „Profesinis mokymas Lietuvoje“.

Pagrindiniai profesinio mokymo modelių ypatumai ir trūkumai apibūdinti žemiau esančioje lentelėje.

Eil. Nr.	MODELIS	YPATUMAI	TRŪKUMAI
1	Socialinė ir profesinė inkluzija	<i>Profesijos mokymas gamybos procese; profesinė veikla; neįgaliųjų ir sveikų žmonių tarpusavio bendradarbiavimas; visuomeninių tarpininkavimo ir įdarbinimo agentūrų dalyvavimas; valstybės parama; neįgaliojo asmeninė atsakomybė</i>	<i>Mažas dėmesys bendrajam lavinimui; tendencija susiaurinti profesinę kvalifikaciją; neugdomas asmens savarankiškumas priimant sprendimus</i>
2	Profesinis konkurencingumas	<i>Galimybė rinktis neįgaliojo poreikius atitinkančią profesiją (metus laiko); pirminių profesinių ir socialinių įgūdžių formavimas; atskiros profesinio mokymo įmonės neįgaliesiems asmenims sukūrimas bei specialiosios pagalbos teikimas; trijų mėnesių profesinio konsultavimo kursų organizavimas; praktinis planuojamos profesijos išbandymas; bendrųjų gebėjimų (ypač įsidarbinimo) ugdymas; specialisto (tarpininko) dalyvavimas mokymo procese; valstybės parama; neįgalaus asmens konkurencingumas darbo rinkoje</i>	<i>Sudėtingas ugdymo proceso valdymas</i>

3	Profesinis atskyrimas („apsauginis modelis“)	<i>Kuriamos „saugaus darbo“ įmonės ar skyriai; profesinė, socialinė, medicininė priežiūra; darbo ar veiklos pritaikymas pagal asmens galimybes; profesijos instruktorių pagalba; galimybė pereiti į natūralią darbo aplinką</i>	<i>Nepakankamos sąlygos asmens savarankiškumui ugdyti</i>
4	Mokyklinis modelis	<i>Teorinis profesijos mokymas mokykloje; bendrųjų dalykų mokymasis; mokyklos materialinė bazė neatitinka rinkos reikalavimų; nepakankamas finansavimas</i>	<i>Mokymo sąlygos nutolusios nuo realios gamybos; nepakankama profesinė kvalifikacija</i>

Specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių asmenų perėjimo iš mokyklos į darbinę veiklą sistemos siekiamybė

Specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių rengimas profesijai vis dar išlieka viena iš probleminių Lietuvos švietimo sistemos sričių. Jaunuolių pasirengimą gyvenimui, galimybę įgyti profesinių įgūdžių pagerintų užsienio šalių patirties perėmimas ir pritaikymas Lietuvos ugdymo praktikai.

Perėjimas iš mokyklos į darbinę veiklą jaunuoliams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių, dažnai tampa iššūkiu. Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūros (toliau – agentūra) programoje teigiama, kad „perėjimas į darbinę veiklą gali būti įvardintas kaip ilgas ir sudėtingas procesas, vykstantis visais asmens gyvenimo etapais ir kurį būtina tinkamai valdyti. „Geras gyvenimas visiems“, kaip ir „geras darbas visiems“ yra tikrieji sėkmingo perėjimo proceso plačiąja prasme tikslai.“

Viena sėkmingo specialiųjų ugdymosi poreikių asmenų perėjimo iš mokyklos į darbinę veiklą sąlygų yra tikslingas mokinio karjeros planavimas. Individualaus perėjimo plano parengimas padėtų jaunuoliui, jo šeimai, jį ugdantiems mokytojams pasiekti bendrų perėjimo proceso tikslų, kuriuos įgyvendinus jaunuoliai taptų ekonomiškai aktyviais piliečiais, turinčiais profesinį pasirengimą ir įgūdžių, atitinkančių suaugusiųjų keliamus lūkesčius ir reikalavimus.

Patarimų, kaip tobulinti perėjimo iš mokyklos į darbinės veiklos sritį procesą, pirmiausiai pasiūlė Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra, apibendrinusi Europos šalių (agentūros narių) specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių asmenų prisitaikymo darbo rinkoje patirtį. Agentūros vykdyto projekto išvados pateiktos rekomendacijos, kurios aktualios šių dienų jaunuoliams, ieškantiems darbo.

Siekdama išryškinti perėjimo sėkmingumą skatinančius arba stabdančius veiksnius politikams ir specialistams praktikams agentūra siūlo:

- tobulinti esamus ir rengti naujus teisės aktus, įgyvendinti juose reglamentuojamas nuostatas;
- užtikrinti jaunuolių, jų šeimų ir specialistų praktikų veikimą drauge;

- rengti individualias ugdymo programas, orientuotas į mokinio pasiekimus;
- užtikrinti įvairių suinteresuotų tarnybų bendradarbiavimą;
- užtikrinti glaudų profesinės mokyklos ir darbo rinkos bendradarbiavimą;
- paskirti asmenį, koordinuojantį su perėjimu iš mokyklos į darbinę veiklą susijusius klausimus;
- kita.

Igyvendinus siūlomas rekomendacijas neabejotinai palengvėtų jaunuolių perėjimas iš mokyklos į darbo rinką, būtų suformuotos profesinės kompetencijos, kurios padėtų sėkmingai įsidarbinti.

Ugdant profesinius gebėjimus nevertėtų pamiršti ir bendrųjų gebėjimų reikšmės. Dažniausiai specialiųjų poreikių turintys jaunuoliai susiduria su bendravimo problemomis ne tik ieškodami darbo, bet ir jį gavę. Bendravimo gebėjimų stoka apsunkina ne tik darbo paieškas, bet ir profesinę adaptaciją jau surastose darbo vietoje. Su bendravimo gebėjimų trūkumu galima sieti jaunų žmonių negebėjimą įsiliesti į socialinę grupę. Jiems sunku susirasti draugų, reikalingų specialistų, kurie padėtų spręsti darbo paieškos ir prisitaikymo darbo vietoje problemas. Neretai įsidarbinti specialiųjų poreikių turintiems asmenims trukdo jų menkas raštingumas, prasti gebėjimai skaičiuoti, akademiniai žinių stoka. Didele kliūtimi tampa socialinių įgūdžių, savarankiškumo, atsakomybės trūkumas. Taigi specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių asmenų rengimo sistemoje dar per mažai dėmesio skiriama bendriesiems gebėjimams ugdyti ir šiuolaikinėms kompetencijoms formuoti.

Pedagogų kvalifikacijos tobulinimo programose pasigendama specialiųjų žinių kurso apie neįgaliųjų profesinį mokymą. Profesinių mokyklų mokytojai nesijaučia esą kompetentingi kvalifikuotai profesijos mokyti asmenis, turinčius specialiųjų ugdymosi poreikių. Parengus ir įgyvendinus profesijos mokytojų kvalifikacijos tobulinimo programas būtų pasiektas dvigubas rezultatas: mokytojai sėkmingiau įgyvendintų mokymo tikslus, o mokiniai įgytų žinių ir gebėjimų atlikti kvalifikuotą darbą pagal savo galimybes ir raidos ypatumus.

Atsižvelgdami į šių dienų rinkos dėsnius, suvokdami, kad specialiųjų ugdymosi poreikių turinčiam asmeniui vis sunkiau rasti darbą pagal savo gebėjimus ir galimybes, mokslininkai siūlo profesinėms mokykloms pradėti plačiau diegti pameistrystės amato mokymus.

Neįgalių asmenų profesinis pasirengimas ir jų sėkmingas dalyvavimas darbo rinkoje priklauso nuo daugelio veiksnių. Pagrindinius veiksnių struktūrinius komponentus nurodė Šiaulių universiteto mokslininkai, atlikę tyrimą, kuriame dalyvavo 300 judėjimo negalią turinčių respondentų. Atlikto tyrimo duomenimis, reikšmingiausi neįgaliesiems sėkmingo dalyvavimo darbo rinkoje veiksniai yra **teigiamos nuostatos** (tiek darbdavio, tiek neįgalaus asmens); **asmens profesinis pasirengimas ir motyvacija**; valstybės **finansinė, teisinė ir socialinė parama neįgaliesiems**. Kiekvieną sėkmingo dalyvavimo darbo rinkoje veiksnių struktūrinį bloką sudarantys smulkesni komponentai pateikiami lentelėje (4 priedas).

Teigiamų nuostatų formavimas priklauso nuo paties neįgalaus asmens savybių: nuo jo aktyvumo, ryžtingumo, pasitikėjimo savimi ir pan., taip pat ir nuo aplinkinių žmonių, šiuo atveju – darbdavių. **Profesinis pasirengimas** ir motyvacija labiausiai sietini su neįgalaus asmens vidinėmis pastangomis.

Finansinė, teisinė ir socialinė parama neįgaliesiems – trečiasis sėkmingo neįgaliųjų dalyvavimo darbo rinkoje struktūrinis komponentas, kuris nėra sietinas su neįgalaus asmens pastangomis. Lietuvoje yra teikiamos profesinės reabilitacijos paslaugos neįgaliesiems, numatytos įvairios neįgaliųjų įsidarbinimo rėmimo formos ir pan., tad mūsų šalyje taip pat yra su neįgalaus asmens pastangomis nesusijusių prielaidų neįgaliųjų dalyvavimo darbo rinkoje sėkmei.

Siūlymai

Politikams, specialistams praktikams bei visiems asmenims, suinteresuotiems sėkmingu specialiųjų poreikių turinčių asmenų profesiniu mokymu, siūloma:

- parengti teisinę bazę, reglamentuojančią specialistų (tarpininkų) atsiradimą profesinėse mokyklose dėl neįgaliųjų įdarbinimo ir pagal poreikį vykdomų konsultacijų;
- pritaikyti profesinio mokymo programas, rengti jų modulius;
- sudaryti sąlygas steigti neįgaliųjų įdarbinimo agentūras;
- įtraukti ikiprofesinio mokymo modulius į bendrojo ugdymo programas;
- gerinti profesinių mokyklų mokytojų kvalifikacijos tobulinimą, rengiant neįgaliuosius profesijai.

Priedai

1 priedas

Neįgalių asmenų profesinis mokymas

Nežymiai sutrikusio intelekto ir kitų specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių asmenų profesinis mokymas

Mokymo įstaigos pavadinimas	Mokymo (kursų) trukmė	Suteikiama profesinė kvalifikacija ar kursai
Gelgaudiškio specialioji internatinė mokykla Parko g. 7 LT-71426 Gelgaudiškis, Šakių r. Tel. (8 345) 55 365 Faks. (8 345) 55 365	3 metai	Aplinkotvarkos darbininkas
Kauno statybininkų mokyklos Reabilitacinis profesinio rengimo skyrius R. Kalantos g. 80 LT-52364 Kaunas Tel. (8 37) 45 14 34 Faks. (8 37) 45 62 48 El. p. ksm@takas.lt http://www.ksm.lt/	3 metai	Apdailininkas (statybininkas) Avalynės taisytojas Lengvųjų drabužių siuvėjas Stalius Pynėjas iš vytelių Virėjas
Lietuvos reabilitacinis profesinio rengimo centras (LRPRC) Gedimino g. 81 LT-82168 Radviliškis Tel. (8 422) 53 957 Faks. (8 422) 53 682 El. p. lrprc@radvilis.omnitel.net http://www.lrprc.projektas.lt	3 metai	Lengvųjų drabužių siuvėjas Virėjas Viešbučio darbuotojas Stalius Šaltkalvis Apdailininkas (statybininkas) Kaimo verslų darbininkas (želdinių tvarkytojas)

Šilutės žemės ūkio mokyklos Žemaičių Naumiesčio skyrius S. Dariaus ir S. Girėno g. 31 LT-99204 Žemaičių Naumiestis Šilutės r. Tel./faks. (8 441) 59 618 El. p. rastine@szum.lt http://www.szum.lt	3 metai	Apdailininkas Virėjas
Vilniaus paslaugų verslo darbuotojų profesinio rengimo centras Didlaukio g. 84 LT-08303 Vilnius Tel.: (8 5) 277 93 57 (dir.), (8 5) 276 37 63 (dir. pav.) El. p. rastine@pvdprc.lt http://www.pvdprc.lt/	3 metai	Floristo padėjėjas Siuvinių gamintojas
VšĮ mokymo centras „Mes esame“ Pramonės g. 141 LT-11115 Vilnius Tel./faks. (8 5) 260 66 30 El. p. mcentras@takas.lt	3 metai	Siuvėjas-operatorius Keramikos dirbinių gamintojas Rankinio audimo audėjas Pynėjas iš vytelių Medienos dirbinių gamintojas Mezgėjas rankine mezgimo mašina Dailių odos dirbinių gamintojas

(Profesijos vadovas 2010)

Klausos sutrikimų turinčių asmenų profesinis mokymas

Mokymo įstaigos pavadinimas	Mokymo (kursų) trukmė	Suteikiama profesinė kvalifikacija ar kursai
Vilniaus kurčiųjų ir neprigirdinčiųjų reabilitacinis profesinio mokymo centras Šilo g. 24 LT-10317 Vilnius Tel.: (8 5) 271 09 67, (8 5) 271 08 02 Faks. (8 5) 271 11 91 El. p.: deafcenter@takas.lt , info@deaf.lt http://www.deaf.lt/	3 metai	Apdailininkas Lengvųjų drabužių siuvėjas Stalius Tekstų rinkėjas ir maketuotojas kompiuteriu Virėjas konditeris

Klaipėdos siuvimo ir paslaugų verslo mokykla Puodžių g. 10 LT-92127 Klaipėda Tel./faks. (8 46) 31 36 82, tel. (8 46) 41 07 96 El. p. kspvm@kspvm.lm.lt http://www.kspvm.lm.lt/	3 metai	Interjero apdailos atlikėjas. <i>Paskutiniaisiais mokymosi metais galima pasirinkti vieną iš specializacijų: interjero siuvinių ir dekoratyvinių elementų gamybos arba interjero paviršių dekoravimo specialisto</i>
Lietuvos reabilitacinis profesinio rengimo centras (LRPRC) Gedimino g. 81 LT-82168 Radviliškis Tel. (8 422) 53 957 Faks. (8 422) 53 682 El. p. lrprc@radvilis.omnitel.net http://www.lrprc.projektas.lt	3 metai	Lengvųjų drabužių siuvėjas Virėjas Viešbučio darbuotojas Stalius Šaltkalvis Apdailininkas Kaimo verslų darbininkas (želdinių tvarkymo darbininkas)

(Profesijos vadovas 2010)

Fizinių ir judėjimo bei motorikos sutrikimų turinčių asmenų profesinis mokymas

Mokymo įstaigos pavadinimas	Mokymo (kursų) trukmė	Suteikiama profesinė kvalifikacija ar kursai
Lietuvos reabilitacinis profesinio rengimo centras (LRPRC) Gedimino g. 81 LT-82168 Radviliškis Tel. (8 422) 53 957 Faks. (8 422) 53 682 El. p. lrprc@radvilis.omnitel.net http://www.lrprc.projektas.lt	3 metai	Lengvųjų drabužių siuvėjas

(Profesijos vadovas 2010)

2 priedas

Neįgalių asmenų profesinis informavimas ir konsultavimas bei tarpininkavimas ieškant darbo

Akcentuotina, jog profesinio informavimo ir konsultavimo paslaugos neįgaliesiems asmenims turi būti teikiamos visose šias paslaugas teikiančiose įstaigose. Pateikiame keletą naudingų nuorodų:

- Lietuvos darbo birža (<http://www.ldb.lt>),
- Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba (<http://www.darborinka.lt>),

teritorinių Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnybų kontaktai (http://www.darborinka.lt/apie_mus/teritorines_tarnybos),

profesinio informavimo taškų sąrašai su kontaktine informacija (http://kps.puslapiai.lt/pit_sarasai.htm).

Asmenys, kurie dar tik renkasi profesijas, apie jas daugiau sužinoti gali internete:

- www.ldb.lt/DBAIS
- www.aikos.smm.lt
- www.profesijupasaulis.lt

Profesinio orientavimo ir konsultavimo paslaugas neįgaliesiems teikia ir profesinės reabilitacijos paslaugas teikiančios įstaigos.

Be profesinio informavimo ir konsultavimo paslaugų neįgaliesiems, siekiantiems įsidarbinti, pradėti savo verslą, svarbios ir specializuotos tarpininkavimo paslaugos. Neretai pateikiant panašaus pobūdžio informaciją nepastebėti lieka *neįgaliųjų verslo plėtros centrai*, todėl manome, kad tikslinga pristatyti šių centrų teikiamas paslaugas neįgaliesiems ir pateikti jų kontaktinius duomenis.

Neįgaliųjų verslo plėtros centrai (toliau – NVPC) įkurti didžiuosiuose Lietuvos miestuose: Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Alytuje ir Panevėžyje. Jie darbinę veiklą pradėjo nuo 2006 m. balandžio 1 d. NVPC pagrindinis tikslas – išbandyti ir skatinti naujus kovos būdus su darbo rinkoje egzistuojančia visų formų diskriminacija ir nelygybe, kurią patiria tiek dirbantys, tiek ir darbo ieškantys neįgalūs asmenys. Minėtuose centruose teikiamos konsultacinės, biuro, mokymų organizavimo bei darbo paieškos ir tarpininkavimo įdarbinant neįgaliuosius paslaugos. Išsamesnis teikiamų paslaugų aprašymas pateiktas lentelėje žemiau.

Neįgaliųjų verslo plėtros centrų teikiamos paslaugos

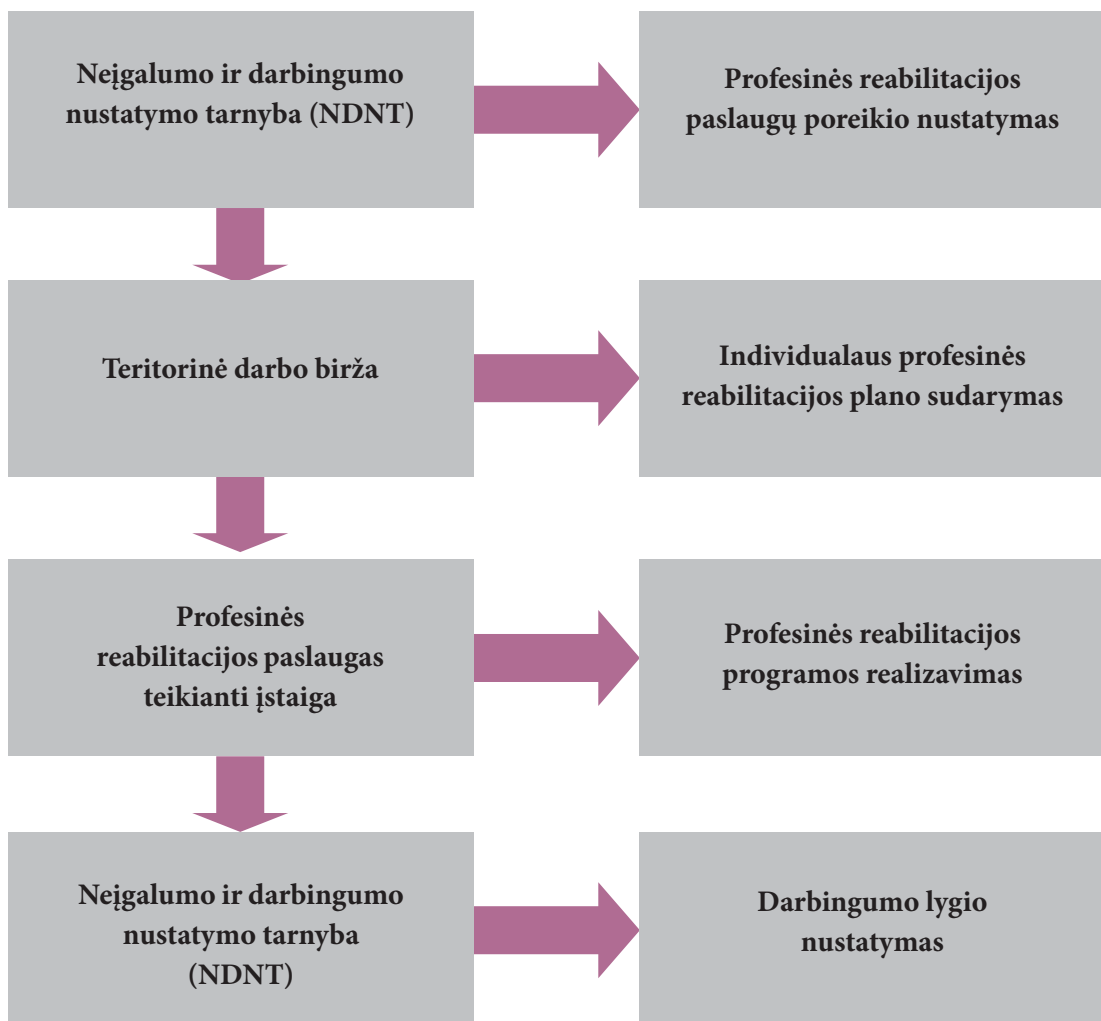
Darbo paieškos ir tarpininkavimo įdarbinant neįgaliuosius paslaugos	Šios paslaugos teikiamos centre, elektroniniu paštu ir telefonu. Išsamesnės informacijos galite gauti centre, el. paštu ar telefonu.
Konsultacinės paslaugos	Neįgaliesiems asmenims teikiamos konsultacijos profesinės reabilitacijos, verslo pradžios būdų, verslo planavimo, patalpų pritaikymo neįgaliesiems ir kitais klausimais.

Biuro paslaugos	Fakso išsiuntimo / gavimo paslaugos, dokumentų įrišimas ir kopijavimas, spausdinimas, skenavimas, informacijos įrašymas į skaitmenines laikmenas, elektroninės pašto dėžutės sukūrimas.
Neformalių mokymų organizavimas	Preliminarios temos: įmonės steigimas ir likvidavimas, verslo planavimas, apskaita ir mokesčiai, darbo teisė, darbo sauga, raštvedyba, verslo komunikacija, neįgalių verslininkų gerosios praktikos pavyzdžiai, rinkodara ir kt.

Profesijos vadovas 2010)

3 priedas

Neįgalių asmenų profesinė rehabilitacija Profesinės rehabilitacijos schema

Profesinės reabilitacijos sistema

Išsamesnį profesinės reabilitacijos sistemos aprašymą rasite <http://www.socmin.lt> (Socialinė integracija > Neįgaliųjų socialinė integracija > Neįgaliųjų socialinės integracijos sistema, skyrelyje „Profesinės reabilitacijos sistema“).

Profesinės reabilitacijos paslaugas teikiančių įstaigų kontaktiniai duomenys

Įstaigos pavadinimas, interneto adresas	Adresas	Tel.
Lietuvos reabilitacinis profesinio rengimo centras http://www.lrprc.projektas.lt/	Gedimino g. 81, LT-82168 Radviliškis	(8 422) 53 957
VšĮ Palangos reabilitacijos ligoninė http://www.prl.lt/	Vytauto g. 153, LT-00163 Palanga	(8 460) 41 291
VšĮ „Profesijų spektras“ http://www.goda.lt/spektras/	Sveikatos g. 3, LT-66251 Druskininkai	(8 313) 41 232 (8 313) 60 369
VšĮ Šiaulių darbo rinkos mokymo centras http://www.mokymocentras.lt/	Dvaro g. 144A, LT-76199 Šiauliai	(8 41) 52 47 24
VšĮ Trakų neįgaliųjų užimtumo centras	Vilniaus g. 15B, LT-21118 Trakai	(8 5) 285 62 50
VšĮ Valakupių reabilitacijos centras http://www.reabilitacija.lt/ Kauno skyrius	Vaidilutės g. 69, LT-10100 Vilnius A. Juozapavičiaus pr. 34, LT-45228 Kaunas	(8 5) 247 75 43 (8 37) 24 18 81
VšĮ Vilniaus psichosocialinės reabilitacijos centras http://www.protnamis.lt	Vasaros g. 5, LT-10309 Vilnius	(8 5) 271 57 64
VšĮ „Vilties žiedas“ http://www.viltiesziedas.lt	Miško g. 16-18, LT-44321 Kaunas	(8 37) 22 87 73 (8 37) 75 62 07
VšĮ Vilniaus Žirmūnų darbo rinkos mokymo centras http://www.vzdrmc.lt	Žirmūnų g. 143, LT-09128 Vilnius	(8 5) 277 67 12

(Profesijos vadovas 2010)

4 priedas

Sėkmingo neįgaliųjų dalyvavimo darbo rinkoje veiksniai

Struktūriniai komponentai
<i>Teigiamos nuostatos</i>
Neįgalaus asmens aktyvumas, ryžtingumas ieškant darbo
Teigiamos darbdavių nuostatos
Neįgalaus asmens pasitikėjimas savimi
<i>Profesinis pasirengimas ir motyvacija</i>
Igytos profesinės kvalifikacijos atitikties darbo rinkos poreikiams
Neįgalaus asmens profesinis pasirengimas
Neįgalaus asmens profesinė motyvacija
<i>Finansinė, teisinė ir socialinė parama neįgaliesiems</i>
Stabili finansinė darbovietės situacija
Subsidijos darbdaviams
Įstatymais reglamentuojamos neįgaliųjų įsidarbinimo garantijos
Profesinių reabilitacijos įstaigų paslaugos

Literatūra

1. *Ausbildung & Beruf*. Bonn: Herausgegeben vom Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft, Forschung und Technologie, 1996.
2. BARANAUSKIENĖ I. *Neįgaliųjų profesinis rengimas. Specialiojo ugdymo pagrindai: vadovėlis edukologijos specialybės studentams*. VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2003.
3. BARANAUSKIENĖ I. *Seminaro „Specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių ikiprofesinio rengimo galimybės“ medžiaga*, 2010.
4. BARANAUSKIENĖ I., ELIJOŠIUS E., PAULIUKONIS A. J. *Neįgaliųjų profesinio rengimo Lietuvoje mokslinė studija*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2004.
5. BARANAUSKIENĖ I., RUŠKUS J. *Neįgaliųjų dalyvavimas darbo rinkoje: profesinio rengimo ir profesinės adaptacijos sąveika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2004.
6. BARANAUSKIENĖ I., RUŠKUS J. *Neįgaliųjų profesinė rehabilitacija: sėkmės prielaidos*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008.
7. *Individualūs perėjimo planai. Pagalba pereinant iš mokyklos į darbinę veiklą*. Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra, 2006.
8. *Karjeros ugdymo įgūdžių programa jaunimui su negalia*. Jaunimo karjeros centras, 2001.
9. *Lietuvos Respublikos profesinio mokymo įstatymo pakeitimo įstatymas*. 2007 m. balandžio 3 d. Nr. X-1065.
10. *Mokinių profesinis informavimas, konsultavimas ir orientavimas mokyklose*: tyrimo medžiaga. Vilnius, 2006 m. rugsėjo 22 d.
11. *Nacionalinė profesinio orientavimo švietimo sistemoje programa*. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2007 m. gruodžio 3 d. įsakymas Nr. ISAK-2332.
12. *Praktinio profesinio mokymo išteklių plėtros programa*. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2007 m. gruodžio 3 d. įsakymas Nr. ISAK-2333.
13. *Profesinio orientavimo strategija*. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2003 m. lapkričio 19 d. įsakymas Nr. ISAK-1635/A1-180.
14. *Profesinis rengimas. Tyrimai ir realijos*. Kaunas, 2010, 19.
15. *Profesijos vadovas 2010*. Švietimo mainų paramos fondas, Vilnius.
16. *Socialinė parama neįgaliesiems įsidarbinimo situacijoje. Mokslinės praktinės konferencijos, vykusios Šiaulių universiteto Specialiosios pedagogikos fakultete 2004 m. gegužės 28 d., pranešimų medžiaga (straipsnių rinkinys)*. VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2004.
17. *Specialiųjų poreikių asmenų profesinis rengimas: situacija ir perspektyvos*. Pedagogų profesinės raidos centras, 2007.
18. *Specialusis ugdymas Europoje. 2 tomas. Švietimo paslaugų teikimo ypatumai: teminė publikacija*. Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra, 2006.

19. *Specialiojo ugdymo plėtros programa*. Patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2009 m. rugsėjo 3 d. įsakymu Nr. ISAK-1796.

20. *UNESCO the Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs education*. Adopted by the: World Conference on Special Needs Education: Access and Quality. Salamanca: UNESCO, 1994.

21. <http://www.european-agency.org/>

22. http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/prof_inf_paskut_paskutiniausias.pdf

This image shows a full page of blank, lined paper. It features approximately 28 horizontal blue or grey lines spaced evenly apart, typical of notebook paper. The lines extend across the entire width of the page, leaving small margins at the top and bottom. There are no vertical lines, text, or other markings on the page.

[illegible]